

۷ کارنیل، بزرگترین شبکه موفقیت ایرانیان می باشد، که افرادی زیادی توانسته اند با آن به موفقیت برسند، فاطمه رتبه ۱۱ کنکور کارشناسی، محمد حسین رتبه ۶۸ کنکور کارشناسی، سپیده رتبه ۳ کنکور ارشد، مریم و همسرش راه اندازی تولیدی مانتو، امیر راه اندازی فروشگاه اینترنتی، کیوان پیوستن به تیم تراکتور سازی تبریز، میلاد پیوستن به تیم صبا، مهسا تحصیل در ایتالیا، و.... این موارد گوشه از افرادی بودند که با کارنیل به موفقیت رسیده اند، شما هم می توانید موفقیت خود را با کارنیل شروع کنید.

برای پیوستن به تیم کارنیلی های موفق روی لینک زیر کلیک کنید.

www.karnil.com

همچنین برای ورود به کانال تلگرام کارنیل روی لینک زیر کلیک کنید.

<https://telegram.me/karnil>

کتابخانه های عمومی و توسعه فرهنگی

علی پیرانوند

کتابخانه های عمومی

کتابخانه های عمومی با توجه به اهداف و رسالت هایی که برای آن ها معین شده است، می توانند نقش عمده ای در تحقق اهداف فرهنگی برنامه های توسعه ای ایفا کنند. البته با توجه به کارآیی و رسالتی که برای کتابخانه های عمومی متصور است، هنوز به جایگاه درخوری در برنامه های ایران نرسیده اند.

کتابخانه های عمومی را از مظاهر دموکراسی در دنیای جدید دانسته اند. چرا که در حقیقت پایه های دموکراسی بر آزادی بیان و اندیشه نهاده شده است، و کتابخانه های عمومی نهادی است که با کمک به رشد و شکوفایی اندیشه افراد جامعه به آن ها کمک می کند تا با دانش و احاطه بیشتری عقاید خود را ابراز کنند. کتابخانه عمومی این فرصت را برای همه افراد جامعه فراهم می کند که به شکلی فعال در امور فرهنگی و اجتماعی جامعه خود دخالت داشته و در فرایندهای فرهنگی جامعه نقش مؤثری ایفا کنند. همانطور که در آخرین رهنمودهای ایفلا برای کتابخانه های عمومی آمده است: نقش مهم کتابخانه عمومی ایجاد تمرکز بر رشد فرهنگی و هنری در جامعه است. در بیانیه یونسکو نیز از کتابخانه های عمومی به عنوان بزرگراهی برای رشد فرهنگی افراد و گروه های اجتماعی نام برده شده و از رسالت های مهم کتابخانه های عمومی ارتقای آگاهی افراد از میراث فرهنگی و نیز حمایت از گفتگوهای فرهنگی و تنوع فرهنگی ذکر شده است. از دیگر اهداف کتابخانه های عمومی حمایت از سوادآموزی بزرگسالان می باشد. چرا که سوادآموزی کلید دستیابی به تحصیلات، دانش، و نیز استفاده از کتابخانه ها و خدمات اطلاعاتی است.

تعریف کتابخانه

- از نظر فیزیکی: مکانی است برای حفظ و نگهداری آثار مکتوب و غیر مکتوب که طی تاریخ تمدن بشری بوجود آمده است.

- از نظر کارکردی: نهادی است اجتماعی که سازوکار اصلی ذخیره سازی، حفاظت و اشاعه اطلاعات و دانش را فراهم می سازد.

سازمان جهانی استاندارد کتابخانه را اینگونه تعریف می کند: «بدون در نظر گرفتن عنوان هر مجموعه سازمان یافته ای از کتاب های چاپی و ادواری ها یا هر نوع مواد نوشتاری یا دیداری- شنیداری و خدمات کارکنانی به منظور ایجاد تمهیدات و تسهیلات برای استفاده از این مواد که برای رفع نیازهای اطلاعاتی، پژوهشی، آموزشی یا تفریحی استفاده کنندگان ضروری است».

با توجه به تعاریف قبلی به طور کلی؛ کتابخانه نهادی است اجتماعی برای ذخیره سازی، حفاظت و اشاعه پیشینه های مکتوب، دیداری- شنیداری و الکترونیکی و با استفاده از خدمات کارکنان آموزش دیده در خدمت تعلیم و تربیت و توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، علمی و فرهنگی است.

اهمیت کتابخانه

کتابخانه ها بوجود آمده اند تا در زمان های مختلف به نیازهای گوناگون بشر پاسخگو باشند و نوع، خصوصیات، اهداف و خدمات آن ها با توجه به نیازهای جوامعی که در خدمت آن ها بوده اند، تعیین شده است. هرگاه شرایط و رشد کتابخانه ها در جامعه ای فراهم آمده آن جامعه مراتب ترقی را یکی پس از

دیگری طی کرده و هر زمان که به هر دلیلی کتابخانه ها در کنج انزوا و بی مهری قرار گرفته اند، سیر قهقرایی جامعه هم آغاز گردیده است .

کتابخانه ها انواع مختلفی دارند و هر کدام از آن ها برای رسیدن به هدفی خاص بوجود آمده اند، اما برای انواع کتابخانه ها می توان یک سلسله هدف کلی در نظر گرفت که عبارتند از:

- آموزش

- اطلاع رسانی

- فراهم آوردن امکانات پژوهش

- تعالی بخشیدن به روح و فکر

- ایجاد تفریح و تفنن

کتابخانه های اولیه

در روزگاران گذشته کتابخانه انبار کتاب بود و محلی برای نگهداری و حفاظت از آنها به شمار می رفت. کتابدار در آن روزگار نگهبان کتابخانه و مراقب کتابها بود و استفاده از آنها را تشویق نمی کرد. خوانندگان خود باید از کتابخانه استفاده می کردند و نهایت اینکه اگر کتابی می خواستند شخص به اصطلاح کتابدار کتاب را در اختیار آنان قرا می داد و آنان را تنها می گذاشت و تا می توانست خود را درگیر کار خوانندگان نمی کرد. کتابخانه ها از خود فعالیتی نداشتند و همانند موسساتی برای آرشو و

بایگانی به حساب می آمدند. شاید این مراکز انگیزه کافی برای اینکه فعال شوند و به ارائه خدمات گوناگون بپردازند نداشتند.

به استناد فرهنگ انگلیسی اکسفورد واژه " کتابخانه " اولین بار در سال ۱۳۷۴ میلادی در زبان انگلیسی به کار رفت و به مکانی اطلاق می شد که در آن کتابها را برای خواندن مطالعه یا مراجعه نگهداری می کنند. از قرن نوزدهم به بعد کتابخانه ساختمان اتاق یا تعدادی اتاق دارای مجموعه ای از کتابها بود که برای استفاده عموم یا گروهی از مردم و یا اعضای یک جامعه گرد آوری می شد... و یک موسسه یا بنگاهی عمومی بود که مسئولیت که مسئولیت نگهداری مجموعه کتابها را بر عهده داشت. چنانچه معلوم است در این تعریف بر نگهداری مجموعه تاکید شده و به نقش انسان به عنوان استفاده کننده توجهی نشده است.

کتابخانه های امروزی

سازمان جهانی استاندارد کتابخانه را این گونه تعریف می کنند: بدون در نظر گرفتن عنوان، هر مجموعه سازمان یافته ای از کتابهای چاپی و ادواریها یا هر نوع مواد نوشتاری یا دیداری-شنیداری، و خدمات کارکنانی به منظور ایجاد تمهیدات و تسهیلاتی برای استفاده از این مواد که برای رفع نیازهای اطلاعاتی، پژوهشی، آموزشی یا تفریحی استفاده کنندگان ضروری است.

فرهنگ واژه های کتابداری و اطلاع رسانی انجمن کتابداران آمریکا واژه کتابخانه را اینگونه توصیف کرده است: مجموعه ای از مواد که برای ایجاد دسترسی فیزیکی، کتابشناختی و فکری برای گروهی معین سازماندهی شده و دارای کارکنانی است آموزش دیده باری ارائه خدمات و برنامه ریزی های مربوط به نیازهای گروههای مزبور.

در هر در تعریف عامل انسانی مطرح است. تعریف دوم واژه کارکنان آموزش دیده را به کار برده و به جای «نیازهای اطلاعاتی، پژوهشی، آموزشی یا تفریحی» به نیازهای اطلاعاتی اشاره دارد. عبارت «نیازهای اطلاعاتی» به طور قطع، عام بوده و نیازهای پژوهشی، آموزشی و تفریحی مراجعه کنندگان را نیز در بر می گیرد. از این لحاظ تعریف دوم در جامعه امروزی بیشتر مورد قبول است.

از نظر رانگانان کتابخانه «موسسه یا بنگاهی عمومی است که مسئولیت نگهداری مجموعه ای از کتابها، وظیفه قابل دسترس ساختن کتابها برای کسانی که می خواهند از آنها استفاده کنند، و تکلیف تبدیل همسایگان کتابخانه به افرادی که از روی عادت به کتابخانه می روند و خواننده کتاب هستند را به عهده دارد». بنابراین کتابخانه موسسه عمومی است و از آن انتظار می رود که خوانندگان بالقوه را به خوانندگان بالفعل تبدیل کند. این مفهوم کتابخانه امروزی است.

در تعریف اخیر باید به واژه عمومی دقت کرد و بین این واژه و واژه خصوصی فرق گذاشت. عموم به جامعه ای اطلاق می شود که کتابخانه باید در خدمت آن باشد. از طرف دیگر، واژه کتاب هم واژه ای عام است و به مدارکی از انواع گوناگون دلالت می کند، مانند مواد چاپی یا دست نوشته شامل کتاب، نشریات ادواری، میکروفیلم، تصویر، صفحات و نوارهای موسیقی و غیره.

کتابخانه امروزی، به استثنای چند مورد، یک موسسه خدماتی به حساب می آید. هدف چنین کتابخانه ای این است که وسایل استفاده موثر از منابع و خدمات کتابخانه را برای استفاده کنندگان آن فراهم آورد و آنان را تا حد ممکن به استفاده موثر از منابع و خدمات خود توانا سازد. چنین کتابخانه ای مواد لازم را تهیه کرده، آماده سازی می کند و آنها را برای استفاده و ه برای نگهداری، قابل دسترس می سازد. چنین کتابخانه ای امکان دسترسی به مجموعه را به روش باز فراهم می آورد و به استفاده کنندگان از آن سرویس می دهد. نباید درباره گم شدن یا کردن و بردن صفحاتی چند از تابها خیلی نگران شد، چرا که وظیفه کتابخانه های

ذخیره سازاست که باید نسخه سالم از کتابها را نگهداری کنند. از چنین کتابخانه ای انتظار می رود مشتریان بالقوه را به استفاده کنندگان دائم تبدیل کند. مشتری دائم کتابخانه کسی است که به طور مرتب به کتابخانه می رود و از روی عادت از آن استفاده می کند.

اهمیت کتابخانه ها

تاریخ تمدن بشری حاکی از آن است که کتابخانه ها جز اصلی جوامع متمدن بوده است. کتابخانه ها بوجود آمده اند تا در زمانهای مختلف به نیازهای گوناگون جوانب پاسخگو باشند و نوع، خصوصیات، اهداف، وظایف و خدمات آنها باتوجه به نیازهای جوامعی که در خدمت آنها بوده اند تعیین شده اند. هرگاه شرایط و رشد کتابخانه ها در جامعه ای فراهم آمده آن جامعه مراتب ترقی را یکی بعد از دیگری طی کرده و هر زمان که به هر دلیلی کتابخانه ها در کنج انزوا و بی مهری قرار گرفته اند، سیر قهقراپی جامعه هم آغاز گردیده است. نتیجه ای اینکه کتابخانه ها اگر خالق تمدن نبوده اند به طور قطع در بوجود آمدن آن نقش موثری ایفا کرده اند. در عصر حاضر هم کتابخانه سهم به سزایی در توسعه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه داشته و نقش مهمی در حفظ و پیشرفت فرهنگ، آموزش رسمی و خود آموزی و غنی کردن اوقات فراغت ایجاد کرده است. در سالهای اخیر، کتابخانه ها مواد خواندنی و برخی از اسناد و مدارک دیگر را برای استفاده کنندگان معلول و ناقص العضو تدارک دیده اند تا تسکین دهنده آلام و رنجهای آنان باشند؛ به اعضای محروم جامعه یاری کرده اند تا جایگاه شایسته ای در اجتماع بدست آورند؛ به کاسب کاران کمک کرده اند تا کسب و کار خود را رونق بخشند؛ و به سیاست گذاران، پژوهش گران، دانشجویان و سایر اعضای جامعه در رسیدن به اهداف خود یاری رسانده اند.

با گذشت زمان، مبادله و انتقال دانش به گونه روزافزونی اهمیت یافته و دانش، و به طور هم زمان، وسایل مبادله آن به همان میان پیچیده شده است. کتابخانه ها با مبادله دانش سرو کار دارد و با تداگرک اطلاعات

آماده و دسته بندی شده از طریق ابزاری مشتری پسند به انتقال و مبادله دانش یاری رسانده است. این جنبه خدمات کتابخانه از اهمیت مضاعفی برخوردار است. کتابخانه در جامعه ای که دانش و وسایل ارتباطی آن مرتبا در حال پیچیده شدن است باید نقش بزرگتری ایفا کند.

اهداف کتابخانه های عمومی

کتابخانه عمومی مکانی است که در آن شناخت جامعه بر اساس تنوع اطلاعات مورد نیاز افراد می تواند مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. کتابخانه عمومی محلی تلاقی افکار و نظرات عامه با صاحب نظران جامعه است، بنابراین می تواند در توسعه فرهنگی جامعه نقش اساسی را ایفا نماید.

با توجه به نقش کتابخانه های عمومی در توسعه فرهنگ در یک جامعه، بیانیه ایفلا/یونسکو (۱۹۹۴) اهداف زیر را برای کتابخانه های عمومی تعریف کرده است:

- حمایت از آموزش فردی و خودآموزی و نیز آموزش رسمی در تمامی سطوح؛
- ایجاد محلی برای اطلاعات که ان را در اختیار همه قرار دهد؛
- فراهم آوردن فرصت هایی برای توسعه خلاقیت ها؛
- اجرا و تقویت عادت مطالعه در کودکان از سنین خردسالی؛
- تآکیر بر پیشرفت های فرهنگی و هنری جامعه و شکل دادن جمآیت از هویت فرهنگی؛
- تقویت بینش اجتماعی به عنوان محل عمومی و مکان ملاقات افراد جامعه؛

نقش های مورد انتظار برای کتابخانه های عمومی

نقش و جایگاه کتابخانه های عمومی در یک جامعه ایجاب می نماید تا مسئولین با دقت نظر بیشتر نسبت به تبیین نظام اطلاع رسانی کشور از طریق کتابخانه های عمومی اقدام نمایند. نقش های قابل تصور کتابخانه های عمومی در جامعه می تواند شامل موارد زیر باشند:

- نقش کتابخانه های عمومی در سرمایه گذاری فکری
- نقش کتابخانه های عمومی در سرمایه اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در امنیت اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در افزایش سواد عمومی و اطلاعاتی
- نقش کتابخانه های عمومی در تبادل فرهنگی و ارتقای سطح فرهنگی
- نقش کتابخانه های عمومی در مدیریت عمومی و مسائل سیاسی و اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در بهداشت روانی فردی و اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در تقلیل بزهکاری اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در گسترش انضباط شهری و روستایی
- نقش کتابخانه های عمومی در تقلیل افسردگی و تقویت نشاط عمومی
- نقش کتابخانه های عمومی در مبارزات طبقاتی و تقویت بنیان های عدالت اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در برگزاری کارگاه های عمومی به منظور بالا بردن توان فکری و اجرایی جامعه
- نقش کتابخانه های عمومی در کمک به معلولان اجتماعی
- نقش کتابخانه های عمومی در تحکیم روابط خانوادگی

- نقش کتابخانه های عمومی در ایجاد بانک های اطلاعات عمومی (فدایی عراقی، ۱۳۸۸)

حوزه های مرتبط با فعالیت های کتابخانه های عمومی

با توجه به نقش های مورد انتظار برای کتابخانه های عمومی می توان موضوعات مرتبط با هر یک از این

نقش ها را در جدول زیر مورد اشاره قرار داد. (فدایی عراقی، ۱۳۸۹)

کتابخانه های عمومی و حوزه های مرتبط

موضوعات اصلی	موضوعات فرعی
سرمایه ی فکری	کتابخانه های عمومی و مالکیت معنوی
	کتابخانه های عمومی و نخبه پروری
	کتابخانه های عمومی و سرمایه دانشی
	کتابخانه های عمومی و تولید دانش و خلاقیت و نوآوری
	کتابخانه های عمومی و جریان شناسی فکری و عرفان های نوظهور
سرمایه ی اجتماعی	کتابخانه های عمومی و انسجام، اعتقاد و باور اجتماعی
	کتابخانه های عمومی و شبکه های اجتماعی
	کتابخانه های عمومی و ارزش آفرینی جمعی
	کتابخانه های عمومی و هنجارهای اجتماعی

کتابخانه های عمومی و سرمایه انسانی به مثابه ثروت ملی	
کتابخانه های عمومی و ارتقای سطح همزیستی اجتماعی	امنیت اجتماعی
کتابخانه های عمومی و قانون مداری	
کتابخانه های عمومی و حریم خصوصی	
کتابخانه های عمومی و پرورش تفکر انتقادی	افزایش سواد عمومی و اطلاعاتی
کتابخانه های عمومی و آموزش مراجعہ کنندگان	
کتابخانه های عمومی و مشاوره اطلاعاتی	
کتابخانه های عمومی و سواد اطلاعاتی	
کتابخانه های عمومی و مطالعه مفید	
کتابخانه های عمومی و یادگیری مادام العمر	
کتابخانه های عمومی و مسالہ ی چند فرهنگ گرایي	تبادل و توسعه ی فرهنگی
کتابخانه های عمومی و گفتگوی بین فرهنگ ها	
کتابخانه های عمومی و سواد فرهنگی و ارتباط فرهنگی	
کتابخانه های عمومی و مدیریت اموال ملی	
کتابخانه های عمومی و بهره وری ملی	

مدیریت عمومی	کتابخانه های عمومی و رسانه های جمعی
	کتابخانه های عمومی و تعاون
مسائل سیاسی - اجتماعی	کتابخانه های عمومی و شفاف سازی عرصه سیاست
	کتابخانه های عمومی و مشارکت سیاسی
	کتابخانه های عمومی و اخلاقی کردن سیاست
	کتابخانه های عمومی و پر کردن شکاف ملت - دولت
	کتابخانه های عمومی و مراکز اطلاع رسانی
بهداشت روانی فردی و اجتماعی	کتابخانه های عمومی و اعتماد به نفس
	کتابخانه های عمومی و ترویج ارزش های اخلاقی
	کتابخانه های عمومی و تقلیل بزهکاری های اجتماعی
	کتابخانه های عمومی و تقلیل افسردگی ها و تقویت نشاط عمومی
انضباط شهری / روستایی	کتابخانه های عمومی و روحیه نظم پذیری
	کتابخانه های عمومی و قانون گرایی
	کتابخانه های عمومی و وجدان کاری
تضاد طبقاتی / عدالت اجتماعی	کتابخانه های عمومی و ترویج روحیه عدالت خواهی

کتابخانه های عمومی و دستیابی عادلانه به منابع اطلاعاتی	
کتابخانه های عمومی و برگزاری کارگاه های عمومی در موضوعات مختلف	اوقات فراغت
کتابخانه های عمومی و فستیوال های محلی	
کتابخانه های عمومی و ترویج علم	
کتابخانه های عمومی و ایجاد فضا و فراهم آوری منابع مناسب برای معلولان	معلولان اجتماعی
کتابخانه های عمومی و تقویت امید به زندگی در معلولان	
کتابخانه های عمومی و تحکیم بنیان های خانوادگی	تحکیم روابط خانوادگی
کتابخانه های عمومی و آموزش مهارت های زندگی	
کتابخانه های عمومی و فرهنگ سازی مطالعه برای زنان خانه دار	
کتابخانه های عمومی و ایجاد بانک های اطلاعاتی	ارتباط علمی
کتابخانه های عمومی و اینترنت	
کتابخانه های عمومی و خدمات پژوهشی	
کتابخانه های عمومی و خودکارسازی فرایندها	فن آوری
کتابخانه های عمومی و مباحث بنیادی مثل رده بندی	
کتابخانه های عمومی و طراحی های بومی	

کتابخانه های عمومی و جایابی منطقه ای	معماری
کتابخانه های عمومی و طراحی داخلی	
کتابخانه های عمومی و دسترس پذیری	
کتابخانه های عمومی و آسیب پذیری، آتش سوزی، زلزله، سیل و...	

کتابخانه های عمومی و نیازهای جمعیتی

کتابخانه های عمومی یکی از ابزارهای دسترسی افراد جامعه به منابع دانش و فعالیت های فکری بشر می باشند. به همین دلیل برای ایجاد و توسعه ی آن ها باید از مولفه های جمعیتی استفاده شود. فلسفه وجودی کتابخانه های عمومی خدمات رسانی به افراد جامعه است، بنابراین باید شناخت کاملی از افراد جامعه وجود داشته باشد تا بتوان در توزیع خدمات به تمامی اقشار جامعه موفق بود.

وجود اطلاعات هر چه بیشتر در مورد تعداد جمعیت، توزیع جغرافیایی جمعیت، حرفه و شغل، گروه های نژادی، ملیت، سن، جنسیت، سطح آموزش و پرورش، زبان و غیره لازم و ضروری است. بنابراین می توان ارتباط جمعیت و ساختار کتابخانه عمومی را در موارد زیر عنوان نمود:

- شرط وجودی کتابخانه عمومی در یک محل، جمعیت است. به بیانی دیگر تعداد جمعیت ضرورت ایجاد کتابخانه را تعیین می کند.
- فضای هر کتابخانه متناسب با جمعیت حوزه ی کتابخانه در نظر گرفته می شود و میزان امکانات و منابع ان نیز رابطه ای مستقیم با تعداد جمعیت دارد.

- نوع خدمات کتابخانه عمومی تابع نیاز حوزه ی جمعیتی تحت پوشش آن است و این نیاز بر حسب ساختار و ترکیب جمعیت فرق می کند.

همچنین کتابخانه های عمومی از طریق ارتقای آگاهی عمومی بر خانواده ها و به ویژه مادران، در تنظیم و تحکیم بنیان خانواده ها و ارتقای نسل آینده کمک می کنند(اشرفی، ۱۳۸۸)

استانداردهای جمعیتی کتابخانه های عمومی

خدمات کتابخانه های عمومی بر اساس دسترسی برابر به مواد کتابخانه برای همه، صرف نظر از هر سن، نژاد، دین، ملیت، زبان و موقعیت اجتماعی فراهم و عرضه می شود(گیل، ۱۳۸۶).

بر اساس رهنمودهای ایفلا/ یونسکو(۱۹۹۴)، استانداردهای واحدی برای کتابخانه های عمومی در همه جوامع تعیین گردید است. اما با توجه به اینکه وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در هر جامعه با جوامع دیگر تفاوت هایی دارد، استانداردهای کتابخانه های عمومی نیز باید بر اساس وضعیت اقتصادی، اجتماعی هر کشور تعریف شود. این استانداردهای رهنمودهایی هستند که معیار ثابتی نبوده و لازم است با توسعه وضعیت اقتصادی، اجتماعی در هر جامعه تعیین گردند. بر این اساس، بعضی کشورها حتی برای هر ایالت یا استان نیز استانداردهایی مجزا تدوین کرده اند. در کشور ما ایران نیز استانداردهای کتابخانه های عمومی در سال ۱۳۷۴ توسط دیانی تدوین شده است.

تفاوتهای بسیار اساسی بین شرایط حاکم در کتابخانه های کشورهای متفاوت آن قدر قابل توجه است که در مقدمه کتاب «استانداردهای کتابخانه های عمومی» ایفلا^۱ چنین آمده است " هنگامی که نیازها و منابع بسی متفاوت اند، استانداردهای مشترکی برای خدمات نمی تواند وجود داشته باشد. به همین دلیل کتاب را «رهنمودها» نه «استانداردها» نامیده ایم"(ایفلا، ۱۳۷۴).

^۱. International Federation of Library Associations and Institutions(IFLA)

ایفلا در ویرایش هایی که در بین سال های ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۷ منتشر کرده است، توصیه های کمی خود را برای کتابخانه های عمومی اعلام کرده است. این توصیه ها در کتابی با عنوان «رهنمودهایی برای کتابخانه های عمومی» منتشر شده است. معیارهای ارائه شده در این کتاب نیز به علت در نظر گرفتن شرایط خاص در کتابخانه های عمومی در غرب، نمی توان معیار مناسبی برای کتابخانه های عمومی ایران ارائه دهد.

در بیانیه ی یونسکو به صراحت ذکر شده است که هر کتابخانه برای اینکه بتواند مستقیماً بر تمامی خدمات نظارت کند باید از حداکثر وسعت ممکن برخوردار باشد. اما تحقق این مهم در کشورها و جوامع مختلف عملاً امکان پذیر نیست. ایجاد واحدهای کتابخانه های تحت تاثیر عوامل مختلفی مانند جمعیت، اقتصاد، سیاست های دولت حاکم و ... قرار می گیرد. اما بر خلاف اصل اساسی در رهنمودهای ایفلا "کتابخانه عمومی نمی بایست تاسیس شود مگر آنکه امکانات مالی برای تقویت و حمایت آن موجود باشد و کتابدار و رسانه های لازم برای نگهداری و ابقاء آن پیش بینی شود" امروزه شاهد ایجاد واحدهای کتابخانه ای بسیار گسترده هستیم. رهنمود ایفلا برای این گسترش روزافزون کتابخانه های عمومی و تلاش برای ارائه سطح مطلوبی از خدمات توسط کتابخانه های عمومی، ایجاد شبکه ای کتابخانه ای و یا دادن اختیارات به واحدهای بزرگتر محلی است. حجم روز افزون منابع اطلاعاتی و عدم توانایی کتابخانه ها برای تهیه منابع اطلاعاتی در سطح گسترده و مورد نیاز کاربران، به خصوص در کتابخانه های عمومی تنها از طریق همکاری میان شبکه های کتابخانه ای امکان پذیر است. ایفلا معیارهای فضای کتابخانه های عمومی را به ازای تعداد جمعیت حوزه ی کتابخانه اعلام نموده است. این معیار بر حسب مقدار فضای کتابخانه ای لازم، به ازای هر هزار نفر تعیین شده است. بر این اساس، هر چه شهرها جمعیت بیشتری داشته باشند، نسبت فضای اختصاص یافته به هر هزار نفر کاهش می یابد. مطابق با رهنمودهای ایفلا، جمعیت پنجاه هزار نفر را باید مبنای قابل قبول برای ارائه خدمات کتابخانه ای دانست. اما در موارد استثنایی و کم جمعیت که ناگزیر از ایجاد کتابخانه باشیم باید

جمعیت بالغ بر سه هزار نفر را مبنای ایجاد کتابخانه در نظر گرفت و برای مناطق با جمعیت کمتر از این تعداد ایجاد کتابخانه امکان پذیر نبوده و نمی توان هیچ گوه استاندارد مفید و ناسبی برای ان ارائه نمود. در جدول ذیل، استانداردهای فضای کتابخانه های عمومی ایفلا با ذکر دامنه ی جمعیتی آن آمده است(اشرفی، ۱۳۸۸).

استانداردهای فضای کتابخانه های عمومی ایفلا

ردیف	جمعیت	مترمربع برای هر هزار نفر جمعیت
۱	۱۰۰۰۰-۲۰۰۰۰	۴۲
۲	۲۰۰۰۰-۳۵۰۰۰	۳۹
۳	۳۵۰۰۰-۶۵۰۰۰	۳۵
۴	۶۵۰۰۰-۱۰۰۰۰۰	۳۱
۵	برای بیش از ۱۰۰۰۰۰	۲۸

(عازم، ۱۳۸۶)

سازمان مدیریت و برنامه ریزی ایران در سال ۱۳۸۳، با بررسی استانداردها و وضع موجود کتابخانه های عمومی، "معیارهای برنامه ریزی و طراحی کتابخانه های عمومی" را برای جمعیتی تا پانصد هزار نفر تهیه و تدوین نموده است. در این مجموعه فضای بخش های مختلف کتابخانه های عمومی در اندازه های استاندارد(به متر مربع) ذکر شده است.

مساحت کل و سرانه کتابخانه های عمومی بر اساس جمعیت دریافت کننده خدمات

ردیف	جمعیت	مساحت کل کتابخانه
۱	۳۰۰۰-۱۰۰۰۰	۲۵۷-۵۹۸
۲	۱۰۰۰۰-۲۰۰۰۰	۷۲۹-۱۲۰۴
۳	۲۰۰۰۰-۴۰۰۰۰	۱۲۰۱-۲۰۰۸
۴	۴۰۰۰۰-۱۰۰۰۰۰	۱۸۹۱-۴۱۱۶
۵	۱۰۰۰۰۰-۲۰۰۰۰۰	۳۵۹۳-۶۶۱۹
۶	۲۰۰۰۰۰-۵۰۰۰۰۰	۶۲۳۵-۱۳۷۵۰

(منبع: سازمان مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۸۳)

نهاد کتابخانه های عمومی کشور برای کتابخانه های با ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت، زیربنای ۲۲۰۰ متر مربع را در نظر گرفته است که این فضا سایر بخش های کتابخانه مانند: سالن مطالعه، بخش نشریات، کودکان و غیره را در بر می گیرد(نهاد کتابخانه های عمومی کشور، ۱۳۸۷).

ب) استانداردهای منابع اطلاعاتی

بر اساس معیارهای ایفلا، مجموعه کتاب های هر کتابخانه باید بین ۱/۵ تا ۲/۵ جلد کتاب برای هر نفر باشد. در واقع اندازه و بزرگی کتابخانه تابع تعداد جمعیتی است که ممکن است تحت خدمات کتابخانه قرار بگیرند(گیل، ۱۳۸۶، به نقل از اشرفی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۲).

رهنمودهای ایفلا، حداقل‌هایی نیز برای منابع موجود در کتابخانه‌های عمومی در مناطق کم جمعیت در نظر گرفته است. بر اساس این دستورالعمل، تعداد منابع موجود در یک کتابخانه عمومی در کوچکترین نقطه خدمات رسانی نباید کمتر از ۲۵۰۰ جلد کتاب باشد. این معیارها برای کشورهای در حال توسعه حداقل ۱/۵ جلد به ازای هر نفر و برای کشورهای توسعه یافته ۲/۵ جلد پیشنهاد شده است. در مورد کتابخانه‌های عمومی ایران، استانداردهای نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، سرانه‌ی کتاب به ازای هر نفر ۲/۵ جلد در نظر گرفته شده است. در جوامع گسترده و شهری، هر کتابخانه باید جمعیت زیادی را تحت پوشش خدمات خود قرار دهد.

دسترسی به کتابخانه

مسئله تنها وجود منابع فراوان و مفید نمی‌تواند در ارائه خدمات موفقیت‌آمیز یک کتابخانه موثر باشد، بلکه در علاوه بر داشتن منابع باید قابلیت دسترسی راحت به منابع نیز برای استفاده کنندگان بالفعل و بالقوه فراهم گردد. فراهم‌آوری امکان دسترسی به کتابخانه با ایجاد شبکه‌های کتابخانه‌ای حتی برای مناطقی با تعداد جمعیت کمتر از میزان مورد نظر جهت ایجاد یک واحد کتابخانه‌ای (۳۰۰۰ نفر) امکان‌پذیر است. طبق تعریف نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۸۳)، هر حوزه جمعیتی به محدوده‌ای گفته می‌شود که کتابخانه می‌تواند به جمعیت ساکن در آن، خدمات قابل قبول ارائه نماید. همچنین شعاع دسترسی به کتابخانه، مسافت بین کتابخانه و نزدیکترین محلی است که فرد به راحتی بتواند به کتابخانه مراجعه کرده و از آن استفاده نماید، که حداکثر ۳ الی ۴ کیلومتر در نظر گرفته می‌شود. بنابراین حوزه‌ی دسترسی به کتابخانه عبارت است از محدوده‌ای با حداکثر شعاع دسترسی مناسب که تحت پوشش خدمات کتابخانه است (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۳، به نقل از اشرفی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۳).

- دسترسی جمعیت شهری

در جوامع توسعه یافته و در حال توسعه، شهرها کانون توسعه در سایر جنبه ها به شمار می آیند. در واقع شهرها محوریت اصلی را در شکل گیری تحولات اجتماعی دارند. به همین دلیل توجه به توسعه مراکز خدماتی و از جمله کتابخانه های عمومی در این نواحی مورد توجه بیشتری قرار می گیرد تا نواحی با جمعیت کمتر. پوشش خدمات کتابخانه های عمومی در شهرهای بزرگ و کلان شهرها بر حسب شعاع دسترسی به کتابخانه تعریف می شود. مطابق با رهنمودهای ایفلا در این زمینه، در نواحی شهری لازم است که کتابخانه های اقماری در ۱/۵ کیلومتری و کتابخانه های نسبتاً بزرگ در ۳ تا ۴ کیلومتری محل تجمع جمعیت ایجاد شوند.

به نقل از اشرفی (۱۳۸۸)، هر شهر بر حسب ویژگی های جمعیتی و نیز نوع ساختار شهری، وضعیت منحصر به فردی دارد که با دیگر مناطق فرق می کند. ایجاد کتابخانه عمومی در شهرها تابع شرایطی است از قبیل:

- پراکندگی مناطق شهری: در مورد شهرهایی که در امتداد رودخانه ها، جاده ها و یا ساحل دریا کشیده شده اند، تنها ایجاد یک کتابخانه عمومی نمی تواند امکان دسترسی را برای تمامی جمعیت آن ها امکان پذیر نماید. به همین دلیل لازم است دو تا ۳ کتابخانه کوچکتر نیز در موقعیت های مناسب ایجاد شود تا امکان دسترسی برای همه جمعیت پراکنده آن ها امکان پذیر نماید.
- تراکم جمعیت: نسبت جمعیت در هکتار را تراکم شهری گویند. این میزان تراکم در همه ی مناطق شهری یکسان نیست. بنابراین، اندازه ی فضای کتابخانه ی عمومی در هر یک از مناطق شهری باید به نسبت تعداد جمعیت سامن در شعاع دسترسی کتابخانه تعیین شود.
- ترافیک: وجود ترافیک شهری یکی از دغدغه های اصلی برای دسترسی به کتابخانه های عمومی به شمار می رود. الگوهای خاص رفت و آمد در شهرهای دارای ترافیک می تواند مبنای مناسبی برای حل مشکل

دسترسی به کتابخانه های عمومی باشد. نزدیکی کتابخانه به مراکز تجاری، بازار، محله ایستگاه اتوبوس، مترو و گارکینگ های عمومی می تواند از عوامل ترغیب به استفاده از این کتابخانه ها به شمار رود.

- رشد جمعیت: رشد سریع جمعیت به توسعه شهرها و در نتیجه گسترش شهرک ها می شود. عدم توانایی شهرهای بزرگ در اسکان جمعیت جدید، موجب ایجاد شهرهای اقماری در کنار شهرهای بزرگ می شود که این مناطقاتازه تاسیس نیاز به فضا و امکانات کتابخانه ای مجزا دارند که با توجه به جمعیت آن ها باید در نظر گرفته شود.

- دسترسی جمعیت روستایی

نقش و جایگاه روستاها در فرایند توسعه ملی اهمیت بالایی دارد. کتابخانه های روستایی، دسترسی روستائیان را به منابع و خدمات کتابخانه ای فراهم می کنند. بنابراین باید تدابیری اندیشیده شود تا با توجه به کانون های جمعیتی در این روستاها، کتابخانه های روستایی مناسب تجهیز گردد تا افراد روستایی بتوانند از منابع آن به صورت موثر بهره مند شوند. مهمترین معیار برای ایجاد کتابخانه های روستایی تعداد جمعیت است. در روستاهایی که امکانات لازم برای ایجاد و گسترش کتابخانه های روستایی وجود دارد، تعداد جمعیت لازم برای ایجاد کتابخانه معیار اصلی به شمار نمی آید، و با تعداد کمتری از جمعیت نیز کتابخانه روستایی ایجاد می گردد. اما در مورد روستاهایی که جمعیت بسیار کمی دارند و قابلیت ایجاد کتابخانه مستقل را ندارند، به سه شکل می توان برای آن ها پوشش خدمات کتابخانه ای را ایجاد نمود:

- کتابخانه متمرکز: در روستاهایی که در فاصله نزدیک نسبت به همدیگر می باشند، می توان روستایی را که نسبت به بقیه روستاها مرکزیت دارد و راه ارتباطی بهتر و جمعیت بیشتری نسبت به بقیه روستاها دارد را به عنوان محل ایجاد کتابخانه تعیین کرد، تا جمعیت سایر روستاهای نزدیک نیز به راحتی از

خدمات آن بهره مند شوند. افراد روستاهای کوچکی که در نزدیکی شهرها قرار گرفته اند، می توانند از خدمات کتابخانه های شهری بهره مند شوند.

- کتابخانه سیار: در مورد روستاهایی با جمعیت کم که امکان ارتباط با یکدیگر را ندارند تا افراد آن روستاها بتوانند از یک کتابخانه به صورت متمرکز استفاده نمایند، بهترین راه حل راه اندازی کتابخانه های سیار است. راه اندازی واحدهای سیار کتابخانه ای می تواند بیشترین خدمات را ارائه داده و با توجه به پراکندگی جمعیت روستایی خواندنی های مورد نیاز را دسترس پذیر سازند. (میرحسینی، ۱۳۷۴، به نقل از اشرفی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۸).

بهترین حالت ممکن برای خدمات رسانی کتابخانه های عمومی برای عشایر غیر ساکن که سالانه در حال کوچ به مناطق قشلاق و بیلاقی باشند، استفاده از کتابخانه های سیار است. کتابخانه سیار وسیله ارتباطی مناسبی است که برای اطلاع رسانی و خدمات کتابخانه ای در مناطق کم جمعیت و یا دور افتاده می تواند مورد کاربرد فراوان داشته باشند. البته برای مجتمع های بسیار کوچک و دور افتاده علاوه بر کتابخانه سیار می توان از مجموعه سگرده و یا چست نیز استفاده نمود. بنا بر رهنمود های ایفلا، در مناطقی که امکان تهیه کتابخانه سیار وجود دارد، باید ترتیبی اتخاذ شود تا هر دو هفته یکبار افراد بتوانند به ایستگاه های معین رجوع نموده و برای تهیه منبع مورد نظر خود اقدام نمایند. کتابخانه های سیار باید وابسته به غنی ترین پایگاه های کتابخانه ای ثابت باشند تا بتواند برای خدمات رسانی بهتر از مجموعه های گسترده آن کتابخانه ها بهره مند شوند. امکان دیگر، استفاده از مجموعه سپرده و پست است که برای مواقعی که به دلیل دشوار رفت و آمد امکان ارائه خدمات توسط کتابخانه سیار وجود ندارد مورد استفاده قرار می گیرند. این نوع خدمات رسانی به دلیل هزینه بالا اغلب مورد استفاده قرارن می گیرند.

بودجه کتابخانه عمومی

بر طبق بیانیه ایفلا/یونسکو ۱۹۹۴، بودجه کتابخانه عمومی باید از محل درآمد عمومی تامین شود و هیچکس نباید از خوانندگان بابت ارائه خدمات کتابخانه مستقیماً حقوقی دریافت نماید.

هزینه های مربوط به کتابخانه عمومی عموماً توسط حمایت های مالی دولت تامین می شود به همین دلیل همواره به صورت ناخودآگاه و برخلاف شعار همیشگی خود که به دور از هر گونه جناح گیری سیاسی به ارائه اطلاعات می پردازد، از نظام های سیاسی و سیاست های حاکم تاثیر گرفته است. نظام های حاکم در هر دوره به سانسور عقاید مخالف خود پرداخته اند، زیرا معتقداند که کتابخانه عمومی یکی از نهادهای تاثیر گذار و مجرای انتقال اطلاعات و دانش به تمامی اقشار جامعه بوده و هست. با این وجود کتابخانه عمومی تنها نهاد غیر انتفاعی است که در متن اجتماع، هدف های اجتماعی، سرگرمی، آموزش و اطلاع رسانی را عملی می سازد. نقش کتابخانه عمومی در روشننگری افکار عمومی و بالا بردن سطح سواد اطلاعاتی افراد همواره قابل توجه بوده است.

در رهنمودهای ایفلا/یونسکو در سال ۲۰۰۱ آمده است که: بهتر است اختیار کتابخانه های عمومی که اساساً خدماتشان به صورت محلی است در دست دولت محلی باشد. زیرا در بعضی کشورها که کتابخانه ای عمومی در سطح استانی، منطقه ای یا ملی اداره می شوند؛ فاصله ای به اندازه ی دو یا سه سطح بین دولت و خدمات آن ها وجود دارد. در کشور ما طبق قانون مسئولیت و اختیارات اصلی این کتابخانه ها به عهده ی نهاد کتابخانه های عمومی کشور یعنی در سطح ملی است و انجمن های استان و شهرستان نیز با اختیاراتی محدود با آن همکاری می کنند. با توجه به بافت اصلی دولت در کشور ما که به صورت ملی است، این درجه بندی یعنی نظارت یک هیات امنای ملی بر انجمن ها برای هماهنگی، درست به نظر می رسد. یکی از موارد جدید قانون کتابخانه های عمومی، انجمن های کتابخانه های عمومی استان است که هدف از تشکیل

آ» ایجاد هماهنگی و بررسی و پیشنهاد برنامه و بودجه، عملکرد و تراز مالی سالانه به هیات امناء و حل و فصل مسائل و مشکلات انجمن ها بیان شده است. این انجمنها با وجود درگیر کردن مستقیم استانداران و دیگر مسدولان، در عین امکان ارتقای جایگاه و قدرت کتابخانه های عمومی، می توانند موجب دور شدن آن ها از جامعه محلی شوند.

طبق رهنمودهای ایفلا، "قانون کتابخانه ی عمومی باید معین کند که چه بخشی از دولت مسئول تاسیس آن هاست و بودجه شان چگونه تامین می شود. همچنین جایگاه آن ها در قالب کتابخانه های کشور یا منطقه به عنوان یک کل مشخص باشد". در کشور ما نیز قانونی مخصوص کتابخانه های عمومی وجود دارد، جایگاه آن ها در دولت مشخص است و راه های تامین بودجه ی آن ها تعیین شده است. مسلماً موفقیت کتابخانه های عمومی در ایفای وظایفش نیز مانند هر سازمان دیگر در میزان بودجه ی تخصیص یافته است. موفقیت کتابخانه ی عمومیدر ایفای کامل وظایفش را مقدار کافی بودجه تضمین می کند. در کشور ما بر اساس قانون سال ۱۳۴۴، ۱/۵ درصد درآمد شهرداری ها به این کتابخانه ها اختصاص داده شده بود. اما در سال ۱۳۵۲ طبق تبصره ای بودجه ی تخصیصی درآمد شهرداری ها حذف شد. بعد انقلاب نیز اعتبارات اندکی کاند دو هزارم درآمد شهرداری به آن ها اختصاص داده شده بود. با تصویب قانون جدید در سال ۱۳۸۲، منابع مالی و بودجه ی کتابخانه های عمومی کشور از راه کمک های دولت در بودجه ی سالیانه ی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نیم درصد درآمد شهرداری ها، هدایا و کمک های مردمی سازمان ها، موسسات و نهاد عمومی غیر دولتی و بخش خصوصی و مجامع بین المللی؛ موقوفات، درآمدهای اختصاصی انجمن ها و کتابخانه های عمومی از محل انجام فعالیت های فرهنگی و آموزشی مرتبط و دریافت حق عضویت تامین می شود. علاوه بر آن، بودجه ای که سالیانه به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی داده می شود، می توان امکان تصمیم گیری مستقل حرفه ای را از کتابداران سلب کند(خدایی، ۱۳۸۱ص ۱۸۱).

روندرو به رشد اعمال کنترل دولت مرکزی بر کتابخانه های عمومی را می توان در تبصره ی ۲۲ قانون بودجه کشور برای سال ۱۳۵۲ دید. این تبصره، کتابخانه های عمومی را از شهرداری های نیاز کرد و آن ها را به بودجه ی وزارت فرهنگ و هنر وابسته ساخت. سبب این گرایش، گذشته از ثروتمند شدن دولت، می تواند شدت گرفتن روند تمرکز گرایی در کل ساختار سیاسی و میل به اعمال کنترل همه جانبه ی جامعه باشد که در این سال ها شدت یافته بود. نمود بارز آن را در انحلال احزاب و ایجاد حزب واحد سراسری آشکار گردید. آمار نیز این گانه را تایید می کند. از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۵ رشد کتابخانه ها کاهش یافت و به (۶۸-) رسید. با متمرکز شدن فعالیت های دبیرخانه ی هیات امنای و تعطیل شدن انجمن های کتابخانه های عمومی شهرها، علاقه ی محافل اجتماعی به مشارکت در ایجاد کتابخانه های عمومی به شدت کاهش یافت. بر عکس، از سال ۱۳۷۰ با شروع بع کار دوباره انجمن ها و پایان جنگ هشت ساله، تعداد کتابخانه ها نیز تقریباً ۹ برابر افزایش یافت (خدایی، ۱۳۸۸، ص ۱۷۱).

گروه های استفاده کننده از کتابخانه های عمومی

نوع منابع و شیوه مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی برخاسته از ویژگی های جمعیتی جامعه تحت پوشش خدماتی هر کتابخانه است. منظور از جامعه کتابخانه افراد و گروه هایی از مردم است که کتابخانه برای رفع نیازهای اطلاعاتی آنان به وجود آمده است. سینایی (۱۳۸۲)، جامعه کتابخانه را متشکل از همه کسانی می داند که به کتابخانه مراجعه می کنند و یا ممکن است مراجعه نمایند. ساختار و ترکیب و کیفیت جمعیت جامعه، نوع نیاز به منابع و خدمات را در کتابخانه های عمومی تعیین می کند. جامع، کتابخانه عمومی تمامی افراد جامعه صرف نظر از زبان، ملیت، نژاد، سن، جنس، مذهب، سلامت، و تحصیلات می باشند. به همین دلیل مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی بسیار مشکل تر از سایر کتابخانه های دیگر است. جامعه ای مشکل از معلوبین، زندانیان، بیماران، افراد متخصص، بیسوادان، بزرگسالان، کودکان، مرد و

زن، جامعه کتابخانه عمومی هستند. این امر اهمیت مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی را مشخص می کند. حال به تمامی این تنوع در نیازهای اطلاعاتی، فرهنگ جامعه موجود و تاثیر نیازهای محلی را نیز باید اضافه نمود. نیاز هب اطلاعات در ک جامعه روستایی تا یک کلان شهر بسیار متفاوت است، همینطور میاز به اطلاعات در یک جامعه مسلمان نشین تا یک جامعهٔ مربوط به اقلیت های دینی.

با تمام این تنوع در نیازهای اطلاعاتی، استانداردهای کتابخانه ای اغلب تابع آمارهای جمعیتی است. ایفلا برای واحدهای کتابخانه ای بسیار کوچک، دست کم سه جلد کتاب به ازاء هر یک از ساکنین را ضروری می داند. و لی این میزان با افزایش جمعیت کاهش می یابد. استاندارد کلی و ناسب، دو جلد کتاب به ازاء هر نفر است. مسلما برای جوامع نوپا که اقدام به ایجاد کتابخانه نموده اند، رسیدن به استانداردهای مورد نظر ممکن است مشکل باشد. به همین دلیل مجموعه ای با حداقل ۹۰۰۰ جلد کتاب برای این گونه کتابخانه های توصیه شده است. زیرا مجموعه ای کمتر از این تعداد نمب تواند موضوعات زیادی را پوشش دهد. این مجموعه برای جوامعی با تعداد ۳۰۰۰ نفر جمعیت تعریف شده و برای جوامع کمتر از این تعداد، توصیه ایفلا بر راه اندازی کتابخانه های سیار، مجموعه سپرده و یا امانت پستی قرار گرفته است. البته با این شرایط که مجموعه سپرده را دست کم چهاربار در هر سال عوض کرد و در هر بار نیز دست کم ۲۰۰ کتاب گنجانده شود. اشرفی (۱۳۸۸)، تعدادی از مولفه های جمعیتی تاثیر گذار در مجموعه سازی کتابخانه های عمومی را شامل موارد زیر می داند:

- گروه های سنی

کتابخانه موظف است تا شرایطی را به وجود آورد تا همهٔ گروه های سنی بتوانند مواد و منابع مورد نیاز خود را در کتابخانه پیدا کنند. شناخت کامل از ساختار سنی جامعه کتابخانه باعث می شود تا منابع مورد نیاز تمامی گروه های سنی در کتابخانه وجود داشته باشد. شرایط سنی جامعه کاربران یک کتابخانه تاثیر مستقیم

در مجموعه سازی یک کتابخانه دارد. گروه های سنی در جوامع مختلف شامل سه دسته، کودک و نوجوان، جوان، و بزرگسال می باشد. طبق رهنمودهای ایفلا، هر کدام از این گروه های سنی در مجموعه سازی منابع کتابخانه از شرایط یکسانی پیروی می کنند و کم و زیاد بودن سن افراد دلیلی برای اولویت های خاصی در این زمینه نمی باشد. به عنوان مثال چنانچه جمعیت کودک در یک منطقه بین ۲۵ تا ۳۰ درصد از جمعیت افراد آن جامعه را تشکیل دهد، باید یک سوم کل مجموعه را به رسانه های ویژه کودکان اختصاص داد. بررسی های به عمل آمده نشان می دهد که جمعیت کشور ما، مرحله اول انتقال سنی، یعنی مرحله کودکان و نوجوانان را پشت سر گذاشته است و هم اکنون مرحله دوم انتقال سنی، یعنی مرحله جوانان را تجربه می کند. این مرحله از اوایل دهه ۷۰ شروع شده و تا اواخر دهه ۸۰ ادامه خواهد داشت (میرزایی و مشفق، ۱۳۸۷). رشد بالای جمعیت در اواخر دهه ضصت و هفتاد باعث افزایش جمعیت در گروه سنی ۲۹-۲۰ ساله در دهه ۹۰ شده است. ویژگی عمده این گروه سنی، فعال بودن و آماده بودن برای وارد شدن به بازار کار است. بنابراین وجود نیروی جوان در هر جامعه نیازمند ارائه امکانات آموزشی خاصی است تا بتوان از وجود این نیروی جوان برای تحول در سایر بخش های جامعه کمک گرفت. وجود این جمعیت جوان به شرط ارائه آموزش های لازم یک فرصت مناسب برای توسعه و پیشرفت به شکار می رود.

به منظور پاسخ گویی بهتر به نیازهای گروه های سنی مختلف، لازم است تا ویژگی های هر کدام از این گروه های سنی را بشناسیم. میزهای اقشار جامعه در سه حوزه قرار می گیرد:

- کودکان

در هر جامعه، کودکان با نیازها و علایق خاص خود از دیگر بخش های جامعه متمایزند. به همین دلیل باید مواد ویژه ای منطبق با نیازهای سنی آنها از خردسالی تا چهارده سالگی و تواناییهای متفاوت آنها تهیه و نگهداری شود. کودکان باید از سنین کودکی تشویق به استفاده از کتابخانه شوند، چون این کار باعث می

شود که آنها با احتمال زیاد در سال های بعد، به صورت افراد استفاده کننده از کتابخانه باقی بمانند. کتابخانه عمومی و سئولیت ویژه ای در حکایت از فرایند آموزش خواندن و مطالعه برای کودکان بر عهده دارد. کتابخانه عمومی با تهیه و ارائه انواع گوناگونی از منابع و انجام فعالیت های مختلف، فرصت خوبی در اختیار کودک قرار می دهند. تا لذت مطالعه را تجربه نمایند. کتابخانه در تکامل و رشد کودک و برانگیختن نیروی تخیل وی نقش به سزایی دارد. به این منظور باید انواع کتاب های داستانی و غیر داستانی را به صورت متوازن در اختیار آنها قرار دهد. رسانه هایی که برای کودکان در نظر گرفته می شود باید تمامی گروه های مختلف سنی را که در جدول آمده است تحت پوشش خود قرار دهد و تنها منحصر به یک گروه خاص نباشد. البته این بخش از کتابخانه های عمومی که در ارتباط با کودکان می باشد باید به تهیه منابعی بپردازد که پاسخگوی نیازهای مطالعاتی و حس کنجکتوی آنها باشد و منابع کمک درسی و مرتبط با دروس دوره تحصیلی آنها در کتابخانه های مدارس مورد توجه قرار گیرند. البته نقش کتابخانه های عمومی در نواحی که از داشتن کتابخانه های مدرسه ای بی بهره اند بسیار مهمتر بوده و موظف به تهیه تمامی منابع مورد نیاز این گروه سنی می باشد.

ردیف	گروه	شرح
۱	گروه سنی الف	سالهای پیش از دبستان (۲ تا ۶ سالگی)
۲	گروه سنی ب	سالهای نخستین دبستان (۷ تا ۱۰ سالگی)
۳	گروه سنی ج	سالهای پایانی دبستان (۱۰ تا ۱۳ سالگی)
۴	گروه سنی د	سالهای نوجوانی (۱۴ تا ۱۶ سالگی)

- جوانان

سن جوانی سن جستجوی راه های زندگی و مطالعات علمی، دینی، فرهنگی و هنری است. بخش جوانان در کتابخانه ای عمومی باید مطالبی در خود توجه برای پاسخ پویی به ابعاد شخصیت، آموزش، روش زندگی، ورزش، روابط اجتماعی، هنر، تاریخ و ... در اختیار جوانان قرار دهد. کتاب های این گروه باید از نظر کیفیت، محتوا، تدوین، و نگارش، تصاویر و چاپ با سطح فکری و عواطف و آروزهای جوانان همخوانی داشته باشد (لطف آبادی، ۱۳۸۵).

- بزرگسالان

شرایط گوناگونی مانند شغل، تحصیلات، و موقعیت اجتماعی بزرگسالان باعث می شود تا آنها نیازهای اطلاعاتی متفاوتی داشته باشند. وجود چنین تفاوت هایی در میان گروه های مختلف افراد بزرگسال باعث می شود تا هر کدام از این گروه ها را جداگانه مورد بررسی قرار دهند.

- جنسیت

تفاوت جنسیت به تفاوت های روانی، اجتماعی و فرهنگی میان مرد و زن می پردازد. وجود تفاوت های جنسیتی میان مردان و زنان بر حسب نقش و وظایف خاصی که در جامعه به عهده می گیرند با همدیگر فرق می کند. بررسی ها نشان می دهد که سن نوجوانی در شکل گیری الگوهای مزالتی افراد بیشترین نقش را دارد (پولادی، ۱۳۸۶).

علاقه دختران جوان به خواندن مزالب ادبی و خانوادگی بیش از پسرها بوده و همینطور علاقه پسرها نسبت به مطالعه مطالب ماجراجویانه و رویدادهای شگفت انگیز بیشتر از دختران است. این تفاوت ها برپرفته از اختلاف های ژنتیکی است که در وجود هر کدام از این دو جنسیت به ودیعه گذاشته شده است و هر کدام از این دو گروه را برای ایفای نقش خاص خود در زندگی زناشویی و ورود به اجتماع آماده می کند. بنابراین

توجه به این نیازها و پاسخگوسس مناسب به آنها می توان نقش بسیار مهمی در شکل گیری شخصیتی هرکدام در آینده داشته باشد.

- افراد معلول و سالمند

شرایط جسمی برای افراد و گروههای خاصی که نمی توانند مانند یک فرد عادی از منابع کتابخانه استفاده نمایند، همواره یکی از دغدغه های کتابخانه ها در فراهم آوری منابع و برطرف نمودن نیازهای اطلاعاتی آنها بوده است. گروه های مختلفی که شرایط جسمی آنها اجازه دسترسی عادی به کتابخانه را نمی دهد شامل موارد زیر می باشند:

- سالمندان

افراد سالمند اغلب دارای الگوی مطالعاتی خاصی می باشند که در گذشته شکل گرفته و اکنون تنها ادامه دارد. فرد سالمند بیشتر علاقه دارد تا موضوعات خاص و کتاب های نویسنده خاص را مطالعه نماید این عادات مطالعاتی است که از دوران نوجوانی و جوانی در او به وجود آمده و اکنون علاقه کمتری به خواندن مطالب جدید از نویسندگان ناشناخته دارد. نقش کتابخانه عمومی در پاسخ گویی مناسب به عادات مطالعاتی آنها باعث می شود تا روح زندگی در وجود این گونه افراد ادامه داشته و ارتباط آنها با دنیای خارج از محیط زندگی شان قطع نشود و دچار بیماریهای روحی و روانی نشده و احساس پوچی و بیهودگی نکنند.

افراد سالمند به دلیل کهولت سن، بیماری، و یا محدودیت هایی مانند زندگی در خانه سالمندان و عدم ارتباط کافی با دنیای خارج، نیاز به ارائه خدمات خاصی دارند. مجموعه کتابخانه عمومی باید شرایط را ایجاد نماید تا فرد سالمند بتواند در محل زندگی خود امان دسترسی به منابع مورد نیازش را داشته باشد. نیازهای اطلاعاتی این دسته از افراد باید مورد ارزیابی قرار گرفته و از طریق ارسال منابع به محل زندگی آنها خدمات رسانی لازم صورت گیرد.

خدمات ویژه به سالمندان در دو بخش صورت می گیرد:

- خدمات ویژه خانه نشین ها و افراد زمین گیر

سالمندانی که نمی توانند شخصا به کتابخانه مراجعه کنند، باید کتاب های مورد نیازشان را در خانه دریافت کنند. این کار با نیازسنجی مداوم از طرف کتابخانه صورت می گیرد و طی یک دوره زمانی مناسب باید کتابدار ضمن مراجعه به سالمند، کتاب های مورد نیاز او را تحویل نموده و نیازهای آتی را نیز دریافت نماید. این کار می تواند به کمک یک کتابخانه سیار نیز صورت گیرد. بدین صورت که کتابدار با یک کتابخانه سیار به محل سکونت سالمند مراجعه نموده، کتاب مورد نظر را به او تحویل نماید و در صورت امکان و نیاز سالمند به کتابدار خواندن کتاب برای او اقدام نماید. هرچند نقش اخیر یعنی مطالعه مواد خواندنی از وظایف کتابدار نیست، اما می تواند به ترویج مطالعه، و نزدیکی کتابدار و سالمند و درک بهتر از نیازهای مطالعاتی او شود.

- خدمات به افراد ساکن در خانه سالمندان

افراد سالخورده افراد عادی هستند و مانند سایر افراد عادات و علایق خاصی دارند. اما آنچه تفاوت بین سالمندان و افراد عادی را بیشتر آشکار می سازد، عادات مطالعاتی و نوع نیازهای مطالعاتی ایشان است. یک فرد سالمند اغلب تمایل زیادی به مطالعه ندارد و در صورت تمایل به مطالعه، گرایش های خاصی در انتخاب منابع مطالعاتی خود دارد. سکونت افراد سالمند در مجتمع های مسکونی سالمندان یا آسایشگاه های سالمندان، تا اندازه ای انتقال منابع را برای کتابخانه ای عمومی راحتتر نموده است. زیرا در مورد سالمندان زمینگیر و خانه نشین، پراکندگی خاصی در این مورد دیده نمی شود. مجتمع های مسکونی سالمندان اغلب خود دارای کتابخانه های کوچکی هستند که تعدادی کتاب با همان خصوصیات و ویژگی های کتابخانه های عمومی را در خود جای داده است. این دسته از کتابخانه ها که خود نوعی کتابخانه تخصصی نیز به شمار می روند، می

توانند تحت پوشش یک کتابخانه عمومی به فعالیت خود ادامه دهند. در این صورت کتابدار کتابخانه عمومی طی یک برنامه زمانی مشخص تعدادی منبع را به کتابخانه اضافه نموده و یا با یک کیتابخانه سیار می تواند منابع مورد نیاز سالمندان را به محل کتابخانه مجتمع سالمندان منتقل نماید. آنچه ارتباط خانه سالمندان را با کتابخانه عمومی فوق العاده ضروری می نماید، ارتباط بین سالمندان و تماس آنها با افراد جامعه است که از طریق ملاقات های آنها از کتابخانه های عمومی صورت می گیرد.

- معلولان

فرد معلول ممکن است به علت داشتن یکی از معلولیت های ذهنی، جسمی، یا روانی، توانایی انجام فعالیت های روزمره را نداشته باشد. اما این امر باعث نمی شود تا این دسته از افراد از خدمات کتابخانه های عمومی بی بهره باشند. این دسته از افراد ممکن است به یکی از معلولیت های زیر دچار باشند:

افرادی که به صورت مادرزاد نقص عضو دارند.

افرادی که بر اثر بیماری قدرت حرکت را از دست داده اند.

افراد نابینا

افراد ناشنوا

افراد عقب مانده ذهنی

به نقل از تعاونی (۱۳۷۹)، دولت موظف است برای افراد معلول، با هر نوع معلولیت اهداف زیر را دنبال نماید:

الف- برنامه هایی عملی ارائه نماید تا دسترسی به محیط فیزیکی را برای آنان تحصیل کند.

ب- دست به اقداماتی بزند که دسترسی به اطلاعات و ارتباطات را برای آنان فراهم نماید.

ارائه خدمات برای افراد معلول در محیط کتابخانه صورت می گیرد. به قولی این گونه افراد برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود باید به کتابخانه مراجعه نمایند. تسهیلاتی که کتابخانه عمومی برای این دسته از افراد در نظر می گیرد در محیط کتابخانه می باشد و مانند افراد سالمند در محل زندگی نمی باشد. اعتقاد بر این است که افراد معلول با شرایط جسمی متفاوتی که دار هستند، نیازهای اطلاعاتی مشابهی با سایر افراد جامعه دارند. شرایط که کتابخانه می تواند برای ارائه خدمات به این گروه از افراد ارائه نماید باعث می شود تا نشاط و میل به ادامه زندگی در میان جامعه در آنها تقویت شده و معلولیت خود را دلیلی برای عقب ماندگی ندانسته و مانند افراد عادی به فعالیت های اجتماعی خود ادامه دهند. برخی از فعالیت های کتابخانه در قبال این دسته از افراد شامل موارد زیر است:

امکان دسترسی افراد معلول به کتابخانه به صورت هرچه راحت تر امکان پذیر باشد. ساختمان یک کتابخانه نباید به علت داشتن پله های زیاد و یا قرار گرفتن بخش های مختلف کتابخانه در طبقات بالاتر، امکان مراجعه به کتابخانه را برای افراد معلول دشوار سازد. تسهیل نمودن راه های دسترسی به کتابخانه، ایجاد سطحی با شیب کم و داشتن آسانسور برای افرادی که از صندلی چرخ دار استفاده می کنند می تواند بسیاری از مشکلات افراد معلول را در رسیدن به کتابخانه مرتفع نماید.

نصب علائم راهنما برای افرادی که از ضعف بینایی رنج می برند می تواند عامل کمک کننده بسیار مهمی به شمار آید. راهنمای مسیرها، اتاق ها و بخش های مختلف کتابخانه می تواند از سردرگمی فرد نابینا کاسته و نیاز او به کم گرفتن از دیگران را کاهش دهد. اغلب نابینایان به علت اکراه از پذیرش کمک دیگران سعی می کنند کمتر به محل هایی مانند کتابخانه مراجعه نمایند. اما داشتن نیاز های اطلاعاتی و یا تمایلات مطالعاتی ایشان باید پاسخ مناسبی را از طرف جامعه دریافت نماید. فراهم آوری مواد و منابعی که با حروف درشت نوشته شده و مورد استفاده افرادی قرار می گیرد که مشکل بینایی دارند. در برخی از کشورها مانند

انگلستان، از ماشینهای کتابخوانی استفاده می شود که سرعت کتابخوانی آن بنابر سلیقه استفاده کننده قابل کنترل است. در حال حاضر با استفاده از کامپیوتر می توان نوشته های چاپی را به صورت بریل ترجمه نمود. به علت توسعه شگرف تکنولوژی و تولید دیسکهایی که به صورت آهسته کار می کنند و ماشینهایی که حروف چاپی را به صورت بریل در می آورند و توسط کامپیوتر ترجمه می کنند، افراد نابینا هم می توانند به بسیاری از مواد خواندنی که در کتابخانه وجود دارند، دسترسی داشته باشند و به راحتی مانند سایر افراد از آنها استفاده نمایند.

برقرای امکان استفاده از کمک کتابدار توسط افراد معلول می تواند عامل بسیار تقویت کننده در ایجاد تمایل بیشتر برای استفاده این گروه از افراد از کتابخانه باشد. کتابدار باید این امکان را به کاربران معلول بدهد که بتوانند به راحتی نیازهای اطلاعاتی خود را از او دریافت نمایند و در این مسیر مانعی وجود نداشته باشد که جریان اطلاع رسانی را دچار مشکل نماید.

- گروه های بی سواد و کم سواد

جمعیت بالقوه استفاده کننده از کتابخانه های عمومی، جمعیت باسواد هستند. هرچه میزان سواد افراد یک جامعه بیشتر باشد، قابلیت استفاده از کتابخانه های عمومی بیشتر خواهد بود. میزان توسعه یافتگی هر جامعه ارتباط مستقیم با میزان سواد افراد آن جامعه دارد. بنابراین وجود کتابخانه عمومی در هر جامعه نه تنها رسالتی مهم در آموزش افراد و افزایش میزان سواد آنها دارد، بلکه بخ خودی خود نشان دهنده توسعه یافتگی آن جامعه نیز به شمار می روند. داشتن یک بستر مناسب در جامعه می تواند زمینه ای برای توسعه نیازهای اطلاعاتی افراد به وجود آورد. بر این اساس وجود کتابخانه و میزان باسوادی افراد هر جامعه همواره ارتباط بسیار نزدیکی با یکدیگر دارند و هر کدام لازم و ملزوم دیگری به شمار می روند. یکی از مشکلات پیش روی کتابخانه های عمومی به خصوص در کشورهای در حال توسعه و یا توسعه نیافته، مبارزه با بی سوادی است. کتابخانه های

عمومی به لحاظ امکاناتی که برای جذب افراد نوسواد دارند، از مهم ترین مراکز برای تداوم سواد و عرضه خدمات به نوسوادان محسوب می شوند. انجام صحیح کار فقط با برنامه ریزی دقیق امکان پذیر است. در این برنامه ریزی ها به نیروی انسانی و بودجه مورد نیاز نیز باید توجه داشت. از آنجا که تداوم آموزش بزرگسالان بر عهده کتابخانه های عمومی است و کتابخانه های عمومی به همه افراد جامعه تعلق دارند باید به نحوی مجهز شوند که بتوانند با عرضه خدمات مناسب پاسخگوی احتیاجات و علائق فردی و گروهی جامعه باشند.

این کتابخانه ها با همکاری دیگر مراکز میتوانند بصورت بهتر و گسترده تری از تجهیزات و امکانات استفاده کنند. کتابداران ماهر و کارشناسان متخصص و همچنین چگونگی عرضه خدمات در کتابخانه، نوع منابع کتابخانه ای و بکارگیری خدمات سوادآموزی کتابخانه نیز در جذب و هدایت نوسوادان به کتابخانه های عمومی موثر است.

- گروه های مذهبی

کتابخانه های عمومی بر اساس اصل همگانی بودن باید به نیازهای تمامی افراد حتی با مذاهب دیگر توجه نماید. آنچه در گزینش منابع یک کتابخانه تاثیر مستقیم دارد جامعه ای است که از خدمات کتابخانه بهره مند می شود. خصوصیات مذهبی جامعه استفاده کننده تاثیر مستقیمی در نوع منابع موجود در کتابخانه خواهد داشت. البته انتخاب منابع بر اساس جامعه مذهبی زمانی مفید و موثر خواهد بود که تمامی جامعه یا حداکثر افراد استفاده کننده از کتابخانه دارای یک دین و مذهب خاص باشند. اما در صورتی که پراکندگی مذاهب به صورتی باشد که نتوان آن جامعه را یکسان فرض نمود، کتابخانه موظف است تا از منابع مورد نیاز برای تمامی مذاهب رایج در میان افراد آن جامعه منبع هبه و در اختیار بگذارد. لازم به توضیح است که اقلیت های مذهبی در جامعه ایران اغلب به صورت متمرکز زندگی می کنند. به عنوان نمونه، آرامنه در بخش مشخصی از شهر اصفهان، اهل تسنن در بخشهای غربی کشور و به خصوص در کردستان و آذربایجان غربی، زرتشتیان

در مناطقی از ایتان یرد ساکن هستند. این امر مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی این مناطق را راحت تر و نوع منابع را یک دست نموده است.

مجموعه سازی در کتابخانه هایی که در محل تجمع اقلیت های دینی و مذهبی هستند باید با توجه با موارد زیر صورت گیرد:

الف- منابع مورد نیاز بر حسب مشخصه های جمعیتی انتخاب شوند. اکثریت افراد در هر جامعه تعیین کننده نوع منابع غالب در کتابخانه های آن منطقه می باشند.

ب- از مجموعه سازی منابع و موادی اطلاعاتی که منافی عقاید و اعتقادات مذاهب و ادیان یک منطقه خاص باشد باید خودداری شود.

- ویژگی های قومی و زبانی

از جمله عواملی که باعث همبستگی ملی در میان اقوام مختلف می شود، آشنایی هر قوم با فرهنگ و آداب و رسوم اقوام دیگر است. لذا کتابخانه عمومی می تواند به عنوان یک پل ارتباطی در کنار سایر وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو و تلویزیون به اشاعه فرهنگ و آداب و رسوم اقوام مختلف بپردازد. مجموعه سازی منابع مربوط به هر قوم در کتابخانه های دیگر اقدام موجب آشنایی آنها با آداب و رسوم خاص دیگر اقدام و در نتیجه ارتباط همبسته بین آنها شود.

جایگاه اجتماعی کتابخانه های عمومی

کتابخانه های عمومی به عنوان قلب جامعه، محل یادگیری مادام العمر افراد جامعه به شمار می آیند. کتابخانه های عمومی جلوه عملی دموکراسی در جامعه هستند. بدون شک یکی از جلوه های برقراری دموکراسی در یک جامعه، حق برخورداری از منابع اطلاعاتی به صورت یکسان برای تمام افراد جامعه است. محلی که این امکان دسترسی رایگان و یکسان به اطلاعات را برای تمامی افراد برقرار می کند، کتابخانه عمومی است.

در بنیاد کتابخانه ی عمومی، هدف اجتماعی مافوق همه چیز است و کتابخانه را به چشم وسیله ی خدماتی اجتماعی می نگرند. کتابخانه عمومی با تکیه بر خدمات رسانی محلی، فرد را بنیان ایجاد یک جامعه ایدآل در آینده می بیند و خدمات رسانی به فرد را زیر بنای توسعه جامعه در تمامی جنبه ها می داند. خدمات کتابخانه عمومی باید رایگان باشد و نباید از استفاده کنندگان در ازای خدمات برگشت پذیر وجهی دریافت شود و تنها برای خدماتی مانند چاپ، تکثیر و... می تواند هزینه ها را دریافت نماید.

اغلب افراد جامعه دیدگاه مناسبی نسبت به کتابخانه های عمومی ندارند و ان را کتابخانه عوام جامعه می دانند. کتابخانه ای که جای افراد با سطح سواد کمتر و پایین تر نسبت به دیگر افراد جامعه است و همین دیدگاه باعث می شود تا این دسته از کتابخانه ها نسبت به سایر کتابخانه ها مانند کتابخانه ای دانشگاهی و تخصصی از جایگاه اجتماعی حوبی برخوردار نباشند. بنا به دیدگاه فدایی عراقی، افراد یک جامعه نباید عموم را با عوام اشتباه کنند. کتابخانه عمومی محل رفت و آمد اقشار مختلف جامعه از بالاترین سطح سواد تا پایین ترین سطح سواد می باشد برای بیان جایگاه اجتماعی کتابخانه های همین بس که کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس و کتابخانه استان قدس رضوی را به عنوان کتابخانه های عمومی تلقی کنیم. کتابخانه عمومی جای مراجعه

عموم مردم و تجلی گاه همه خواست ها و برداشت هاست و به همین دلیل اداره آن به مراتب از کتابخانه های تخصصی و دانشگاهی دشتوار تر است.

کتابخانه عمومی با برداشت و دیدگاهی که نسبت به آن داشته باشیم، محل برخورد تخصص ها، بینش ها، گرایش ها، نگرش ها و سلیقه های متفاوت است. کتابخانه ای با داشتن این تنوع در میان جامعه کاربران خود نیاز به داشتن نیروی انسانی با سطح سواد بالا، انعطاف پذیری فراوان، و تجربه کافی در زمینه دانش کتابداری می باشد. یک کتابخانه با دامنه وسیع از نیازهای اطلاعاتی کاربران، نیازمند مجموعه ای گسترده در تمامی موضوعات مختلف دانش بشری است. موضوعاتی که پاسخ گوی بینش ها، گرایش ها، نگرش ها و سلیقه های مختلف افراد یک جامعه باشد.

وظایف یک کتابدار متخصص در کتابخانه دانشگاهی بسیار آسان تر از وظایف یک کتابدار در کتابخانه عمومی است. آنها با اقشاری سرو کار دارند که هم ویژگی های تخصصی شان معلوم است و هم خودشان سطح سواد مناسبی برای بازیابی اطلاعات مورد نیازشان را دارند. اما در کتابخانه های عمومی به علت مراجعه اقشار مختلف با انگیزه های متفاوت اطلاعاتی، نیازمند کار تخصصی بیشتر در این زمینه می باشند. از این رو به نظر می رسد کتابخانه عمومی پایگاه خواست های متنوع جامعه است که در آن هر کسی مطابق با نیازش شکلی از پاسخ را می یابد و از آن آئینه تمام نمای مشکلاتی است که جامعه با آن دست به گریبان است. (فدایی عراقی، ۱۳۸۸).

کارکردهای اجتماعی کتابخانه عمومی

کتابخانه عمومی همواره به عنوان یکی از ارکان اصلی پیشرفت در جوامع به شمار می رود و برای نیل به این هدف کارکردهای خاصی را دنبال می کند. در واقع کتابخانه عمومی جاده ی اصلی پیشرفت را در جامعه بنا می نهد و فرهنگ خودباوری و توسعه علمی را در میان افراد جامعه رواج می دهد. چنانچه کارکردهای کتابخانه را با دید واقع بینانه بنگریم، کتابخانه را دانشگاه اجتماع و کتابدار را معلمی می بینیم که همواره شاگردان خود را که همان افراد جامعه می باشند با دیدی باز و دلسوزی خاص خود به سرچشمه مقصود رهنمون می شود.

برای درک کارکرد اجتماعی کتابخانه عمومی در جامعه نیاز است تا فرایند تولید، آماده سازی و مصرف دانش را ارزیابی نماییم. کتابخانه عمومی نیز برای رسیدن به رسالت واقعی خود که ترویج علم در جامعه است، کارکردی مبتنی بر سه وجه تولید کننده، توزیع کننده، و مصرف کننده دارد. تولید کننده ی دانش افراد جامعه هستند و این افراد جامعه هستند که مواد اولیه را برای ایجاد یک فرایند اجتماعی در اختیار کتابخانه قرار می دهند. در این فرایند سه مرحله ای، کتابخانه نقش توزیع کننده را دارد. در این مرحله کتابخانه دانش تولید شده را دریافت نموده و پس از سازماندهی نسبت به توزیع ان اقدام می نماید. توزیع دانش نیز مانند هر کالای دیگر نیاز به بازاریابی و شناخت متقاضی واقعی ان دارد. بازاریابی اطلاعات و اینکه چه منابعی در چه زمان و مکانی در اختیار متقاضی ان قرار گیرد اشاره به همان نقش معلم گونه ی کتابدار دارد. تفاوت واقعی بین یک سازمان انتفاعی و یک کتابخانه در دریافت هزینه های مربوط به ارائه خدمات است. کتابخانه نهایت تلاش و اهمیت خود را برای ارائه منابع به کار می بندد بدون آنکه چشم داشتی برای دریافت هزینه های ان داشته باشد. پس به خوبی می توان بین تفاوت انتفاعی و غیر انتفاعی (اجتماعی) بودن را در این بخش از فعالیت های کتابخانه به خوبی درک نمود. در بخش سوم از کارکردهای اجتماعی

کتابخانه، نوبت به مصرف کننده یا همان دریافت کننده خدمات می رسد. دریافت کننده ی خدمات کتابخانه در انتخاب خود آزاد است و نمی تواند برخلاف تمایل فرد استفاده کننده منبع خاصی را به او تحمیل نماید. موکهرجی (۱۳۷۵)، کارکردهای اصلی کتابخانه را سرگرمی و آموزش می پندارد. در عصر کنونی می توان کارکرد های اصلی کتابخانه را توسعه فرهنگ و ترویج علم دانست. زیرا توسعه فرهنگ خود دو معنای سرگرمی و آموزش را پوشش می دهد. علاوه بر این دو نقش کتابخانه که تحت عنوان توسعه فرهنگ قرار می گیرند، نقش مهمتری نیز وجود دارد که ترویج علم است. این نقش کتابخانه عمومی در اجتماع نیازمند بستر سازی مناسبی است که در نقش اول کتابخانه یعنی همان توسعه فرهنگی صورت می پذیرد. توسعه فرهنگی در جهت گوناگون صورت می گیرد و در واقع فرد را برای این که یک شهروند جامعه مدار باشد آماده می سازد. بعد از اینکه فرد به نقش اساسی خود و وظایفش در قبال جامعه پی برد، تا در قالب یک فرد دانشی، دانسته های خود را به دیگر افراد جامعه نیز ارائه دهد و برای این مهم از دانش موجود در کتابخانه بهره می برد.

چرخه ی تولید کننده، توزیع کننده، و مصرف کننده دانش، نهایتاً به تولید دانش جدید می انجامد. این چرخه برخلاف دیگر چرخه های زیستی در طبیعت، به تولید همان ماده با همان کیفیت ابتدایی نمی انجامد، بلکه ماده ی تولید شده (دانش جدید) چیزی فراتر و به مراتب کارآمدتر از دانش اولیه است. اینجاست که نقش کتابخانه در دریافت دانش های جدید، سازماندهی و آماده سازی آنها برای تولید دانش های آتی بیشتر مشخص می سازد. بدون شک کتابخانه را باید دانشگاه جامعه دانست. زیرا در دانشگاه نیز معلم با تکیه بر دانش موجود به ارائه دانش جدید و تولید علم توسط دانش جویان می پردازد. در کتابخانه نیز جز این نیست که دانش گذشته برای تولید دانش جدید در اختیار افراد قرار می گیرد. توسعه فرهنگ دموکراسی در جامعه نمود آشکاری در کتابخانه عمومی پیدا می کند. دموکراسی اجتماعی در کتابخانه در قالب آزادی در

واسپاری و آزادی در آموزش نهفته است. کتابخانه مظهر دموکراسی در جامعه است. بدون محدودیت به ارائه خدمات می پردازد. وجه تمایز عصر کنونی از دوره های گذشته، پیشرفت های گسترده ای است که در حوزه ی آموزش و پرورش صورت گرفته است. این دگرگونی در آموزش و پرورش زمینه ی مساعد برای تولید علم و توسعه در سایر بخش های جوامع بشری را موجب شده است. به خوبی قابل مشاهده است که در هر جامعه که کتابخانه رشد نکرده است، آموزش و پرورش نیز به کندی رشد کرده است. وابستگی مستقیم بین کتابخانه و آموزش بنیان توسعه در هر جامعه است.

کتابخانه برای انجام کارکردهای خود در قبال جامعه در امر توسعه فرهنگ و ترویج علم، مسئولیت های اجتماعی خاصی را دارد. محصول نهایی تلاش های کتابخانه در راه عمل به مسئولیت های اجتماعی آن، توسعه دانش در میان تمامی اقشار جامعه است. بدیهی است که هر کسی در هر موقعیت اجتماعی و یا هر میزان از سواد به دانش اجتماعی و تخصصی نیاز دارد. اساسی ترین شرایط پیشرفت کتابخانه های عمومی عبارتند از افزایش سواد اطلاعاتی، افزایش استاندارد آموزش همگانی و پافشاری در توسعه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در میان افراد جامعه.

کارکردهای کتابخانه به عنوان یک نهاد اجتماعی شامل موارد زیر است:

- کتابخانه عمومی به عنوان محل نگهداری و نشر دانش

کتابخانه از گذشته تا به حل به عنوان محل اصلی ذخیره سازی دانش بشری در شکل های مختلف مطرح بوده است. زمانی که آشور بانی پال کتابخانه معروف خود را در نینوا بنا می نهاد، برای حفاظت از الواح گلی آن نبو، خدای محبوب خود را که رب النوع خرد و آموزگار فلاح و ادب بود را برای نگهداری و حفاظت از

آنها به یاری می طلبد. بنا به روایت ژول اوپرت^۲، مجموعه ی عظیم الواح کلی کتابخانه آشور بانی پال به منظور آموزش فراهم آمده بود. تأکید بر نقش آموزشی و عمومی بودن کتابخانه آشور بانی پال توسط ادوارد ادواردز نیز صورت گرفته و آن را کتابخانه ی عمومی گلین نامیده که مورد استفاده همگان قرار می گرفته است. (تامپسون، ۱۳۸۳، ص ۵۵)

کتابخانه اسکندریه نیز با هدف گردآوری تمامی آثار موجود در عصر خود شروع به فعالیت نمود و با هدایت و رهبری دیمتریوس - نخستین کتابدار کتابخانه اسکندریه - توانست تمام دانش بشری را در زمان خود گردآوری نماید. حرکت هایی از این قبیل در تمامی کتابخانه از گذشته تا به حال صورت گرفته است و گویای این اصل است که هدف کتابخانه در وحله اول گردآوری دانش و سپس نشر آن بوده است. در طول تاریخ چند هزار ساله بشر، اندوختن دانش بشری تنها در انحصار کتابخانه ها بوده است. کتابخانه تنها نهاد انسانی بوده و هست که هر کسی می تواند برای دستیابی به یک مخزن جامع و دایم اطلاعات به آن مراجعه کند. در واقع کتابخانه ها سنگ بنای تمدن های بشری بوده اند، به همین دلیل از آنها به عنوان گنجینه های بشری نام می برند. (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۸۱).

اصل اساسی در مورد کتابخانه های در تمامی دوران تاریخی این است که کتابخانه تنها یک مخزن کتاب نیست، بلکه محل نگهداری و عرضه دانش به شمار می رود. هر چند این استفاده همگانی در دوره های مختلف تعابیر متفاوتی داشته است. همچنان که در مورد کتابخانه ای گذشته مانند کتابخانه اسکندریه و آشور، استفاده همگانی به مفهوم گروه خاصی از بزرگان و اشراف درباریان بوده است. به اعتقاد جان ویلیس کلارک همه ی کتابخانه های قرون وسطی عملاً عمومی بوده اند و کتابخانه های صومعه ها در واقع کتابخانه های عمومی قرون وسطی به شمار می روند. اما در ادامه اظهار می دارد که منظور از عمومی بودن این

---

² - Jules Oppert

کتابخانه‌ها این نیست که افراد غریبه اجازه ورود به این کتابخانه را داشته باشند. از این گونه تعابیر در مورد کتابخانه‌های عمومی قرون وسطایی چنین برداشت می‌شود که دسترسی به کتابخانه در قرون وسطی نیز محدودیتها و مشکلاتی را برای افراد عادی جامعه در پی داشته است. زیرا نه تنها نداشتن مقام و مسئولیت اجتماعی بلکه نداشتن سواد نیز نوعی مانع در استفاده از کتابخانه‌ها به شمار می‌رفته است. با این اوصاف کتابخانه‌های عمومی عملاً تا اواخر قرن نوزدهم در جوامع اروپایی ظاهر نشد. به طوری که سیمور تامپسون اظهار کرده است که وجود کتابخانه عمومی به مفهوم واقعی قبل از رنسانس و نهضت اصلاح دینی در اروپا امکان نداشته است. و تا این زمان مفهوم عمومی بودن کتابخانه منحصر به افراد و طبقات خاصی از جامعه بوده و ایجاد و گسترش مراکز آموزش عالی موج جدیدی را در جوامع آن روزهای اروپایی به وجود آورد که نیاز به ایجاد کتابخانه‌های بزرگ برای محققان را در پی داشت، که منتهی به پیدایش مفهوم‌نویسی از کتابخانه‌های عمومی شد. یکی از پیشگامان نهضت کتابخانه‌های عمومی گابریل نوده بوده که معتقد به دسترسی آزاد عمومی به کتابخانه‌های بوده است. جان دوری نیز در زمینه ضرورت دسترسی عموم به کتابخانه‌ها همانند نوده معتقد است که کتابخانه‌ها هر چند زیبا و پرشکوه باشند، اما مادامی که در اختیار همگان قرار نگیرند، به تنی بی‌جان می‌مانند و حیات و پویایی لازم را نخواهند داشت. جان دوری کتابخانه‌های این دوران را قربانی دشمنان حقیقت می‌داند. به درستی از دیدگاه جان دوری تا این زمان کتابخانه‌های عمومی تنها گنجینه‌های دانش بوده‌اند و تحت فشارهای سیاسی نظام‌های حاکم محدود به قشر و طبقه خاصی از جامعه بوده‌اند (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۶۶)

در حمایت از سیاست دسترسی عموم به منابع کتابخانه عمومی، خاطر نشان می‌شود که "ایجاد محدودیت زیاد موجب می‌شود که کتاب‌ها به جای اینکه آزادانه در دست خوانندگان قرار گیرند، مدت زمان مدیدی بلا استفاده در قفسه‌های کتابخانه باقی بمانند". او معتقد است که یکی از ویژگی‌های اساسی هر کتابخانه

عمومی، دسترسی آزاد و همگانی به قفسه های کتاب است. توسعه روش دسترسی آزاد اساسا به قرن بیستم مربوط می شود

در صورتی که کتابخانه تنها به نگهداری و انباشتن دانش اقدام می کرد، فلسفه وجودی آن بی معنی بود. زیرا ذخیره سازی چیزی که مورد استفاده قرار نگیرد بی هدف و نامعقول به نظر می رسد. به همین خاطر فلسفه ذخیره سازی منابع در کتابخانه در صورتی معنی دار می شود که هدف دیگری نیز در پی داشته باشد، که همان توزیع دانش می باشد. جانسون ضمن تأکید بر نقش آموزشی کتابخانه های عمومی خاطر نشان می کند که کتابخانه عمومی به عنوان بخشی از نظام آموزشی، مرکز نگه داری و نشر دانش است. به عقیده جانسون، هدف اصلی کتابخانه فراهم نمودن میراث گذشتگان به منظور استفاده دائمی همگان است. در این زمینه جان دوری نیز اشاره می کند که چنانچه کتابخانه تنها به گردآوری دانش پردازد و از نشر غافل باشد همچون گنجینه ای مدفون در دل خاک خواهد بود (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۹۳).

- نقش رسانه ای کتابخانه عمومی

اطلاعات در شکل ها و قالب های مختلفی می تواند انتقال یابد. در گذشته شکل سند مکتوب رایج ترین شکل انتقال اطلاعات بود، اما امروزه انتقال اطلاعات با ابزارها و روش های متفاوت از گذشته صورت می گیرد. اطلاعات برای منتقل شدن به ابزار خاصی نیاز دارد که محمل نامیده می شود. به نقل از حری (۱۳۷۲)، "هر وسیله یا مجرای که پیام یا اندیشه ای خاص از طریق آن منتقل می شود محمل نامیده می شود". در عصر کنونی تأکید بر محتوای اطلاعات بیشتر از شکل انتقال آن است. ارزش امروزی اطلاعات برای مخاطب، به محتوای آن بستگی دارد، نه شکل و قالب انتقال آن. بنابراین کتابخانه به منزله ی یک محمل انتقال اطلاعات همواره جایگاه رفیعی در تاریخ تمدن بشر داشته است، زیرا همواره بناهای بزرگ و شکیل را برای کتابخانه ها در نظر گرفته اند. با وجود توسعه رسانه های پیشرفته و متعدد (رادیو، تلویزیون، ماهواره، فضای مجازی یا

سایبر) که پس از انقلاب صنعتی پا به عرصه وجود نهاده اند، رسانه ای به نام کتاب و کتابخانه، همچنان به ادامه حیات خود به عنوان یک محمل اطلاعات ادامه داده و هیچگاه از نظام ارتباطی جوامع حذف نگردیده است.

رسانه های گروهی به واسطه ی هدایت رفتار اجتماعی به سمت الگوهای اجتماعی قابل قبول، نقش مهمی در جامعه بر عهده دارند. در این میان کتابخانه عمومی نیز به عنوان یک رسانه همگانی در خدمت به نظام اطلاع رسانی جامعه نقش غیر قابل انکاری دارد. اهمیت کتاب و کتابخانه به منزله یک رسانه تأثیر گذار بر رفتار فردی و اجتماعی افراد، همانند سایر رسانه های گروهی، بیشتر در قالب "اثرگذاری اجتماعی" تبلور می یابد.

فیاض (۱۳۸۱)، در تبیین نظریه اجتماعی کتابخانه های عمومی به عنوان یک رسانه سه رهیافت زیر را مطرح نموده است:

- **رهیافت ساختی**^۳: هر چند که رهیافت ساختی از جامع شناسی گرفته شده، اما نظریه هایی از تاریخ، حقوق و اقتصاد را نیز در بر می گیرد. محور اصلی این رهیافت جامعه است و نه رسانه. اما بر نظام های رسانه ای و سازمان های آن و نیز ارتباط آنها به جامعه توجه داشته و به عبارتی بر تأثیر ساختار اجتماعی و نظام های رسانه ای بر الگوهای محتوایی تمرکز دارد. در این رهیافت بیشتر از پیمایش و تحلیل استفاده می شود.

- **رهیافت رفتاری**: موضوع مورد بررسی در این رهیافت، رفتارهای افراد شامل نوع پیام، فراگرد آن، و نوع پاسخی است که به پیام های ارتباطی می دهند. همچنین، رهیافت رفتاری درباره ی نحوه ی کاربرد و تأثیر سازمان ها و نهادهای اجتماعی - رسانه ای چون کتابخانه های عمومی در مورد افراد نیز بحث می کند. در رهیافت رفتاری به تحلیل محتوای رسانه ها دست یازیده می شود.

³ - Structural Approach

- **رهیافت فرهنگی:** در رهیافت فرهنگی به معنا و زبان پرداخته می‌شود که با توجه به زمینه‌های اجتماعی و تجربه‌های فرهنگی مانند کتابخانه‌ها، مومب، این رهیافت به نهادهای فرهنگی و فاصله‌ی بین آن‌چه که این نهادها ارائه می‌دهند و آن‌چه که دریافت می‌شود، تاکید دارد. به همین دلیل سعی در بررسی عمیق یک مورد و یا موقعیت‌های خاص و منحصر به فرد دارد تا بتواند آن را بر دیگر موارد تعمیم دهد. با توجه به هدف بررسی حاضر، از رهیافت فرهنگی برای بسط و تبیین نظریه‌های اجتماعی کتابخانه‌های عمومی استفاده شده است (غفاری قدیر و شقاقی، ۱۳۸۹).

سنت شفاهی انتقال اطلاعات به مثابه اولین رسانه انتقال اطلاعات در تاریخ زندگی بشر مطرح بوده است. پس از سنت شفاهی، رسانه‌های نوشتاری از قبیل سنگ نوشته‌ها، الواح گلی، پاپیروس، و پارشمن به عنوان اولین رسانه‌های نوشتاری مطرح بوده‌اند. بدین طریق بود که انسان توانست به وسیله تصویرنگاری، اندیشه‌نگاری، واژه‌نگاری، آوانگاری، هجانویسی، و بالاخره الفبا بتواند اندیشه‌های شفاهی را از خطر نابودی و تحریف نجات بخشد و آنها را به عنوان اولین و ریشه دارترین رسانه انتقال پیام معرفی نماید. اختراع چاپ توانست نظم نوین جهانی را به وجود آورد. بعد از قرن پانزدهم از طریق کتاب و سایر منابع چاپی، کلمات نوشتاری، وسیله اصلی تبلیغ و ذخیره دانش و عقاید بشری شد. چاپ اطلاعات و دانش توانست فرهنگ مبتنی بر سواد چاپی را در تمام کشورها رایج کند. اثر گذاری اجتماعی کتاب و کتابخانه عمومی به عنوان مرکز ارائه منابع چاپی برای مدت زمان بسیار طولانی توانست جامعه پذیری را در بین افراد جوامع مختلف رواج دهد. در واقع جامعه پذیر بودن به مفهوم فشارهایی است که از جانب دیگر افراد جامعه بر فرد وارد می‌شود تا رفتار او در جهت هم‌رنگی و متابعت از جامعه سوق داده شود. بزرگترین امتیاز ادبیات مکتوب این است که فاصله‌ها را از میان بر می‌دارد، محدودیت‌های فیزیکی را از بین می‌برد و با روایت‌گری، ارتباط هم‌گرایانه‌ای با

خواننده برقرار می کند، معنای مورد نظر را القاء می کند و خواننده را اقناع می کند (پارسازاده و شقاقی، ۱۳۸۸).

اثر گذاری اجتماعی به منظور حفظ وحدت و یکپارچگی ملی و دستیابی به وحدت و اعتماد انجام می گیرد. ابزار اصلی این انسجام و وحدت ملی، رسانه های گروهی هستند. کتابخانه های عمومی نیز به عنوان حلقه ای از زنجیره ی رسانه های گروهی که متکفل امر تأثیر گذاری اجتماعی است کارکردهای ویژه ای دارد (مریجی، ۱۳۸۴، ص ۲۲).

اولین ارزش و رسالتی که برای کتابخانه های عمومی ذکر شده است، پشتیبانی از نیازهای آموزشی و اجتماعی جامعه می باشد (رابین، ۱۳۸۷، ص ۳۲۴). اگر چه کتابخانه های عمومی در بدو امر بر اساس نگرش وقف عام تاسیس شدند که کتابخانه های مساجد را می توان در شمار ان قرار داد ولی در همان زمان، اهداف اجتماعی از قبیل توسعه ی اجتماعی و کم به ارتقاء یافتن سطح سواد و دانش افراد کم درآمد وجود داشته است. برای مثال کتابداران نیمه ی دوم قرن نوزدهم که سردمدار آنها ملویل دیویی بود، خود را "عاملان توسعه ی اجتماعی" می دانستند (رابین، ۱۳۸۷، ص ۳۱۲). بنابراین می توان در کنار صرفا عامه پسند و عامه خواه بودن کتابخانه ها در همه ی ملل، اهداف اجتماعی و رسانه ای برای کتابخانه های عمومی قایل شد و نقش ساخت واقعیت اجتماعی در تولید علم در راستای حفظ سرمایه اجتماعی، هویت بومی و خودباوری اجتماعی را پررنگ تر مشاهده نمود.

- نقش آموزشی کتابخانه عمومی

همانطور که معلم در مدرسه به دانش آموزان آموزش می دهد، کتابخانه عمومی نیز به افراد جامعه آموزش می دهد. البته نباید فراموش کرد که آموختن با میل و رغبت درونی بسیار مؤثرتر از آموزشی است که توسط معلم به شاگردان آموخته می شود. پس از این دیدگاه کتابخانه عمومی نقش آموزشی والاتری نسبت به

مدارس و دانشگاه ها دارد، زیرا افرادی که به کتابخانه می آیند تا دانشی را به دست آورند با میل خود آمده و به فصد یادگیری آمده اند نه به اجبار. کتابخانه عمومی فرصت یادگیری را در اختیار تمامی اقشار جامعه قرار می دهد. به همین دلیل هر چه کتابخانه های عمومی در یک جامعه گسترده تر و پیشرفته تر باشند. میزان سواد افراد آن جامعه نیز بیشتر خواهد بود. جیمز تامپسون کتابخانه عمومی را کتابخانه اجتماعی می نامد و از آن به عنوان مظهر اشتقاق وافر برای تعلیم و تربیت، دروازه مساوات و کامیابی یاد می کند. او معتقد است که ضرورت آموزش همگانی در یک دموکراسی، اصلی روشن و انکار ناپذیر است و تا زمانی که این نظریه جامعه ی عمل نپوشد، ساخت سیاسی و اجتماعی دچار تزلزل می باشد. (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۸۸).

نقش آموزشی که کتابخانه های عمومی به عهده دارند نتیجه یک دموکراسی ناب و به دور از سوگیری های طبقاتی و اجتماعی باید باشد. در غیر این صورت نمی توان امید داشت که کتابخانه بتواند در ایفای نقش آموزشی خود موفق باشد. تا زمانی که افراد یک جامعه نسبت به عملکرد کتابخانه های عمومی ایمان نداشته باشند، نمی تواند انتظار داشت که دموکراسی واقعی در جامعه رواج پیدا کند. در واقع این افراد جامعه هستند که روح حرکت و وجود را در کالبد کتابخانه می دمند و به وجود آن معنی می بخشند.

کتابخانه عمومی بدون هیچ تمایزی به صورت مساوی در میان افراد نوسواد و کم سواد گرفته تا یک فرد محقق به نشر دانش می پردازند. و این دیدگاه که کتابخانه عمومی متعلق به افراد عامه جامعه و افراد کم سواد و دارای جایگاه اجتماعی پایین تر است درست نیست. تفاوت بین دو اصطلاح عامه و عمومی بسیار است. فردی عامی کسی است که از نصیبی از دانش نبرده، اما عموم جامعه یعنی تمام افراد جامعه، چه کم سواد و چه متخصص موضوعی. این بخش از فعالیت های کتابخانه عمومی در بسیاری از جوامع هنوز به روشنی مشخص نشده است، که منظور از نقش آموزشی کتابخانه چیست؟

آیا منظور از نقش آموزشی کتابخانه این است که مانند مدارس به ایجاد و تشکیل دوره های آموزشی برای افراد بزرگسال اقدام نماید؟ یا اینکه سطح دانش افراد جامعه را بالا ببرد؟

در صورتی که تصور کنیم که نقش آموزشی کتابخانه عمومی، ایجاد دوره های آموزشی و سواد آموزی ان هم با تعریف یک سری معیارها و روش های خاص باشد در اشتباهیم. کتابخانه آموزشی بخشی از نظام آموزشی است که تمایل به خواندن و مطالعه را در افراد ترغیب می کند. روحیه دانش آموزی را بالا می برد و کمک می کند تا افراد دانش مورد نظر خود را به راحتی در دسترس داشته باشند. در گذشته نیز همواره به این نکته اشاره شده است که کتابخانه ها نباید به صورت مستقیم به عنوان عامل تربیتی اقدام کنند. کتابخانه عمومی نمی تواند جانشین نهادهای آموزش رسمی باشد، بلکه باید نقش آموزش جانبی را داشته باشد. ذهنیت راجع در جامعه ی امروز ما تأکید بر نقش تفننی کتابخانه عمومی دارد. در اینکه یکی از کارکردهای کتابخانه عمومی ایجاد سرگرمی در میان افراد جامعه است شکی نیست، اما مسلماً تمام هدف کتابخانه عمومی تنها سرگرمی نیست. بلکه این یک هدف فرعی است. تحول عظیمی که در ده های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ به وجود آمد، تأکید بر استفاده ی هدفدار از کتابخانه ها داشت و این دیدگاه را که کتابخانه عمومی نقش تفننی دارد انکار نمود. اما یا تا کیر بر این گونه نقش ها نمی توان از موجودیت کتابخانه عمومی دفاع کرد. بلکه باید هدف والاتری را در نظر گرفت. این هدف چیزی نیست جز نقش آموزشی کتابخانه عمومی. امروزه به اندازه ی کافی از سوی نهادهای دیگر به نقش هایی تفننی پرداخته می شود، و بهتر ان است که هدف والاتری برای کتابخانه های عمومی تعریف شود. رشد آموزش در دوره های متوسطه و عالی نیازمند پشتیبانی و حمایت پایگاه های اجتماعی همچون کتابخانه های عمومی دارد تا بتواند به حرکت رو به جلوی جامعه کمک کند.

نقش های آموزشی قابل تصور برای کتابخانه های عمومی:

به علت عدم توجه دولت های پیشین و نبود امکانات آموزشی برای تمامی اقشار جامعه، هنوز هم برخی جوامع با مسئله بی سوادی قشر بزرگسال خود روبرو هستند. آموزش بزرگسالان یکی از دغدغه های پیش روی جوامع امروزی و به ویژه در کشورهای جهان سوم است. کتابخانه های عمومی در اجرای هر چه موفق تر برنامه های سواد آموزی بزرگسالان نقش اساسی دارند. از آنجا که سواد آموزی کلید دستیابی به تحصیلات دانش، و نیز استفاده از کتابخانه ها و خدمات اطلاعاتی است، کتابخانه های عمومی باید به نحو فعالی از برنامه های سواد آموزی حمایت کنند. افراد نوسواد بیش از سایر اقشار در معرض بازگشت به بی سوادی قرار دارند. به همین دلیل نیازمند دسترسی آسان به مواد خواندنی مناسب هستند تا مهارت های خود را حفظ کرده و توسعه بخشند. اگر چه کتابخانه ی عمومی وظیفه سواد آموزی به بزرگسالان را برعهده ندارد، اما در حقیقت به افراد نوسواد کمک می کند تا نه تنها آنچه را آموخته اند، فراموش نکنند، بلکه آن را تقویت کرده و گسترش دهند. بیانیه یونسکو در تبیین نقش کتابخانه عمومی در آموزش بزرگسالان بسیار فراتر از یک نقش جانبی است. بیانیه یونسکو اعلام می دارد که نقش کتابخانه های عمومی حمایت و شرکت در فعالیت های مربوط به سواد آموزی و برنامه هایی برای کلیه ی گروه های سنی و در صورت نیاز اقدام به اجرای چنین فعالیت ها می باشد (مکتبی فر، ۱۳۸۵، ص ۲۷۵).

از جمله نقش های آموزشی قابل تصور برای کتابخانه ای عمومی می توان موارد زیر را نام برد:

- حمایت از برنامه های آموزش رسمی:

یکی از عمده ترین نقش های قابل تصور برای کتابخانه های عمومی، حمایت از برنامه های آموزش رسمی و حرکت این کتابخانه به موازات کتابخانه ای آموزشگاهی، دانشگاهی، و تخصصی است. رهنمودهای ایفلا

بیان می کند که وجود موسسه ای که برای همگان قابل دسترسی باشد و اشکال چاپی و غیز چاپی منابع را در جهت حمایت از آموزش های رسمی فراهم آورد ضروری است.

وجود چنین اهدافی برای کتابخانه های عمومی باعث بقاء آن شده و نیاز به وجود کتابخانه عمومی را در جامعه ضروری می سازد. نیاز به آموزش مادام العمر و تجدید آموخته ها و نوسازی آن چه در گذشته آموخته ایم و با مرور زمان و نو شدن اطلاعات و آموزش ها، دچار نوعی کهنگی شده اند، ضرورت وجود مراکز و موسساتی را برای بازآموزی این مهارتها ضروری می سازد. از طرفی تمامی فعالیت های که یک شخص در طول زندگی خود به کار می گیرد، در مدرسه، دانشگاه یا هر مرکز آموزشی به صورت رسمی مورد آموزش قرار نمی گیرد. کسب مهارتهای جدید در جامعه یکی از نقش های کتابخانه های عمومی مدرسه جامعه است. کتابخانه عمومی باید مواردی را به شکل رسانه های مناسب برای حماسه از فرایندهای یادگیری غیر رسمی فراهم کند. این امر همپنین باید به استفاده ی مؤثر کاربران از این منابع و یادگیری رسمی کمک کند، به علاوه باید تسهیلاتی را فراهم کند که مردم به واسطه ی آنها قادر به مطالعه باشند.

- ایجاد عادت به مطالعه و گسترش فرهنگ مکتوب در جامعه

از جمله عواملی که موجب شناخت هویت واقعی یک ملت می شود، مکتوبات آن ملت است. در واقع آثار به جا مانده از هر ملتی در حکم سند و تاریخ آن ملت و تمدن به شمار می رود. کسئولیت نگهداری از فرهنگ مکتوب هر جامعه بر عهده کتابخانه عمومی است. ادبیات مکتوب هر ملت، ارزشمندترین میراث فرهنگی آن به شمار می رود که ترویج و اشاعه آن می تواند نقش مؤثری در ترویج فرهنگ کتاب خوانی آن جامعه داشته

باشد. کتابخانه عمومی محلی نگهداری و اشاعه فرهنگ مکتوب جهان هستند. کتابخانه عمومی باید تمامی فرهنگ های رایج در جامعه را بدون تغییر در و با همان زبان هاب محلی که در جوامع محلی به آن تکلم می شود ارائه نماید.

- ایجاد عادت به مطالعه در کودکان و نوجوانان

ایجاد عادت به مطالعه در سنین پایین و دوران کودکی باعث می شود تا افرادی علاقه مند به مطالعه و کتاب خوانی تربیت شوند وجود زمینه های شعر، داستان، نمایشنامه، و کتاب های تصویری و آثار ادبی غیر داستانی در همه کشورها دلیل خوبی برای توجه به این طبقه از جامعه است که فردای جامعه را تشکیل می دهند. بسیاری از عادات و رفتارهای اجتماعی منفی یا مثبت تأثیرات رفتارهای هستند که در دوران کودکی به جا مانده اند. کتابخانه های عمومی مسئولیت های ویژه ای در حمایت از فرایندهایی که با یادگیری خواندن کتاب منابع و دیگر رسانه های متعلق به کودکان منتهی می شوند، دارند. کتابخانه باید رویدادهای ویژه ای نظیر قصه گویی، و دیگر فعالیت های مرتبط با خدمات و منابع کتابخانه برای کودکان فراهم کند و کودکان باید از سنین پایین به استفاده از کتابخانه تشویق شوند و این تمایل در آنها ایجاد شود که در سال های آینده نیز کاربر کتابخانه باقی بمانند. در کشورهای چندزبانه، کتاب و دیگر منابع کتابخانه باید به زبان مادری کودکان در اختیارشان قرار گیرد. در بیانیه یونسکو درباره ی کتابخانه های عمومی، ایجاد و تقویت عادات خواندن در کودکان از سنین آغازین زندگی و برانگیختن تجسم و خلاقیت در کودکان و نوجوانان مورد تأکید قرار گرفته است. کمک به توسعه و ترویج ادبیات و هنر خاص کودکان و نوجوانان، گسترش آموزش های آزاد فرهنگی و هنری، توسعه و تجهیز کتابخانه ها و مراکز پرورشی کودکان و نوجوانان، از جمله مواردی هستند که می توانند کتابخانه های عمومی را برای خدمات رسانی هرچه بهتر به کودکان و نوجوانان یاری رسانند.

- غنی سازی اوقات فراغت

کتابخانه عمومی به علت دربر داشتن تنوع وسیعی از موضوعات و منابع، می تواند بهترین محل برای گذراندن اوقات فراغت کسانی باشد که بدون داشتن هدف خاصی، تنها به منظور گذراندن وقت اضافی خود به کتابخانه می روند. بنابراین کتابخانه عمومی محل گذراندن سالم و پربار اوقات فراغت است. در رهنمودهای ایفلا برای کتابخانه های عمومی اشاره شده است که: مردم به اطلاعاتی نیاز دارند که پشتوانه ی علایق آنان در زمان فراغتشان باشد و برآورده کردن چنین نیازی از طریق فراهم کردن منابع متعدد در اشکال مختلف یکی از نقش های کلیدی کتابخانه های عمومی محسوب می شود (مروری بر رهنمودهای ایفلا، ۲۰۰۰).

- ارتقاء سطح دانش و فرهنگ جامعه

یکی از عمده ترین وظایف کتابخانه های عمومی، کمک به اعتلا و ارتقای دانش جامعه است. در رهنمودهای ایفلا، ایجاد تمرکز بر رشد فرهنگی و هنری در جامعه به عنوان یکی از نقش های مهم کتابخانه های عمومی مورد تاکید قرار گرفته است. در بیانیه یونسکو نیز از کتابخانه های عمومی به عنوان بزرگ راهی برای رشد فرهنگی افراد و گروه های اجتماعی نامبرده شده و از رسالت های مهم کتابخانه هتی عمومی ارتقای آگاهی افراد از میراث فرهنگی و نیز حمایت از گفت و گوهای فرهنگی و تنوع فرهنگی ذکر شده است.

کتابخانه های عمومی به عنوان یک واسطه میان تولید کنندگان دانش و عامه جامعه، می توانند بهترین ابزار برای انتقال دانش و فرهنگ مورد نظر به جامعه باشند. این نقش کتابخانه های یعنی کمک به توسعه دانش در سطح جامعه می تواند زمینه ساز توسعه ی فرهنگی جامعه باشد. یکی از بارزترین مشخصه های کتابخانه های عمومی که در حقیقت در تعریف این نوع کتابخانه نیز به ان اشاره شده است، ایجاد امکان دسترسی به اطلاعات برای همه ی اقشار جامعه است. کتابخانه های عمومی امکان دسترسی به دانش و اطلاعات را از

طریق یک سلسله منابع و خدمات به شکلی یکسان برای کلیه اقشار جامعه بدون در نظر گرفتن نژاد، ملیت، سن، جنسیت، مذهب، زبان، معلولیت، وضعیت اقتصادی و مهارت های تحصیلی در دسترس قرار می دهد.

- نقش های سیاسی و اجتماعی کتابخانه های عمومی

در طول تاریخ، همواره از کتابخانه ها به عنوان ابزاری برای تبلیغ افکار حاکم بر جامعه استفاده شده است. نظام های حاکم بر جوامع بشری، برای کنترل افکار عمومی، کتابخانه ها را مورد سلطه خود در می آورده اند. این تسلط بر افکار عمومی و کنترل کتابخانه ها گاهی جنبه سیاسی داشته و زمانی نیز از لحاظ مذهبی بوده است. تأثیر پذیری کتابخانه ها از این نیروهای حاکم بر جامعه گاهی چنان بوده که کتابخانه رنگ و بوی دیر ها و صومعه ها را به خود می گرفته و تمامی منابع در راستای اهداف کلیسا و نهادهای رهبانی زمان خود بوده است. این وضعیت تا قرن نوزدهم ادامه داشته است. در قرن نوزدهم نتایج اخلاقی، اجتماعی و سیاسی کتابخانه های عمومی توجه بیشتری را به خود جلب نمودند. هیوم^۴ معتقد است که بهتر است مردم وقت خود را در کتابخانه های عمومی سپری کنند تا در میخانه های عمومی (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۸۵).

اندیشه های حاکم در این دوره بر تاسیس کتابخانه های عمومی قرار گرفته بود. چنانچه افرادی مانند توماس کلی تعریف اهداف تفننی و سرگرمی را برای کتابخانه های عمومی ترجیح می داده اند و معتقد بودند که روح حاکم بر کتابخانه های عمومی همان اندازه که از بروز فسارهای اجتماعی و تجمع افراد در سالن های بیلیارد بکاهد کافی است. اما به واقع امروز دیگر نمی توان تنها اهداف سرگرمی و تفریحی را سرلوحه فعالیت های کتابخانه های عمومی دانست. زمانی لازم بوده است که برای جلوگیری از فسادهای اخلاقی و ترویج فرهنگ اجتماعی به تاسیس کتابخانه های عمومی بپردازند. گرین ودد به این استدلال که کمبود تفریح و سرگرمی مردم را به سوی فساد و تبهکاری سوق می دهد از توسعه ی کتابخانه های عمومی حمایت

⁴ - Hume

می‌کرد (تامپسون، ۱۳۸۱، ص ۸۴). اما آنچه امروزه بیش از هر چیز نمود یافته است ارتباط بین سواد اجتماعی افراد و رشد و شکوفایی کتابخانه‌های عمومی است.

- کمک به توسعه فناوری‌های جدید اطلاعاتی

یکی از مباحث مطرح در مورد آینده کتابخانه‌های عمومی، توسعه ابزارهای فناوری‌های جدی اطلاعاتی در این کتابخانه‌هاست. امکان بهره‌مندی از فناوری‌های نوین اطلاعاتی نیز مانند دسترسی به منابع دانش‌حق مسلم تمامی اقشار جامعه است. رواج فناوری‌های نوین اطلاعاتی یکی از راهکارهای مؤثر در مقابله با رشد سریع حجم اطلاعات و تغییرات مداوم فناوری است که به طور اساسی راه‌های دستیابی به اطلاعات را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. فناوری‌های نوین اطلاعاتی، سرعت دسترسی به اطلاعات را بالا برده و این امکان را برای افراد جامعه فراهم می‌آورند تا بتوانند در کمترین زمان ممکن بیشترین حجم اطلاعات مورد نیاز را در اختیار داشته باشند. نقش واسطه‌ای کتابخانه‌های عمومی در این مورد نیز به چشم می‌خورد. زیرا کاربران سنتی کتابخانه‌های عمومی از یک طرف و نیاز به ارائه فناوری‌های نوین اطلاعاتی از طرف دیگر، باعث شده‌اند تا کتابخانه‌های عمومی ضمن حفظ موقعیت اجتماعی خود به عنوان یک مرکز اطلاع‌رسانی و حافظ مکتوبات بشری، مسئولیت ارائه نوآوری‌های اطلاعاتی در جامعه را نیز بر عهده دارد. کتابخانه‌های عمومی این فرصت را دارند تا به عنوان دروازه‌های ورود به دنیای الکترونیک، نقش اساسی خود را در انتقال دانش به جامعه ایفا نمایند. کتابخانه‌های عمومی به عنوان سومین رکن مردم‌سالاری اطلاعاتی وظیفه‌ای خطیر بر عهده دارد. نقش مردم‌سالاری اطلاعاتی کتابخانه‌های عمومی توسط رانگاناتان مطرح شد و اکنون با تغییر محل‌های اطلاعاتی، شکل مردم‌سالاری اطلاعاتی الکترونیک مطرح شده است. ورود فناوری‌های نوین اطلاعاتی از قبیل وب، باعث شده تا کاربران جوان‌تر و نسل کنونی کتابخانه‌های عمومی تمایل به استفاده از این ابزارهای اطلاعاتی را داشته و نوعی از کتابخانه‌گریزی در میان کاربران امروزی و نسل جوان جامعه

ایجاد شده است. تحقیقات و بررسی های زیادی در زمینه ی تأثیر استفاده از فناوریهای نوین اطلاعاتی بر درک مطالب و مطالعه توسط کاربران در گروه های مختلف سنی انجام شده است. تروشل و همکارانش (۲۰۰۱)، در تحقیقی که بر روی درک کودکان از کتاب های الکترونیکی صورت گرفته، یادآور می شود که مطالعه کتاب الکترونیکی می تواند نتایج خوبی برای مطالعه دانش آموزان داشته باشد. این تحقیق، در بین دانش آموزان ۹ و ۱۰ ساله و بدون مداخله معلم انجام شده و مشاهده شد که میزان یادآوری مطالب مورد مطالعه در بین دانش آموزانی که از کتاب الکترونیکی استفاده کرده اند بیشتر از دانش آموزانی بوده که از کتاب چاپی استفاده کرده اند. ماینارد و مکنایت (۲۰۰۶) نیز تحقیقی در زمینه میزان تعامل دانش آموزان با کتاب های الکترونیکی انجام داده است. در این تحقیق ماینارد به بررسی تأثیر کتاب الکترونیکی بر روی درک و سرعت مطالعه ۳۰ دانش آموز ۹ تا ۱۱ ساله پرداخته است. و در اغلب موارد شرکت کنندگان به تعامل لازم برای استفاده از کتاب الکترونیکی رسیده و درک کامل تر و بیشتری از مطالب موجود در کتاب داشته اند اما در مورد سرعت مطالعه مطالب تغییرات چشمگیری در بین دو گروه دیده نمی شود (مقاله کاربرد کتابهای الکترونیک بیرانوند) در تحقیقی که در مورد کاربرد کتاب هاب الکترونیک در کتابخانه های عمومی استان فارس صورت گرفته، نتایج پژوهش نشان می دهد که از مجموعه ۱۲۳ کتابخانه مورد پژوهش تنها ۲۴ کتابخانه (۱۹/۹ درصد) در مجموعه خود کتاب الکترونیکی دارند. و بر خلاف ایده نویسندگانی مانند لندونی که معتقدند که کتابهای الکترونیکی موجب انحلال کتابخانه و تغییر در نقش کتابداران می شوند، پاسخ دهندگان این پژوهش معتقدند که کتابهای الکترونیکی موجب تقویت کتابخانه های عمومی شده و نقش کتابداران پررنگ تر خواهد شد. برگزاری دوره های آشنایی با فناوری کتابهای الکترونیکی برای کتابداران، و فراهم نمودن تجهیزات مورد نیاز برای بهره گیری از این منابع از جمله مواردی است که می تواند کودکان را به استفاده هر چه بیشتر از کتابخانه تشویق نماید (بیرانوند، ۱۳۹۰)

نتایج این گونه تحقیقات نشان می دهد که چالش اصلی کتابخانه های عمومی در زمان کنونی، تغییرات سریع درمحمل های اطلاعاتی است. شیوه های دسترسی به اطلاعات در گذر زمان دچار تغییرات بسیاری شده است که برگرفته از نیازهای اجتماعی زمان خود می باشند. برحسب شرایط زمانی در هر دوره از تاریخ ما شاهد بروز نوعی تغییر در شیوه ی ارائه اطلاعات هستیم. زمانی لوح های گلی، زمانی پارشمن، دوره بسیار طولانی کاغذ و اکنون منابع الکترونیکی نوع و شیوه دسترسی به اطلاعات را تحت تأثیر خود قرار داده اند. امروزه با ورود اینترنت، مرزهای جغرافیایی در هم شکسته و دیگر زمان و مکان برای دسترسی به اطلاعات مفهوم خاصی ندارد. با وجود بروز پدیده ای به نام کتاب الکترونیکی، کتابخانه های عمومی تنها با اکتفا به منابع چاپی خود نمی توانند جایگاه اصلی خود را به عنوان اولین مرکز اطلاع رسانی حفظ نمایند. تمایل کاربران برای استفاده از منابع الکترونیکی هر روز بیشتر می شود. چنانچه شیوه عرضه اطلاعات با تقاضای مراجعان و کاربران کتابخانه همخوانی نداشته باشد، آنها را به سوی استفاده از ابزارهای دیگر اطلاع رسانی چون اینترنت و کتاب های الکترونیکی سوق می دهد و این یعنی از دست دادن جایگاه اصلی کتابخانه به عنوان محل اصلی اطلاع رسانی در جامعه. راهکار اصلی و پیش روی کتابخانه ها، هماهنگی با تغییرات به وجود آمده و توجه به سلیقه مطالعاتی کاربران خود می باشد. شاید زمانی کتابخانه ها به علت نداشتن رقیب اطلاعاتی، می توانستند تعیین کننده سلیقه مطالعاتی کاربران خود باشند، اما امروز با وجود این امکان برای کاربران که می توانند از ابزارهای دیگر برای به دست آوردن اطلاعات خود استفاده نمایند، دیگر این کتابخانه ها نیستند که نوع و شیوه ی اطلاع رسانی را تعیین می کنند، بلکه کاربران هستند که به انتخاب می پردازند. در واقع کتابخانه های عمومی برای تأثیر گذاری در جامعه اطلاعاتی، باید خود متاثر از سلیقه کاربران خود باشند.

گروه های استفاده کننده از کتابخانه های عمومی

نوع منابع و شیوه مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی برخاسته از ویژگی های جمعیتی جامعه تحت پوشش خدماتی هر کتابخانه است. منظور از جامعه کتابخانه افراد و گروه هایی از مردم است که کتابخانه برای رفع نیازهای اطلاعاتی آنان به وجود آمده است. سینایی (۱۳۸۲)، جامعه کتابخانه را متشکل از همه یکسانی می داند که به کتابخانه مراجعه می کنند و یا ممکن است مراجعه نمایند. ساختار و ترکیب و کیفیت جمعیت جامعه، نوع نیاز به منابع و خدمات را در کتابخانه های عمومی تعیین می کند. جامعه ی کتابخانه عمومی شامل تمامی افراد جامعه صرف نظر از زبان، ملیت، نژاد، سن، جنس، مذهب، سلامت، و تحصیلات می باشند. به همین دلیل مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی بسیار مشکل تر از سایر کتابخانه های دیگر است. جامعه ای مشکل از معلولین، زندانیان، بیماران، افراد متخصص، بیسوادان، بزرگسالان، کودکان، مرد و زن، جامعه کتابخانه عمومی هستند.

این امر اهمیت مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی را مشخص می کند. حال به تمامی این تنوع در نیازهای اطلاعاتی، فرهنگ جامعه موجود و تاثیر نیازهای محلی را نیز باید اضافه نمود. نیاز هب اطلاعات در یک جامعه روستایی تا یک کلان شهر بسیار متفاوت است، همینطور میاز به اطلاعات در یک جامعه مسلمان نشین تا یک جامعه ی مربوط به اقلیت های دینی.

با تمام این تنوع در نیازهای اطلاعاتی، استانداردهای کتابخانه ای اغلب تابع آمارهای جمعیتی است. ایفلا برای واحدهای کتابخانه ای بسیار کوچک، دست کم سه جلد کتاب به ازاء هر یک از ساکنین را ضروری می داند. و لی این میزان با افزایش جمعیت کاهش می یابد. استاندارد کلی و ناسب، دو جلد کتاب به ازاء هر نفر است. مسلما برای جوامع نوپا که اقدام به ایجاد کتابخانه نموده اند، رسیدن به استانداردهای مورد نظر ممکن است مشکل باشد. به همین دلیل مجموعه ای با حداقل ۹۰۰۰ جلد کتاب برای این گونه کتابخانه های

توصیه شده است. زیرا مجموعه ای کمتر از این تعداد نمی تواند موضوعات زیادی را پوشش دهد. این مجموعه برای جوامعی با تعداد ۳۰۰۰ نفر جمعیت تعریف شده و برای جوامع کمتر از این تعداد، توصیه ایفلا بر راه اندازی کتابخانه های سیار، مجموعه سپرده و یا امانت پستی قرار گرفته است. البته با این شرایط که مجموعه سپرده را دست کم چهاربار در هر سال عوض کرد و در هر بار نیز دست کم ۲۰۰ کتاب گنجانده شود. اشرفی (۱۳۸۸)، تعدادی از مولفه های جمعیتی تاثیر گذار در مجموعه سازی کتابخانه های عمومی را شامل موارد زیر می داند:

- گروه های سنی

کتابخانه موظف است تا شرایطی را به وجود آورد تا همه ی گروه های سنی بتوانند مواد و منابع مورد نیاز خود را در کتابخانه پیدا کنند. شناخت کامل از ساختار سنی جامعه کتابخانه باعث می شود تا منابع مورد نیاز تمامی گروه های سنی در کتابخانه وجود داشته باشد. شرایط سنی جامعه کاربران یک کتابخانه تاثیر مستقیم در مجموعه سازی یک کتابخانه دارد. گروه های سنی در جوامع مختلف شامل سه دسته، کودک و نوجوان، جوان، و بزرگسال می باشد. طبق رهنمودهای ایفلا، هر کدام از این گروه های سنی در مجموعه سازی منابع کتابخانه از شرایط یکسانی پیروی می کنند و کم و زیاد بودن سن افراد دلیلی برای اولویت های خاصی در این زمینه نمی باشد. به عنوان مثال چنانچه جمعیت کودک در یک منطقه بین ۲۵ تا ۳۰ درصد از جمعیت افراد آن جامعه را تشکیل دهد، باید یک سوم کل مجموعه را به رسانه های ویژه ی کودکان اختصاص داد. بررسی های به عمل آمده نشان می دهد که جمعیت کشور ما، مرحله اول انتقال سنی، یعنی مرحله ی کودکان و نوجوانان را پشت سر گذاشته است و هم اکنون مرحله ی دوم انتقال سنی، یعنی مرحله ی جوانان را تجربه می کند. این مرحله از اواخر دهه ی ۷۰ شروع شده و تا اواخر دهه ی ۸۰ ادامه خواهد داشت (میرزایی و مشفق، ۱۳۸۷). رشد بالای جمعیت در اواخر دهه ی ضصت و هفتاد باعث افزایش جمعیت

در گروه سنی ۲۹-۲۰ ساله در دهه ی ۹۰ شده است. ویژگی عمده ی این گروه سنی، فعال بودن و آماده بودن برای وارد شدن به بازار کار است. بنابراین وجود نیروی جوان در هر جامعه نیازمند ارائه امکانات آموزشی خاصی است تا بتوان از وجود این نیروی جوان برای تحول در سایر بخش های جامعه کمک گرفت. وجود این جمعیت جوان به شرط ارائه آموزش های لازم یک فرصت مناسب برای توسعه و پیشرفت به کار می رود.

به منظور پاسخ گویی بهتر به نیازهای گروه های سنی مختلف، لازم است تا ویژگی های هر کدام از این گروه های سنی را بشناسیم. نیازهای اقشار جامعه در سه حوزه قرار می گیرد:

- کودکان

در هر جامعه، کودکان با نیازها و علایق خاص خود از دیگر بخش های جامعه متمایزند. به همین دلیل باید مواد ویژه ای منطبق با نیازهای سنی آن ها از خردسالی تا چهارده سالگی و تواناییهای متفاوت آن ها تهیه و نگهداری شود. کودکان باید از سنین کودکی تشویق به استفاده از کتابخانه شوند، چون این کار باعث می شود که آن ها با احتمال زیاد در سال های بعد، به صورت افراد استفاده کننده از کتابخانه باقی بمانند. کتابخانه عمومی و مسئولیت ویژه ای در فرایند آموزش خواندن و مطالعه برای کودکان بر عهده دارد. کتابخانه عمومی با تهیه و ارائه ی انواع گوناگونی از منابع و انجام فعالیت های مختلف، فرصت خوبی در اختیار کودک قرار می دهند. تا لذت مطالعه را تجربه نمایند. کتابخانه در تکامل و رشد کودک و برانگیختن نیروی تخیل وی نقش به سزایی دارد. به این منظور باید انواع کتاب های داستانی و غیر داستانی را به صورت متوازن در اختیار آن ها قرار دهد. رسانه هایی که برای کودکان در نظر گرفته می شود باید تمامی گروه های مختلف سنی را که در جدول آمده است تحت پوشش خود قرار دهد و تنها منحصر به یک گروه خاص نباشد. البته این بخش از کتابخانه های عمومی که در ارتباط با کودکان می باشد باید به تهیه منابعی بپردازد

که پاسخگوی نیازهای مطالعاتی و حس کنجکاوی آن ها باشد و منابع کمک درسی و مرتبط با دروس دوره تحصیلی آن ها در کتابخانه های مدارس مورد توجه قرار گیرند. البته نقش کتابخانه های عمومی در نواحی که از داشتن کتابخانه های مدرسه ای بی بهره اند بسیار مهمتر بوده و موظف به تهیه تمامی منابع مورد نیاز این گروه سنی می باشد.

ردیف	گروه	شرح
۱	گروه سنی الف	سالهای پیش از دبستان (۲ تا ۶ سالگی)
۲	گروه سنی ب	سالهای نخستین دبستان (۷ تا ۱۰ سالگی)
۳	گروه سنی ج	سالهای پایانی دبستان (۱۰ تا ۱۳ سالگی)
۴	گروه سنی د	سالهای نوجوانی (۱۴ تا ۱۶ سالگی)

- جوانان

سن جوانی سن جستجوی راه های زندگی و مطالعات علمی، دینی، فرهنگی و هنری است. بخش جوانان در کتابخانه ای عمومی باید مطالبی در خور توجه برای پاسخ گویی به ابعاد شخصیت، آموزش، روش زندگی، ورزش، روابط اجتماعی، هنر، تاریخ و ... در اختیار جوانان قرار دهد. کتاب های این گروه باید از نظر کیفیت، محتوا، تدوین، و نگارش، تصاویر و چاپ با سطح فکری و عواطف و آرزوهای جوانان همخوانی داشته باشد (لطف آبادی، ۱۳۸۵).

- بزرگسالان

شرایط گوناگونی مانند شغل، تحصیلات، و موقعیت اجتماعی بزرگسالان باعث می شود تا آن ها نیازهای اطلاعاتی متفاوتی داشته باشند. وجود چنین تفاوت هایی در میان گروه های مختلف افراد بزرگسال باعث می شود تا هر کدام از این گروه ها را جداگانه مورد بررسی قرار دهند.

- جنسیت

تفاوت جنسیت به تفاوت های روانی، اجتماعی و فرهنگی میان مرد و زن می پردازد. وجود تفاوت های جنسیتی میان مردان و زنان بر حسب نقش و وظایف خاصی که در جامعه به عهده می گیرند با همدیگر فرق می کند. بررسی ها نشان می دهد که سن نوجوانی در شکل گیری الگوهای مطالعاتی افراد بیشترین نقش را دارد (پولادی، ۱۳۸۶).

علاقه دختران جوان به خواندن مطالب ادبی و خانوادگی بیش از پسرها بوده و همینطور علاقه پسرها نسبت به مطالعه مطالب ماجراجویانه و رویدادهای شگفت انگیز بیشتر از دختران است. این تفاوت ها برگرفته از اختلاف های ژنتیکی است که در وجود هر کدام از این دو جنسیت به ودیعه گذاشته شده است و هر کدام از این دو گروه را برای ایفای نقش خاص خود در زندگی زناشویی و ورود به اجتماع آماده می کند. بنابراین توجه به این نیازها و پاسخگویی مناسب به آن ها می توان نقش بسیار مهمی در شکل گیری شخصیتی هر کدام در آینده داشته باشد.

- افراد معلول و سالمند

شرایط جسمی برای افراد و گروه های خاصی که نمی توانند مانند یک فرد عادی از منابع کتابخانه استفاده نمایند، همواره یکی از دغدغه های کتابخانه ها در فراهم آوری منابع و برطرف نمودن نیازهای اطلاعاتی آن

ها بوده است. گروه های مختلفی که شرایط جسمی آن ها اجازه دسترسی عادی به کتابخانه را نمی دهد شامل موارد زیر می باشند:

- سالمندان

افراد سالمند اغلب دارای الگوی مطالعاتی خاصی می باشند که در گذشته شکل گرفته و اکنون تنها ادامه دارد. فرد سالمند بیشتر علاقه دارد تا موضوعات خاص و کتاب های نویسنده خاص را مطالعه نماید این عادات مطالعاتی است که از دوران نوجوانی و جوانی در او به وجود آمده و اکنون علاقه کمتری به خواندن مطالب جدید از نویسندگان ناشناخته دارد. نقش کتابخانه عمومی در پاسخ گویی مناسب به عادات مطالعاتی آنها باعث می شود تا روح زندگی در وجود این گونه افراد ادامه داشته و ارتباط آن ها با دنیای خارج از محیط زندگی شان قطع نشود و دچار بیماریهای روحی و روانی نشده و احساس پوچی و بیهودگی نکنند.

افراد سالمند به دلیل کهولت سن، بیماری، و یا محدودیت هایی مانند زندگی در خانه سالمندان و عدم ارتباط کافی با دنیای خارج، نیاز به ارائه خدمات خاصی دارند. مجموعه کتابخانه عمومی باید شرایط را ایجاد نماید تا فرد سالمند بتواند در محل زندگی خود امکان دسترسی به منابع مورد نیازش را داشته باشد. نیازهای اطلاعاتی این دسته از افراد باید مورد ارزیابی قرار گرفته و از طریق ارسال منابع به محل زندگی آن ها خدمات رسانی لازم صورت گیرد.

خدمات ویژه به سالمندان در دو بخش صورت می گیرد:

- خدمات ویژه خانه نشین ها و افراد زمین گیر

سالمندانی که نمی توانند شخصا به کتابخانه مراجعه کنند، باید کتاب های مورد نیازشان را در خانه دریافت کنند. این کار با نیازسنجی مداوم از طرف کتابخانه صورت می گیرد و طی یک دوره زمانی مناسب باید

کتابدار ضمن مراجعه به سالمند، کتاب های مورد نیاز او را تحویل نموده و نیازهای آتی را نیز دریافت نماید. این کار می تواند به کمک یک کتابخانه سیار نیز صورت گیرد. بدین صورت که کتابدار با یک کتابخانه سیار به محل سکونت سالمند مراجعه نموده، کتاب مورد نظر را به او تحویل نماید و در صورت امکان و نیاز سالمند به کتابدار خواندن کتاب برای او اقدام نماید. هرچند نقش اخیر یعنی مطالعه مواد خواندنی از وظایف کتابدار نیست، اما می تواند به ترویج مطالعه، و نزدیکی کتابدار و سالمند و درک بهتر از نیازهای مطالعاتی او شود.

- خدمات به افراد ساکن در خانه سالمندان

افراد سالخورده افراد عادی هستند و مانند سایر افراد عادات و علایق خاصی دارند. اما آنچه تفاوت بین سالمندان و افراد عادی را بیشتر آشکار می سارد، عادات مطالعاتی و نوع نیازهای مطالعاتی ایشان است. یک فرد سالمند اغلب تمایل زیادی به مطالعه ندارد و در صورت تمایل به مطالعه، گرایش های خاصی در انتخاب منابع مطالعاتی خود دارد. سکونت افراد سالمند در مجتمع های مسکونی سالمندان یا آسایشگاه های سالمندان، تا اندازه ای انتقال منابع را برای کتابخانه ای عمومی راحت تر نموده است. زیرا در مورد سالمندان زمینگیر و خانه نشین، پراکندگی خاصی در این مورد دیده نمی شود. مجتمع های مسکونی سالمندان اغلب خود دارای کتابخانه های کوچکی هستند که تعدادی کتاب با همان خصوصیات و ویژگی های کتابخانه های عمومی را در خود جای داده است. این دسته از کتابخانه ها که خود نوعی کتابخانه تخصصی نیز به شمار می روند، می توانند تحت پوشش یک کتابخانه عمومی به فعالیت خود ادامه دهند. در این صورت کتابدار کتابخانه عمومی طی یک برنامه زمانی مشخص تعدادی منبع را به کتابخانه اضافه نموده و یا با یک کتابخانه سیار می تواند منابع مورد نیاز سالمندان را به محل کتابخانه مجتمع سالمندان منتقل نماید. آنچه ارتباط خانه سالمندان را

با کتابخانه عمومی فوق العاده ضروری می نماید، ارتباط بین سالمندان و تماس آن ها با افراد جامعه است که از طریق ملاقات های آنها از کتابخانه های عمومی صورت می گیرد.

- معلولان

فرد معلول ممکن است به علت داشتن یکی از معلولیت های ذهنی، جسمی، یا روانی، توانایی انجام فعالیت های روزمره را نداشته باشد. اما این امر باعث نمی شود تا این دسته از افراد از خدمات کتابخانه های عمومی بی بهره باشند. این دسته از افراد ممکن است به یکی از معلولیت های زیر دچار باشند:

افرادی که به صورت مادرزاد نقص عضو دارند.

افرادی که بر اثر بیماری قدرت حرکت را از دست داده اند.

افراد نابینا

افراد ناشنوا

افراد عقب مانده ذهنی

به نقل از تعاونی (۱۳۷۹)، دولت موظف است برای افراد معلول، با هر نوع معلولیت اهداف زیر را دنبال نماید:

الف- برنامه هایی عملی ارائه نماید تا دسترسی به محیط فیزیکی را برای آنان تحصیل کند.

ب- دست به اقداماتی بزند که دسترسی به اطلاعات و ارتباطات را برای آنان فراهم نماید.

ارائه خدمات برای افراد معلول در محیط کتابخانه صورت می گیرد. به قولی این گونه افراد برای رفع

نیازهای اطلاعاتی خود باید به کتابخانه مراجعه نمایند. تسهیلاتی که کتابخانه عمومی برای این دسته از افراد

در نظر می گیرد در محیط کتابخانه می باشد و مانند افراد سالمند در محل زندگی نمی باشد. اعتقاد بر این

است که افراد معلول با شرایط جسمی متفاوتی که دار هستند، نیازهای اطلاعاتی مشابهی با سایر افراد جامعه دارند. شرایطی که کتابخانه می تواند برای ارائه خدمات به این گروه از افراد ارائه نماید باعث می شود تا نشاط و میل به ادامه زندگی در میان جامعه در آن ها تقویت شده و معلولیت خود را دلیلی برای عقب ماندگی ندانسته و مانند افراد عادی به فعالیت های اجتماعی خود ادامه دهند. برخی از فعالیت های کتابخانه در قبال این دسته از افراد شامل موارد زیر است:

امکان دسترسی افراد معلول به کتابخانه به صورت هرچه راحت تر امکان پذیر باشد. ساختمان یک کتابخانه نباید به علت داشتن پله های زیاد و یا قرار گرفتن بخش های مختلف کتابخانه در طبقات بالاتر، امکان مراجعه به کتابخانه را برای افراد معلول دشوار سازد. تسهیل نمودن راه های دسترسی به کتابخانه، ایجاد سطحی با شیب کم و داشتن آسانسور برای افرادی که از صندلی چرخ دار استفاده می کنند می تواند بسیاری از مشکلات افراد معلول را در رسیدن به کتابخانه مرتفع نماید.

نصب علائم راهنما برای افرادی که از ضعف بینایی رنج می برند می تواند عامل کمک کننده بسیار مهمی به شمار آید. راهنمای مسیرها، اتاق ها و بخش های مختلف کتابخانه می تواند از سردرگمی فرد نابینا کاسته و نیاز او به کمک گرفتن از دیگران را کاهش دهد. اغلب نابینایان به علت اکراه از پذیرش کمک دیگران سعی می کنند کمتر به محل هایی مانند کتابخانه مراجعه نمایند. اما داشتن نیاز های اطلاعاتی و یا تمایلات مطالعاتی ایشان باید پاسخ مناسبی را از طرف جامعه دریافت نماید. فراهم آوری مواد و منابعی که با حروف درشت نوشته شده و مورد استفاده افرادی قرار می گیرد که مشکل بینایی دارند. در برخی از کشورها مانند انگلستان، از ماشینهای کتابخوانی استفاده می شود که سرعت کتابخوانی آن بنابر سلیقه استفاده کننده قابل کنترل است. در حال حاضر با استفاده از کامپیوتر می توان نوشته های چاپی را به صورت بریل ترجمه نمود. به علت توسعه شگرف تکنولوژی و تولید دیسکهایی که به صورت آهسته کار می کنند و ماشینهایی که

حروف چاپی را به صورت بریل در می آورند و توسط کامپیوتر ترجمه می کنند، افراد نابینا هم می توانند به بسیاری از مواد خواندنی که در کتابخانه وجود دارند، دسترسی داشته باشند و به راحتی مانند سایر افراد از آن ها استفاده نمایند.

برقرای امکان استفاده از کمک کتابدار توسط افراد معلول می تواند عامل بسیار تقویت کننده در ایجاد تمایل بیشتر برای استفاده این گروه از افراد از کتابخانه باشد. کتابدار باید این امکان را به کاربران معلول بدهد که بتوانند به راحتی نیازهای اطلاعاتی خود را از او دریافت نمایند و در این مسیر مانعی وجود نداشته باشد که جریان اطلاع رسانی را دچار مشکل نماید.

- گروه های بی سواد و کم سواد

جمعیت بالقوه استفاده کننده از کتابخانه های عمومی، جمعیت باسواد هستند. هرچه میزان سواد افراد یک جامعه بیشتر باشد، قابلیت استفاده از کتابخانه های عمومی بیشتر خواهد بود. میزان توسعه یافتگی هر جامعه ارتباط مستقیم با میزان سواد افراد آن جامعه دارد. بنابراین وجود کتابخانه عمومی در هر جامعه نه تنها رسالتی مهم در آموزش افراد و افزایش میزان سواد آن ها دارد، بلکه به خودی خود نشان دهنده توسعه یافتگی آن جامعه نیز به شمار می روند. داشتن یک بستر مناسب در جامعه می تواند زمینه ای برای توسعه نیازهای اطلاعاتی افراد به وجود آورد. بر این اساس وجود کتابخانه و میزان باسوادی افراد هر جامعه همواره ارتباط بسیار نزدیکی با یکدیگر دارند و هر کدام لازم و ملزوم دیگری به شمار می روند. یکی از مشکلات پیش روی کتابخانه های عمومی به خصوص در کشورهای در حال توسعه و یا توسعه نیافته، مبارزه با بی سوادی است. کتابخانه های عمومی به لحاظ امکاناتی که برای جذب افراد نوسواد دارند، از مهم ترین مراکز برای تداوم سواد و عرضه خدمات به نوسوادان محسوب می شوند. انجام صحیح کار فقط با برنامه ریزی دقیق امکان پذیر است. در این برنامه ریزی ها به نیروی انسانی و بودجه مورد نیاز نیز باید توجه داشت. از آنجا که تداوم آموزش بزرگسالان

بر عهده کتابخانه های عمومی است و کتابخانه های عمومی به همه افراد جامعه تعلق دارند باید به نحوی مجهز شوند که بتوانند با عرضه خدمات مناسب پاسخگوی احتیاجات و علائق فردی و گروهی جامعه باشند.

این کتابخانه ها با همکاری دیگر مراکز میتوانند بصورت بهتر و گسترده تری از تجهیزات و امکانات استفاده کنند. کتابداران ماهر و کارشناسان متخصص و همچنین چگونگی عرضه خدمات در کتابخانه، نوع منابع کتابخانه ای و بکارگیری خدمات سوادآموزی کتابخانه نیز در جذب و هدایت نوسوادان به کتابخانه های عمومی موثر است.

- گروه های مذهبی

کتابخانه های عمومی بر اساس اصل همگانی بودن باید به نیازهای تمامی افراد حتی با مذاهب دیگر توجه نماید. آنچه در گزینش منابع یک کتابخانه تاثیر مستقیم دارد جامعه ای است که از خدمات کتابخانه بهره مند می شود. خصوصیات مذهبی جامعه استفاده کننده تاثیر مستقیمی در نوع منابع موجود در کتابخانه خواهد داشت. البته انتخاب منابع بر اساس جامعه مذهبی زمانی مفید و موثر خواهد بود که تمامی جامعه یا حداکثر افراد استفاده کننده از کتابخانه دارای یک دین و مذهب خاص باشند. اما در صورتی که پراکندگی مذاهب به صورتی باشد که نتوان آن جامعه را یکسان فرض نمود، کتابخانه موظف است تا از منابع مورد نیاز برای تمامی مذاهب رایج در میان افراد آن جامعه منبع تهیه و در اختیار بگذارد. لازم به توضیح است که اقلیت های مذهبی در جامعه ایران اغلب به صورت متمرکز زندگی می کنند. به عنوان نمونه، آرامنه در بخش مشخصی از شهر اصفهان، اهل تسنن در بخشهای غربی کشور و به خصوص در کردستان و آذربایجان غربی، زرتشتیان در مناطقی از استان یزد ساکن هستند. این امر مجموعه سازی در کتابخانه های عمومی این مناطق را راحت تر و نوع منابع را یک دست نموده است.

مجموعه سازی در کتابخانه هایی که در محل تجمع اقلیت های دینی و مذهبی هستند باید با توجه با موارد زیر صورت گیرد:

الف- منابع مورد نیاز بر حسب مشخصه های جمعیتی انتخاب شوند. اکثریت افراد در هر جامعه تعیین کننده نوع منابع غالب در کتابخانه های آن منطقه می باشند.

ب- از مجموعه سازی منابع و موادی اطلاعاتی که منافی عقاید و اعتقادات مذاهب و ادیان یک منطقه خاص باشد باید خودداری شود.

- ویژگی های قومی و زبانی

از جمله عواملی که باعث همبستگی ملی در میان اقوام مختلف می شود، آشنایی هر قوم با فرهنگ و آداب و رسوم اقوام دیگر است. لذا کتابخانه عمومی می تواند به عنوان یک پل ارتباطی در کنار سایر وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو و تلویزیون به اشاعه فرهنگ و آداب و رسوم اقوام مختلف بپردازد. مجموعه سازی منابع مربوط به هر قوم در کتابخانه های دیگر اقدام موجب آشنایی آن ها با آداب و رسوم خاص دیگر اقدام و در نتیجه ارتباط همبسته بین آن ها شود.

برنامه ریزی و توسعه کتابخانه عمومی

طبق رهنمودهای ایفلا، هیات مدیره کتابخانه های عمومی، کمیته ای است که جهت نظارت بر کتابخانه های عمومی تشکیل شده است و اعضای آن از نمایندگان جامعه کتابخانه در انجمن محلی و مسئولان کتابخانه انتخاب شده اند. این هیات مدیره باید قوانین مکتوب داشته و دستورالعمل هایشان برای مردم روشن باشد. معمولاً این هیات ناظر عملیات روزمره کتابخانه را انجام نمی دهند، بلکه مسئول سیاست های کلی هستند. اما در کشور ما اعضای هیات امنای کتابخانه های عمومی، انتخابی از اعضای انجمنها نیستند. همچنین بر اساس قانون سال ۱۳۸۲، هم سیاست گذاری و هم مسئولیت و اختیارات اصلی، انتخاب کتاب و ... به طور متمرکز و وظیفه هیات امنای است، انجمن های استان بیشتر نقش واسطه و گزارش دهنده را دارند و انجمن های شهرستان بیشتر وظیفه بررسی بودجه، افتتاح حساب، انجام امور مالی و ارسال گزارش های آن را به عهده دارند و در کنار آن به امور نیروی انسانی و تشویق به اهدا هم رسیدگی می کنند. بنا بر تاکید ایفلا، برای به دست آوردن نتیجه بهتر از مدیریت، کارمندان کتابخانه های عمومی باید از رشته های مختلف، با مهارت های تخصصی انتخاب شوند. بر اساس آمار به دست آمده از پژوهش خدایی (۱۳۸۸)، کتابخانه های کشور ما از نظر شیوه اداره ملی و نبود اختیارات محلی، کمبود بودجه، هیات نظارت دخیل در کارهای روزمره (نه سیاست گذاری) و روشن نبودن آن ها برای انجمن ها و مردم محلی و دخالت ندادن آن ها در امور این کتابخانه ها و کمبود نیروی انسانی متخصص، با معیارهای جهانی (ایفلا و یونسکو) فاصله دارند.

کتابخانه عمومی دروازه ای است به سوی دانش که شرایط اساسی را برای یادگیری مداوم، تصمیم گیری مستقل، و توسعه فرهنگی افراد و گروه های اجتماعی فراهم می آورد (مکتبی فرد، ۱۳۸۵، ص ۲۷۱).

کتابخانه عمومی کتابخانه ای است که همه انواع منابع را بر اساس نیازهای جامعه مخاطب خود و منطبق با معیارهای فرهنگی جامعه خود گزینش می کند و در اختیار عموم قرار می دهد. از این لحاظ، کتابخانه عمومی در جوامع گوناگون و با توجه به نیازهای آن ها ساختار سازمانی متفاوتی داشته اند. برای مثال، ممکن است کتابخانه های عمومی کاملاً تحت تکفل دولت باشند، با مالیات های اخذ شده از مردم اداره شوند، و یا به صورت هیات امنایی اداره شوند و کاملاً تحت مدیریت و پشتیبانی مردم باشند، وابسته به نهادهای دولتی و مردمی باشند، و یا ترکیبی از موارد فوق را در بر بگیرند (پارسزاده و شقاقی، ۱۳۸۷).

جهت ایجاد و یا توسعه کتابخانه، لازم است که از زیر ساخت کتابخانه در کشور اطلاع حاصل کرد و از درجه همکاری های موجود بین کتابخانه های مختلف و خدمات اطلاع رسانی در منطقه و مابین کتابخانه های محلی آشنائی داشت. شاید نهادهای وجود داشته باشند که از خدماتی که کتابخانه های عمومی ارائه می دهند حمایت های لازم را انجام دهند.

شناسایی برخی عوامل کلیدی نقش به سزایی در برنامه ریزی های کتابخانه دارد. یکی از مهمترین عوامل کلیدی در ایجاد و توسعه کتابخانه های عمومی، در دسترس بودن کتابخانه می باشد، و آن را می توان از لحاظ بعد مسافت هزینه ها ساعات دایر بودن کتابخانه و دسترس پذیر بودن برای افراد مختلف مطرح نمود. در کشورهای غربی، گروهی از مردم که از سطح اقتصادی-اجتماعی بالاتری برخوردارند بیش از بقیه اقشار از امکانات کتابخانه عمومی بهره مند می شوند. این مهم نشان می دهد که فرصت های آموزشی کلید موفقیت های اجتماعی-اقتصادی مردم و انگیزه اصلی در استفاده از منابع کتابخانه ها در سراسر طول زندگی افراد است. یک تعبیر مهم و منطقی از کتابخانه های عمومی، آنگونه که طراحان و برنامه ریزها عقیده دارند، محلی است که امکان خرید در آن وجود دارد. یعنی اگر یک کتابخانه عمومی کاملاً در نزدیکی بازار محل

خدمات ایستگاه اتوبوس محل پارکینگ قرار گرفته باشد خواهد توانست تعداد افراد بیشتری را به کتابخانه جلب کند.

آن چه بیش از هر چیز دیگر مطرح می باشد این است که حرکت کتابخانه باید در راستای اهداف ملی و محلی بوده و برای رسیدن به حد مطلوبی از خدمات رسانی باید استفاده کنندگان واقعی و بالقوه کتابخانه و نیازهای بخصوص آن ها شناسایی شوند.

عوامل مؤثر در برنامه ریزی کتابخانه های عمومی

هر نوع پیشرفت در برنامه های یک کتابخانه، بخش کوچکی از طرح توسعه ملی یا محلی را شامل خواهد شد. بنابراین لازم است که هدف های یک کتابخانه، پشتیبان و همراه با اهداف متصور برای جامعه باشد. عوامل مؤثر در برنامه ریزی یک کتابخانه را می توان در موارد زیر مورد اشاره قرار داد:

- محیط فیزیکی و فرهنگی

کتابخانه عمومی اساساً یک پدیده شهری است، زیرا در تعامل مستقیم با محیط زندگی افرادی قرار دارد که در یک محل مشخص زندگی می کنند. اهداف و عملکرد های کتابخانه در تقابل با افراد و نیازهای اطلاعاتی آن ها خلاصه می شود. خدمات مربوط به روستاها نیز ضروری می باشد، اما این زمانی میسر است که زیر بنای کتابخانه های شهرها کامل شده باشد. معمولاً طرح و برنامه کتابخانه عمومی شامل هدف های آموزشی فرهنگی و اطلاع رسانی است. چون کتابخانه عمومی یک نهاد اجتماعی است، پس نمی توان کوشش ها و تلاش ها را در یک رشته و یک جنبه از فعالیت های خاص مانند سواد آموزی بزرگسالان متمرکز ساخت.

موقعیت تاریخی و شرایط سیاسی موجود ممکن است، محدودیت هایی را در انتخاب کتاب به وجود آورد و موانعی را در تهیه منابع مورد نیاز به زبان های مختلف موجب شود.ت صویر موجود از کتابخانه ها و وجود

فقدان آداب و عادات مطالعه نیز حائز اهمیت است. درک و شناخت فرهنگ به منظور تعیین روش انتخاب کتاب بر طبق خواسته های خوانندگان ضروری می باشد.

- ساختار اداری

باید گفت که کتابخانه های عمومی از لحاظ زیر ساخت اداری از کتابخانه های ملی مسئولیت اداری کمتری دارند. مسئولان و طراحان کتابخانه های عمومی بدون در نظر گرفتن منابع مختصر واحدهای محلی دولتی باید نیازهای خدمات هر ایالت را درک کند. موانع ساختگی بین مسئولان کتابخانه و مقالات بالا در کتابخانه های ملی بوجود می آید و اگر مسئولیت های کتابخانه های مدارس کتابخانه های عمومی و کتابخانه های دانشگاهی بین سطوح مختلف مقامات دولتی تقسیم شود در آن صورت می توان گفت که ائتلاف منابع غیر قابل اجتناب است. لذا بهتر است که آموزش و پرورش یا کتابخانه ملی مسئولیت توسعه و پیشرفت کتابخانه های عمومی کشور را به عهده گیرد. مقدار و درجه کنترل دولتی در برنامه ریزی های فیزیکی ممکن است به دست یابی به زمین های مناسب برای مکان کتابخانه ها منتهی شود.

اگرچه کتابخانه های عمومی از لحاظ نظری در اختیار همگان قرار دارند اما در عمل لازم است که استفاده کنندگان بالقوه را شناسایی کرده و به نحوه توزیع و محل آن ها در منطقه آشنایی پیدا کند. در کشورهای در حال توسعه شناسایی گروه های برابر و هم رتبه در مراحل اولیه و گوناگون سواد آموزی مخصوصا در مرحله ای که نسل دوم با سواد خانواده ها به مرحله مطالعه می رسند اهمیت زیاد دارد چون تشدید نفوذ معلم همراه با نمونه قرار دادن والدین افراد مطالعه کننده انگیزه مؤثر در کودکان برای خواندن و مطالعه می باشد.

مسائل مربوط به حمل و نقل ساختار سازمانی کتابخانه ها را جدا از تعیین نوع ساختمان کتابخانه تحت تأثیر قرار می دهد. در دسترس بودن نسبی خدمات پستی و ارتباطات راه دور نوع همکاری های کتابخانه ها را

تعیین می کند مثل امانت بین کتابخانه ها و تصمیم گیری های اساسی درباره اینکه آیا منابع باید شامل مجموعه کتابهای کتابخانه باشد و یا اینکه کتابخانه باید تامین کننده منابع سیار باشد که مطالب را از کتابخانه گرفته و در اختیار مردم قرار دهد. انتخاب بین کتابخانه های نیمه وقت که در آن موجودی کتابخانه در اکثر مواقع هفته بی مصرف می ماند یا برگزیدن کتابخانه سیار که بدنال اتومبیل بسته شده و کشیده می شود و موجودی کتابخانه را به صورت دائمی مورد استفاده قرار می دهد بستگی به توان اقتصادی در نگهداشتن ناوگانی از اتومبیل ها در سراسر کشور دارد که بتواند کتابها و اتومبیل یدک کش را به نقاط مورد نظر ببرند.

- کتابخانه های مدارس

در هر کشور همکاری های نزدیکی بین کتابخانه های عمومی و کتابخانه های مدارس ضروری است. اما این ضرورت مخصوصا در کشورهای در حال توسعه که اغلب استفاده کنندگان بالقوه از کتابخانه ها از دانش آموزان می باشند ضروری تر است. اگر این همکاری ها برنامه ریزی شده و تشخیص داده نشوند در آن صورت شاید کتابخانه عمومی اغلب منابع محدود خود را که از منابع محدود دولتی دریافت شده است برای حمایت از کتابخانه های ناقص مدارس اختصاص دهد. مقامات دولتی و مدیران مدارس شاید دارای نظرات متفاوت در بکاربردن سرمایه هایی باشند که برای ایجاد کتابخانه های دائمی مدارس بکار می برند. جنبه های سازمانی نظام مدارس تأثیر قابل ملاحظه ای در تقاضا برای کتابخانه های عمومی در دراز مدت دارد.

شاید کمبود امکانات مدرسه ای باعث ایجاد نظام دو نوبتی برای مدارس باشد که یکی صبح و دیگری بعد از ظهرها با مدیر مشترک انجام فعالیت می کنند. در نتیجه در کتابخانه عمومی برای محل مطالعه نیاز زیادی به وجود خواهد آمد. اگر نظام آموزشی براساس کتاب های درسی و با نمرات استاندارد باشد در آن صورت بزرگسالان آینده در دوران تحصیل خود کمتر به دنیای کتاب مواجه خواهند شد و نسبت به ارزش و علائق

دوران تحصیل دارای عقیده محدودی خواهند بود. به عبارت دیگر مراجعین بالقوه به کتابخانه های عمومی از افرادی تشکیل خواهد شد که در مدرسه یا دانشگاه تحصیل می کنند و این به نوع مدرسه و میزان موفقیت آنان نیز بستگی خواهد داشت.

یکی از بهترین بحث ها در کتابخانه های عمومی در کشورهای در حال توسعه این است که این خدمات تعداد افرادی را که از تحصیلات دست می کشند و باعث اتلاف منابع ملی می شوند کاهش می دهد. کشورهایی که برنامه های فشرده سواد آموزی برای بزرگسالان دارند بعضی اوقات با یاس و ناکامی مواجه شده اند و این وضع به خاطر آن است که هیچ گونه اقدامی صورت نگرفته است تا افرادی که به تازگی باسواد شده اند به مواد مفید و سرگرم کننده کتابخانه دسترسی پیدا کنند و مهارت های جدید خود را به کار برند.

- زبان ملی

شاید کشوری به دلایلی تصمیم بگیرد که استفاده از زبان ملی را در تمام سطوح تحصیلی اجباری سازد که در توانائی خواندن و مطالعه بچه هائی که به زبان دیگر تکلم می کنند مؤثر واقع گردد. این عمل در اقدامات کتابداران کتابخانه های عمومی برای جبران نواقص موجود مکتوبات به زبان ملی با وارد کردن کتاب از کشورهای دیگر به زبان انگلیسی تأثیر خواهد گذاشت.

درک و آشنایی با موسسات اجتماعی که از طریق آن ها فرهنگ و اطلاعات در دسترس مردم قرار می گیرد اهمیت دارد تا بتوان کتابخانه های عمومی را با آن ها همگام ساخت. شاید در مراحل اولیه تهیه و خرید کتاب هزینه کمتری از تهیه وسایل سمعی بصری یا مطالب ساده برای مطالعه داشته باشد. عقاید و نظرات فرهنگی و مذهبی اجتماعی و تفریحی در فراهم کردن مجموعه کتاب های کتابخانه مؤثر است. خوانندگان

شاید نه تنها علاقمند به تاریخ و امور جاری منطقه باشند بلکه به مطالب کشورهای که با آن ها اشتراک قومی و مذهبی دارند علاقه نشان می دهند. فراوانی و وفور مطالب باعث بوجود آمدن مردمانی مصرف کننده می شود که خواستار مطالب متنوع و تفریحی در حد وسیع می باشند.

مقدار و کیفیت کتابهای چاپ شده به زبان ملی سبب ایجاد موانع در روش کار کتابخانه ها و موجودی مواد کتابخانه می شود و این وضع مخصوصا در جوامع چند ملیتی بیشتر مشهود است. تصمیم گیری درباره ایجاد تعادل در موجودی کتابخانه به زبان های مختلف می تواند به مضاعف شدن نسخ کتاب ها منتهی شود.

- وسایل ارتباط جمعی

وسایل ارتباط جمعی تا آنجا که عامل و انگیزه استفاده از کتاب و کتابخانه باشند هرگز رقیب کتابخانه های عمومی نیستند. کتابخانه های عمومی در کشورهای غربی همیشه این هراس را از رادیو و تلویزیون سیاه و سفید و بعدها از تلویزیون رنگی داشته اند که خوانندگان خود را در قبال آن ها از دست بدهند. اما این فکر هرگز توجیه و تایید نشده است. در واقع رقابت کردن با رادیو و تلویزیون بدون برنامه ریزی های کامل و همکاری های برنامه ای کاری سخت و مشکل می باشد. کتابداران کتابخانه های عمومی در انجمن های ملی خود باید در جستجوی همکاری های نزدیک با مسئولان رادیو و تلویزیون باشند که برنامه های آن ها مردم را به کتابخانه ها راهنمایی کند و مردم خواستار مطالبی باشند که در رادیو و تلویزیون توصیه میشود. قسمتی از هزینه های این چنین برنامه های آموزشی در رادیو و تلویزیون عبارت اند از آماده کردن مواد و منابع مناسب و مفید کتابخانه می باشد.

نظام نامناسب مالی در طراحی های ملی می تواند مشکلاتی را بوجود آورد و این اشکالات مخصوصا در جاهایی که روش اجرائی پیچیده وجود دارد شدت بیشتری پیدا می کند که از آن جمله سر و کار داشتن با چند نفر مسئول فقدان منابع فنی برای ایجاد ساختمان یا معطلی در کسب مواد و تجهیزات ر می توان نام برد. لذا لازم است که برای اجرا و تکمیل برنامه های توسعه طرح و برنامه ریزی کاملی وجود داشته باشد.

- تخمین تقاضا

حال باید از مراجعین به کتابخانه ها و خواننده ها صحبت کنیم که بخش بزرگی از منابع به آن ها اختصاص دارد. بررسی پیشنهادات در مقایسه با استانداردهای بین المللی کتابخانه ها خیلی مهم است اما چون این استانداردها براساس شرایط کشورهای پیشرفته هستند طراح برنامه های توسعه باید فرضیه ها را طوری تغییر دهد تا درصدی از خوانندگان و نحوه توزیع آن ها را در رابطه با موقعیت محلی تعیین کند. این امکان نیز هست که درصد پایین خوانندگان بالقوه بزرگسالان در سال های اول به نحوی با تعداد زیاد ستفاده کنندگان در سنین دبیرستان جبران شده و استفاده از کتابخانه به تدریج به صورتی طبیعی تنظیم شود. امکانات موجود خدمات کتابخانه می تواند نوعی راهنما برای تقاضا باشد. بررسی نظریه ها شامل اظهار نظرهایی که در خود کتابخانه شده است و مصاحبه های روسا و نمایندگان گروههای کلیدی که شاید جزء خوانندگان بالقوه باشند از ارزش قابل توجهی برخوردار است. اظهار نظرهای بدبینانه شخص مصاحبه کننده از شرایط کتابخانه عقب مانده نباید مورد توجه قرار گیرد. حتی در کشورهایی که خدمات کتابخانه ای کاملا پیشرفته است تقاضا برای خدمات اضافی کتابخانه ای در مقایسه با مقدار استفاده علمی از تسهیلات موجود خیلی کم می باشد. تاسیس یک کتابخانه عمومی جدید به اعتماد و اطمینان بستگی دارد.

- تهیه منابع

چون کتابخانه عمومی عمدتاً برای در دسترس قرار دادن نشریات موجود در کشور فعالیت می کند، بنابراین لازم است که تجارت کتاب را در محل آن مورد بررسی قرار داد. در این شرایطی که انتشارات به صورتی غیر متمرکز با تیراژ نازل و توزیع نامناسب وجود داشته باشد کتابها بدون اینکه کتابخانه های عمومی از انتشار آن ها با خبر شوند ممکن است چاپ و منتشر گردند. انتشار کتاب های درسی از نشریات همگانی که آخر از همه مورد نظر می باشند متفاوت است. وارد کردن کتاب به زبان انگلیسی یا سایر زبان های عمده دنیا می تواند پرهزینه باشد. کیفیت پایین وضع فیزیکی کتاب های داخل کشور ممکن است سبب هزینه های فراوانی به علت از بین رفت سریع آن ها و جایگزین کردن کتاب های دیگر باشد و شاید لازم شود که مقدار زیادی از نسخ کتابی که در تیراژ کم انتشار یافته خریداری شود یا بتوان به مقدار قابل قبولی از کتاب رادر طول زمان معینی در قفسه های کتابخانه گرد آورد. اصلاح و تقویت کتابهای جلد شمیم و ایجاد کارگاه صحافی در کتابخانه باید مورد توجه قرار گیرد و هزینه های آن بررسی شود. باید نسبت به وظایفی که کتابخانه و کتابفروش ها دارند انعطاف پذیر بود. کتابخانه ملی نیز می تواند پیش از انتشار کتاب ها برای کتابخانه عمومی کتاب سفارش دهد تا انتشار یک کتاب به زبان ملی در تیراژ زیاد را توجیه کند.

- روش های عرضه خدمات

در جاهایی که کتابخانه عمومی برای اولین بار تاسیس می شود معمولاً می توان دید که موسساتی مانند موزه ها نهادهای آموزشی موسسات خصوصی خیریه یا شهرداری ها سال های زیادی بخشی از وظایف مربوطه را ثبت و نگهداری تاریخ محلی ایجاد کتابخانه هایی برای امانت دادن کتاب و غیره را برعهده گرفته اند، و بهتر است که با تدوین قوانین مناسبی و با موافقت آن موسسات مجموعه ها در اختیار کتابخانه عمومی قرار گیرد. هر استراتژی سازمانی باید به دنبال متمرکز کردن اوامر اجرایی و خدمات فنی بوده و با عدم تمرکز کنترل خدمات برای مردم همراه باشد. نیاز به تعاون و همکاری با مسئولان کتابخانه های عمومی کتابخانه ملی

کتابخانه مدارس کتابخانه دانشگاهی و کتابخانه های تخصصی و ویژه و سایر نهادهای اطلاع رسانی و مشاوره ای باید دقیقاً مورد توجه قرار گیرد. منابع کتابخانه ها همیشه در رابطه با تقاضاها کم است و توجیهی برای اتلاف وجود ندارد.

عوامل جغرافیایی مانند تعداد شهرنشینان نسبت به روستانشینان وضع و شرایط جاده ها و اندازه و میزان جابجایی مردم همراه با سلسله مراتب مراکز شهری یعنی نیروی جلب و کشش آن ها به وسیله بازارها و مراکز خدماتی در انتخاب نوع کتابخانه مؤثر خواهد بود. اساس انتخاب عبارت است از: یک نظام مرکزی که دارای ستادهایی است که به هریک از شعبات مستقیم منابع مورد نیاز را می رسانند. یک نظام مرکزی که کاملاً متمرکز بوده اما به یک عده از کتابخانه هایی که در حد متوسط می باشند امکان می دهد تا از شعبات اطراف خود حمایت کنند یا نظامی کاملاً غیر متمرکز که در اتحادیه کتابخانه های عمومی می باشد و از طرف ستادهای کوچک حمایت می گردد مسئول طرح برنامه ها و بودجه می باشد. معمولاً خواست بر این است که یک برنامه ریزی مرحله ای هم برای مقاصد سرمایه گذاری و هم به علت محدود بودن منابع انسانی برای توسعه کتابخانه ها در مراحل اولیه اجرا شوند. نظریه سازماندهی به ما میگوید که از دو مدل متمرکز و غیر متمرکز مدل اجرایی متمرکز زمانی ارجحیت دارد که نظام در مراحل اولیه بوده و احتیاج به راهنمایی کاملاً محسوس است. خدمات غیر متمرکز زمانی مناسب است که روش کار کاملاً کورده قبول بوده و بخواهیم مسئولیت کامل را در قبال موقعیت های محلی به عهده بگیریم. بنابراین بهتر است که روش اجرایی متمرکز در نهایت جای خود را به روشی که مختص یک منطقه است بدهد.

- نیازهای مربوط به نیروی انسانی

نادرتین منابع در هر سازمانی افراد و انسان های واجد شرایط و خوب است. معمولاً مشکل اولیه عبارت است از عدم دسترسی به کتابداران واجد شرایط مخصوصاً فقدان کتابداران حرفه ای و تجربه دیده است که بتوانند

پست ریاست کتابداران را در سالهای اول به عهده گیرند. اینگونه مسائل بعضی اوقات با استخدام افرادی که در خارج از کشور به سر می برند با بستن قرارداد با آن ها حل می شوند و یا می توان افرادی را برای آموزش مدیریت به خارج از کشور فرستاد. اما انگیزه و نیروی محرکه ای که طرحهای توسعه بوجود آورده است باید با شروع نظام تازه مورد استفاده قرار گیرد معضل همین است. به نظر این نویسنده اگر همین حالا اقداماتی به عمل آوریم بهتر است از اینکه صبر کنیم تا اقدامات خیلی بهتری را در سالهای آینده انجام دهیم. این حرف به شرط وجود و تهیه یک برنامه کامل و طراحی شده می باشد اگر برنامه ریز در مقیاس ملی و کشوری کار میکند شاید مجبور شود که برنامه را با سطوح مختلف کارمندان طراحی کرده و درباره حقوق و شرایط آن ها توصیه هایی به عمل آورد. پس از آن موضوع تهیه نیروی جدید به میان می آید و ایجاد توازن بین کارمندان فارغ التحصیل جدید و آن هایی که در کتابداری فارغ التحصیل نیستند مطرح می شود. بعضی اوقات روشهای مختلفی برای فراهم کردن نیروی جدید و کتابداران دوره دیده جهت کتابخانه های عمومی و کتابخانه های دانشگاهی وجود دارد و این مشکل نیز هست که چه کسی را در چه مقام توسعه بگماریم. این سوالات شاید آنقدر واضح نباشند که طراح توسعه بتواند آن ها را تغییر و تبدیل کند اما این کار برای موفقیت طراح ضروری می باشد. طراح باید نشان دهنده نوع کارمندانی باشد که در سلسله مراتب مختلف مورد نیاز هستند. هر طرح توسعه باید دارای فرضیه های پویا بوده و باید وابسته به عمل همراه با مهارت باشد تا خدمات کتابخانه را عرضه کند. بنابراین اگر مسئولان امر بخواهند از نیروی انسانی و کارمندانی استفاده کنند که عقاید و شخصیت آن ها ریشه در آداب و رسوم قدیمی داشته و ناظر به فرایندهای فنی داخلی باشند و مجموعه هایی از کتاب جمع آوری کنند که برای برطرف کردن نیازهای اطلاعاتی و آموزشی جامعه مفید واقع نشود اقدام آن ها با شکست مواجه خواهد شد.

- ساختمان کتابخانه

در مورد ساختمان کتابخانه سلسله تصمیماتی برای طراح وجود دارد که میتوان آن را به صورت عمل و تحقیق توصیف کرد. قبل از هرچیز شاید هیچ نوع تجهیزات کتابخانه ای در بین نباشد و طراح شاید مجبور باشد که برنامه کوتاه مدتی را ضمن تدوین اقدامات موقتی عرضه کند. اگر وضع و موقعیت تا اندازه پیشرفته و رو به راه باشد یک بررسی و ارزیابی از موجودی وسائل حاضر مورد نیاز می باشد. وسائل موجود تا چه اندازه کافی می باشند. آیا محل و مکان آن ها قابل قبول است؟ می توان اقداماتی با هزینه کم برای اصلاح و بهتر کردن آن ها انجام داد؟

پس نه تنها باید ساختمان کتابخانه ها در نظر گرفته شوند بلکه لازم است که زمین کتابخانه نیز مورد توجه باشد. طراح باید حداقل معیارهای مربوط به زمین کتابخانه را ارائه دهد بعضی اوقات فشار رویدادها آنچنان است که طراح شاید مجبور به مذاکره و گفت و گو با مسئولان دولتی درباره زمین کتابخانه باشد.

قدم بعدی نگارش خلاصه ای مربوط به معماری ساختمان کتابخانه برای مشخص کردن نوع ساختمان است و این در صورتی است که ساختمان کتابخانه برای اجتناب از هزینه های اضافی به استانداردهای موجود متکی باشد در شهرهای بزرگتر این نوشته ها مختص به یک ساختمان خواهد بود اما در مورد کتابخانه های شعبه یا کتابخانه های مراکز بازار طرحهای استاندارد شاید خیلی بهتر باشند. طراح مشاور به نظریه ها و صلاح دیدهای معماری نیازمند است تا اطلاعاتی از وضع و شرایط کشور و هزینه ها بدست آورد که برای مثال دستگاه های تهویه هوا را می توان نام برد چون طرح او بدون برآورد هزینه ها بی ارزش خواهد بود.

هر برنامه و طرحی که هزینه های واقعی ساختمان را برآورد نکند نوعی اتلاف وقت خواهد بود مگر اینکه مسئولان دریافت کننده طرح خیلی ثروتمند باشد. گفته میشود که می توان بدون برنامه ریزی موفق شد اما

نمی‌توان بدون برآورد هزینه‌ها به موفقیت نائل آمد. با علم به هزینه‌های بالای احداث ساختمان و اینکه هزینه‌های حاصله از پول کتاب‌ها و کارمندان کسر می‌شود طراح و برنامه‌ریز باید به موارد مهمتر توجه بیشتر داشته و طراح‌های باز را بدون اینکه کف‌اطاق‌ها آکنده از قفسه کتاب‌ها باشد در نظر بگیرد چون فضای ساختمان کتابخانه در سالهای اول فوق‌العاده با ارزش و مهم است. مثال دیگر را میتوان از کدا آورد که در آنجا معلوم شد که فضای برای شاگردان مدارس که میخواستند در سالهای اول تاسیس کتابخانه جدید برای مطالعه در آنجا جمع شوند خیلی محدود است. البته این فضا با ازدیاد موجودی کتابها محدودتر می‌شد.

شاید بتوان هزینه زمینهای گران قیمت را برای توسعه مشترک توجیه کرد. اگر توسعه زمینهای تجاری برای جنبه‌های خرید باشد در آن صورت کتابخانه باید از طبقه همکف چشم‌پوشی کند اما باید به حضور خود در منطقه پافشاری داشته باشد. اگر توسعه مشترک برای ادارات و دفاتر باشد باید آن‌ها را در طبقات بالای جا داد. این نوع توسعه‌های مشترک یعنی توسعه مشترک کتابخانه و امور تجاری یا اداری شاید بتواند مساله ساختمان را حل کند و در ضمن از هزینه‌های زیاد سال‌های اول تاسیس با استفاده کردن از ساختمان برای مقاصد مختلف اجتناب کند.

طراح و برنامه‌ریز همچنین باید مسائل مربوط به کتابخانه‌های سیار را در نظر بگیرد که به ظرفیت نظام کتابخانه‌ای و شبکه جاده‌ها و معیارهای مردمی که باید خدمات را به آن‌ها ارائه داد بستگی دارد. تجربه در انگلستان نشان داده است که یک کتابخانه سیار برای حداکثر دو هزار نفر کافی است و یک کتابخانه یدک کش برای منطقه‌ای که از دو هزار الی چهار هزار جمعیت دارد کفایت میکند اما اگر تعداد جمعیت بیشتر از آن باشد یک کتابخانه شعبه ضرورت پیدا میکند. علاوه بر تهیه کتابخانه‌های سیار نباید تهیه وسایل نقلیه برای تحویل منابع را از نظر دور داشت و همانطور که قبلاً گفته شد بین موجودی ثابت و موجودی کتاب

هایی که به طور سیار مورد استفاده قرار می گیرند باید تصمیم گیری شود تا بتوان در تعداد وسایط نقلیه برای تحویل آن ها نیز تصمیم گرفت.

نتیجه توجه به مسائل مربوط به ساختمان و وسایط نقلیه این خواهد بود که یک برنامه مرحله ای برای سرمایه گذاری در ساختمان تنظیم و اجرا شود که نشان دهنده ی افزایش تدریجی در تعداد کارمندان موجودی کتابها و سایر هزینه های معمول و جاری می باشد و این هزینه ها خیلی بیشتر از بدهی های وام ساختمان کتابخانه خواهد بود. اغلب اوقات مسئولان مربوطه ساختمان هایی را ساخته اند که نتوانسته اند از عهده مخارج و نگهداری آن برآیند چون قبلا این مسائل را پیش بینی نکرده اند. نمی توان کاملا روی این موضوع تاکید کرد که جهت تضمین آینده سالم برای خدمات کتابخانه لازم است که هزینه های نگهداری دراز مدت و همین طور هزینه های توسعه مراحل اولیه باید در نظر گرفته شود. ساختمان کتابخانه ها و وسایط نقلیه تنها راههای ارائه خدمات است که به موجودی کتابها و کارمندان بستگی دارد.

طرح نهائی باید به تعداد سالهایی تنظیم شود که در آن سالها احتمال فراهم ساختن موجودی است. برنامه ریزی نهائی شاید متناسب با طرح کلی باشد که مطابق آن هزینه های سرمایه گذاری به طور نامرتب در بعضی سالها شدیداً کاهش داشته و در بعضی سالها از کاهش کمتری برخوردار باشد و طراح توسعه کتابخانه باید با در نظر گرفتن این موقعیت ها طرح مرحله ای خود را تغییر دهد. محاسبه هزینه های هر واحد می تواند با مقایسه خدمات کتابخانه ها در کشورهای مختلف انجام گیرد تصمیماتی باید اتخاذ شود که آیا موجودی اولیه کتابها باید به عنوان هزینه سرمایه در نظر گرفته شده یا به عنوان هزینه مالیاتی محسوب شوند و برای باز پرداخت پول سرمایه و طول زمان آن راههای مختلفی پیش روی حسابدار کتابخانه وجود دارد.

روش ها و برنامه های عملیاتی

بعد از بررسی زیر بنا و طرح مالی توسعه کتابخانه لازم است که یک برنامه سازمانی آماده کرد تا افرادی را در رابطه با سرمایه گذاری در ساختمان کتابخانه مواد و غیره به فعالیت وا دارد. شاید مفید باشد که مطالبی را بازگو کنیم: «می بینیم که برنامه ریزی اقدامی برای آینده با تعیین خط مشی و روش شروع می شود که بتواند مسئولان یک سازمان را در انجام امور برای مقاصد دراز مدت رهنمون شود ضمن اینکه رویدادهای پیش بینی نشده را با درایت از پیش پای بردارد. این اظهارات مربوط به آینده شامل مراحل ماموریت هدف ها مقاصد روش ها و برنامه ها می باشد». لغت ماموریت یک کلمه آمریکائی در رشته مدیریت است که منظور و هدف اساسی سازمان را نشان می دهد. این کلمه را می توان به طور مشروح با یک سری از هدف ها یعنی ادامه مقاصد اصلی سازمان که هرگز نمی توان کاملاً به آن ها دست یافت بیان نمود. هدف ها عبارت هایی کمی هستند و رسیدن به آن ها پایان یک برنامه و طرح را نشان می دهد. هدف ها به طور ایده آل می گویند که در چه موقع در کجا و توسط چه افرادی و چگونه یک طرح به مورد اجرا گذاشته شده و نشان گویائی از کیفیت و کمیت طرح و اجرای موفقیت آمیز آن خواهد بود. هدف را با اصطلاحاتی مانند هدف های اولیه و هدف های ثانویه به کار می برند که به نوبه خود به روش ها و برنامه ها تحرک می دهد. روش عبارت از بیان صریح و روشن عقیده مدیریت مرکزی نسبت به وضع و موقعیت موجود است که افراد و مسئولان تابع را قادر خواهد کرد با تصمیم گیری های خود در انجام کار همکاری داشته باشند. اصول و مراحل کار نباید در روش تصمیم گیری مداخله کرده و مزاحمتی ایجاد کنند و آن ها برای مدیران جنبه راهنما و خط مشی دارند. از طرف دیگر برنامه ها هدف هائی هستند که به طور دقیق بررسی شده و می توان آن ها را با در نظر گرفتن سلسله مراتب فعالیت ها و عوامل برنامه موسوم هستند بیان نمود. بیان هدف ها معمولاً واقعیت هایی را روشن خواهد ساخت که با یکدیگر در تناقض می باشند و در واقع بخشی از فرایند برنامه ریزی عبارت از مشخص کردن این نوع تناقض ها و رفع و حل آن ها می باشد تا از نقطه نظر مدیریت مرکزی توازن مورد نظر بوجود آید.

قصد و هدف کتابخانه ها عبارت است از حمایت از آموزش در تمام سطوح پیش برد عادت مطالعه توزیع اطلاعات مفید و ایجاد آگاهی از فرهنگ و میراث ملی این مقاصد و هدف ها را می توان در قوانین و نظامنامه کتابخانه جای داد اگرچه در ماهیت این اصول عمومیت داشته و باید آن ها را در عمل به صورت مؤثر بکار بندیم.

روش کار باید آشکار سازد که کتابخانه وظیفه ای بیش از آنکه محلی برای مجموعه کتاب ها و محل آرامی برای مطالعه باشد دارد اگرچه اینها از ضروریات مهم کتابخانه هستند. کتابخانه باید به صورت مرکز فعالیت های جامعه درآید و اغلب مردم و سازمان ها با همکاری کارمندان ورزیده و دقیق کتابخانه به کار و فعالیت بپردازند. هدف ها و برنامه های کتابخانه باید به روشنی نشان دهد که فعالیت ها تا چه مقدار و تا چه اندازه در مدت زمان معینی بخوبی به انجام رسیده اند.

- برنامه ریزی

برنامه کتابخانه باید نشان دهنده توزیع نقاط خدمات رسانی و حجم کتابهای موجود و مورد استفاده باشد. با علم به اینکه باید تعداد خوانندگان بالقوه را با در نظر رفتن برنامه توسعه مشخص کنیم این عوامل متعدد می تواند محدودیت هایی در فعالیت های کتابدارها و موجودی کتاب ها بوجود آورد چون امکان دارد که بیست درصد کتاب های انتخاب شده بتواند هشتاد درصد نیازهای خوانندگان را برآورده سازد. باید تصمیم گیری هایی درباره ی تکثیر نسخ کتابها گرفته شود تا امکان خدمات رسانی به اکثریت خوانندگان تضمین گردد و این اقدام شامل خدمات رسانی به اقلیت ها می باشد. طراح و برنامه ریز باید مشخص کند که آیا او می خواهد مخزنی دائمی از مواد کتابخانه ای با معدودی از منابع برای امانت بین کتابخانه ها بوجود آورد یا مخزنی معمولی برای امانت دادن داشته باشد. این اقدامات در موجودی قفسه ها و در نیازمندی های مربوط به حمل و نقل و توزیع کارمندان تأثیر خواهد گذاشت.

درمورد خدمات اطلاع رسانی و ارجاعی کافی نیست که فقط مشخص شود که تا چه مقدار پول باید برای مطالب مربوط به مرجع هزینه و صرف شود. شاید مشکلاتی درمورد فراهم کردن فضای مطالعه مخصوصا در ساعات شلوغ یعنی موقعی که مراجعین بیشتری به کتابخانه مراجعه می کنند پیش آید و ممکن است بخواهند که بسته های اطلاعاتی درباره آموزش فرصت های شغلی رفاه اجتماعی و امور جاری تهیه کنند و در ضمن باید از تکرار اقدامات نهادهای اطلاع رسانی و مشاوره ای اجتناب کرد.

برنامه ریز توسعه کتابخانه ها حتما نیاز دارد که عقاید خود را درباره چگونگی انجام خدمات امانت کتاب تعیین مدت زمان امانت درجه و مقدار اطلاعات مورد نیاز از طرف مدیریت برای بخش امانت روشن کرده و توضیح دهد. شاید لازم باشد که برنامه هایی برای انجام خدمات خاصی به گروهی محلی و نهادهای دیگر به معلم ها و دانشجویان مقیم تنظیم شود.

- آموزش استفاده کنندگان

آموزش استفاده کنندگان در کشورهای رشد یافته به صورت یک موضوع کلیدی در آمده است چون معلوم شده است که حتی دانشجویان در رده های بالای تحصیلی نمی توانند به نحو احسن از کتابخانه استفاده کنند. کتابدارها مخصوصا در مراحل اولیه ایجاد کتابخانه عمومی باید وقت بیشتری را با مردم صرف کنند و فقط تماس خود را با خوانندگان محدود نسازند و به تدریج با افزایش تقاضاها تماس خود را با خوانندگان افزایش دهند.

برنامه میان مدت بهبود و توسعه نهاد کتابخانه های عمومی (پایان برنامه توسعه چهارم)

۱. توسعه فیزیکی کتابخانه های عمومی
۲. بهبود و توسعه تجهیزات کتابخانه های عمومی
۳. افزایش کتاب و بهبود انتخاب آن

۴. توسعه و ارتقای نیروی انسانی و بهره‌وری
۵. اراییه خدمات اینترنتی
۶. ایجاد شبکه‌ی کتابخانه‌های عمومی و توسعه‌ی نرم افزاری
۷. ایجاد کتابخانه عمومی دیجیتال کشور
۸. توسعه فرهنگ کتابخوانی
۹. تقویت جایگاه ساختاری نهاد
۱۰. افزایش اعضای کتابخانه‌های عمومی
۱۱. ارتقاء سطح مشارکتهای مردمی

۱- توسعه فیزیکی کتابخانه‌های عمومی:

- متراژ سرانه کتابخانه‌های عمومی کشور، در حال حاضر، به ازای هر ۱۰۰ نفر یک مترمربع است که در پایان برنامه توسعه به ازای هر ۱۰۰ نفر به دو مترمربع خواهد رسید.
- ۱-۱- طراحی برنامه جامع توسعه کتابخانه‌های عمومی با افق ۱۴۰۴
  - ۱-۲- مطالعه و طراحی نقشه‌های تیپ کتابخانه‌های عمومی استاندارد
  - ۱-۳- طراحی فضای کتابخانه‌ها به عنوان زیرساخت ضروری در نقشه‌های شهرها، شهرهای جدید و مجتمع‌های بزرگ مسکونی
  - ۱-۴- تعیین مکان کتابخانه‌های عمومی بر اساس برنامه جامع - افق ۱۴۰۴
  - ۱-۵- تعمیرات و بهسازی کتابخانه‌های عمومی موجود
  - ۱-۶- افزایش تعداد کتابخانه‌های روستایی از ۳۱۲ به ۱۸۰۰
  - ۱-۷- افزایش تعداد کتابخانه‌های عمومی از ۱۲۸۸ به ۱۸۰۰ با الویت ایجاد کتابخانه در ۱۹۲ شهر فاقد کتابخانه در کشور - در برنامه توسعه ۳۹۳۸ کتابخانه هدف گذاری شده است.
  - ۱-۸- افزایش کتابخانه‌های مرکزی استانی از ۲ به ۱۵ در برنامه توسعه ۳۰ کتابخانه هدف گذاری شده است.
  - ۱-۹- زمینه‌سازی و طراحی‌های لازم برای ایجاد کتابخانه‌های عمومی در شهرستانها

۱-۱۰ - ساخت ۳۵ کتابخانه مرکزی شهرستان (حدود ۱۰ درصد شهرستان‌های کشور)

۱-۱۱ - بهسازی ۶۰ کتابخانه موجود به کتابخانه‌های استاندارد

۱-۱۲ - طراحی و ساخت یک کتابخانه هوشمند بدون کتابدار

۲ - بهبود و توسعه تجهیزات کتابخانه‌های عمومی:

۲-۱ - استاندارد سازی استاندارد سازی تجهیزات کتابخانه ای

۲-۲ - جایگزینی تجهیزات فرسوده با تجهیزات استاندارد

۲-۳ - تأمین تجهیزات مورد نیاز کتابخانه‌های جدید

۲-۴ - استانداردسازی سایر تجهیزات و منابع دیداری و شنیداری

۲-۵ - سامان‌دهی، وجین و نوسازی منابع دیداری و شنیداری

۲-۶ - طراحی برنامه توسعه تجهیزات و منابع دیداری و شنیداری مورد نیاز کتابخانه‌های عمومی

۲-۷ - استانداردسازی رایانه‌های مورد نیاز

۲-۸ - تأمین رایانه‌های مورد نیاز کتابخانه‌های عمومی

۳ - افزایش تعداد کتاب در کتابخانه‌های عمومی و روش بهبود انتخاب آن:

در حال حاضر، سرانه کتاب به ازای هر نفر ۰/۲ جلد کتاب است که مطابق برنامه توسعه چهارم این میزان باید به ازای هر نفر، به ۰/۸ جلد کتاب برسد.

۳-۱ - افزایش تعداد کتاب‌های کتابخانه‌های عمومی، از ۱۶ میلیون جلد به ۴۰ میلیون جلد کتاب در برنامه توسعه ۵۷ میلیون جلد کتاب هدف گذاری شده است.

۳-۲ - ایجاد کمیته‌های تخصصی انتخاب کتاب

۳-۳ - سامان‌دهی خرید کتاب بر اساس درخواست و نیاز عضو

۳-۴ - وجین کتاب در کتابخانه‌های عمومی

۳-۵- نوسازی کتابهای فرسوده

۳-۶- سامان‌دهی کتاب‌های کتابخانه‌های عمومی متناسب با ضوابط و شرایط فرهنگی منطقه

۳-۷- سامان‌دهی کتابهای خطی، چاپ سنگی و کمیاب

۳-۸- بازبینی و سامان‌دهی کتابهای موجود متناسب با اهداف کتابخانه‌های عمومی

۴- توسعه و ارتقای نیروی انسانی و ارتقای بهره‌وری:

۴-۱- اصلاح ساختار سازمانی و تشکیلاتی نهاد

۴-۲- طراحی و بهبود آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و روش‌های اداره

۴-۳- طراحی سیستم‌های نرم‌افزاری مورد نیاز

۴-۴- توجه اصلی به نظر مراجعان / کاربران برای ارزیابی کارکنان و مدیران کتابخانه‌ها

۴-۵- طراحی شاخص‌های ارزیابی و عملکرد

۴-۶- طراحی سیستم‌های نظارتی و ارزیابی عملکرد

۴-۷- اصلاح و بهبود استانداردهای فنی و عملیاتی متناسب مؤلفه‌های فرهنگ ایرانی

۴-۸- طراحی نظام جامع آموزش نیروی انسانی

۴-۹- طراحی سیستم جامع نیروی انسانی (جذب، آموزش، ارتقا و پایان خدمت)

۴-۱۰- طراحی و عملیاتی نمودن نظام پیشنهادات از مدیران، کارکنان اعضاء و مراجعان

۵- رایه خدمات اینترنتی در کتابخانه‌های عمومی:

۵-۱- طراحی سیستم رایه خدمات اینترنتی در کتابخانه‌های عمومی

۵-۲- طراحی سیستم اینترنت داخلی کتابخانه‌های عمومی

۳-۵- رایه خدمات اینترنتی، به نحوی که در سال ۱۳۸۸، سه میلیون ساعت خدمات اینترنتی از طریق کتابخانه‌های عمومی رایه شود.

۴-۵- تأمین په‌نای باند مورد نیاز خدمات اینترنتی

۵-۵- توسعه بانک اطلاعاتی نمایه

۶- ایجاد شبکه کتابخانه‌های عمومی و توسعه نرم‌افزاری:

۱-۶- طراحی و ایجاد شبکه اختصاصی مخابراتی بین کتابخانه‌های عمومی کشور برای زمینه‌سازی رایه خدمات اینترنتی و سایر خدمات انتقال صوت، تصویر، اطلاعات.

۲-۶- عملیاتی نمودن طرح جامع فن‌آوری اطلاعات

۳-۶- طراحی و عملیاتی نمودن کارت عضویت هوشمند

۴-۶- طراحی و عملیاتی نمودن سیستم مکانیزه کتاب - RFID

۷- ایجاد کتابخانه عمومی دیجیتال کشور:

طراحی، ایجاد و راه‌اندازی کتابخانه عمومی دیجیتال کشور، در اینترنت داخلی نهاد.

این کتابخانه برای تمام ایرانیان و فارسی‌زبانان قابل بهره‌برداری خواهد بود.

در تحقق این امر از مشارکت همه‌حوزه‌های مرتبط خصوصاً کتابخانه ملی استفاده خواهد شد.

۸- توسعه فرهنگ کتابخوانی:

۱-۸- انجام پژوهش‌های «آسیب‌شناسی کتابخوانی»

۲-۸- تدوین برنامه توسعه فرهنگ کتابخوانی در چهارچوب وظایف و تکالیف نهاد

۳-۸- طراحی شاخص‌های اندازه‌گیری کتابخوانی در کشور

۴-۸- بررسی سالانه میزان کتابخوانی در کشور

- ۸-۵- طراحی برنامه‌های تبلیغی برای گسترش کتابخوانی، به خصوص کتابخوانی مفید
- ۸-۶- مشارکت با آموزش و پرورش در توسعه و ایجاد کتابخانه‌های عمومی مدارس و تقویت فرهنگ کتابخوانی میان قشر دانش آموز
- ۸-۷- تلاش در توسعه کتابخانه‌های مساجد با کمک نهادهای مربوط و تقویت فرهنگ کتابخوانی میان مسجدی‌ها
- ۸-۸- تلاش برای ایجاد و توسعه کتابخانه‌های عمومی در کارخانجات، پایانه‌ها، مترو، اتوبوس، قطار، هواپیما و ....
- ۸-۹- ایجاد و توسعه کتابخانه‌های عمومی سیار شهری و روستایی
- ۸-۱۰- توسعه انتشارات نهاد
- ۸-۱۱- توسعه برنامه‌های فرهنگی و علمی با هدف توسعه فرهنگ کتابخوانی
- ۸-۱۲- طراحی برنامه ایجاد بخش‌های تخصصی در برخی از کتابخانه‌های عمومی متناسب با شرایط فرهنگی و اجتماعی منطقه
- ۹- تقویت جایگاه ساختاری نهاد:**
- ۹-۱- سامان‌دهی و ارتقای جایگاه نهاد در نظام اداری کشور
- ۹-۲- زمینه‌سازی برای حضور نهاد در شوراها و کمیته‌های تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری ملی، استانی و شهرستانی
- ۹-۳- حل مشکلات حقوقی و اداری با دستگاه‌های فرهنگی و اجتماعی کشور
- ۹-۴- ارتقای سطح مدیریت‌های ستادی، استانی و منطقه‌ای نهاد
- ۱۰- افزایش اعضای کتابخانه‌های عمومی:

۱۰-۱- افزایش تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی، از تعداد یک میلیون نفر فعلی به سه میلیون نفر، تا پایان برنامه توسعه چهارم

۱۰-۲- برنامه‌ریزی برای توسعه اعضا میان همه اقشار، مشاغل و سنین

۱۰-۳- برنامه‌ریزی برای توسعه اعضا میان معلولان اعم از ناشنوایان و کم‌شنوایان، نابینایان، معلولان جسمی و حرکتی و ...

۱۰-۴- برنامه‌ریزی برای توسعه اعضا میان افراد کهنسال و افرادی که امکان حضور در کتابخانه‌های عمومی را ندارند و ارائه خدمات متناسب با شرایط آنان

۱۱- ارتقاء سطح مشارکتهای مردمی:

۱۱-۱- طراحی و ایجاد انجمن خیرین کتابخانه‌ساز در سطح ملی، استانی و شهرستانی و حمایت از آنان

۱۱-۲- اصلاح شیوه‌نامه تأسیس و اداره کتابخانه‌های مشارکتی

۱۱-۳- حمایت از افراد و تشکلهایی که مبادرت به ایجاد و اداره کتابخانه‌های عمومی می‌نمایند.

۱۱-۴- طراحی و حمایت از تشکلهای مردمی برای توسعه فرهنگ کتابخوانی خصوصاً کتابخوانی مقید.

کتابخانه های عمومی و ترویج علم

پیشرفت های علمی و ترویج علم از جمله شاخص های رشد و توسعه دانش در هر جامعه محسوب می شوند. ترویج علم موجب توسعه علم و دسترس پذیر بودن دانش برای تمامی اقشار جامعه می شود. کتابخانه های عمومی به علت ارتباط با افراد مختلف جامعه، نقش ویژه ای در ترویج علم دارند. از جمله عناصر مؤثر در تغییر فرهنگ، کتاب است. این ابزار می تواند عناصر جدید فرهنگی را به ذهن خواننده منتقل نماید و یا با دانسته های قبلی موجود در ذهن بشر، ترکیبات جدیدی را ایجاد نماید. بنابراین علی رغم گسترش بی حد و حصر رسانه های نوین مانند اینترنت و رایانه و ایفای نقش آموزشی و حتی در مواردی جایگزینی رسانه های مانند کتاب، همچنان باید بر نقش و اهمیت رسانه های مکتوب مانند نشریه و کتاب در فرایند ارتقای توان فکری آحاد جامعه تاکید کرد.

گسترش کتابخانه در هر جامعه، نمودی از احترام و ارجی است که آن جامعه برای کتاب و کتاب خوانی و حتی بالاتر از آن برای اقشار و گروه های تحصیل کرده و مولدان و استفاده کنندگان از کتاب قائل است. هنگامی که در جامعه ای تالیف و توزیع کتاب به شکل گسترده صورت گیرد، خوانندگان نیز حق انتخاب خواهند داشت و فرهنگ کتاب خوانی جزء ضروریات زندگی می شود. به این ترتیب توسعه ی کتاب و کتابخانه در هر جامعه اقدامی است که در جهت ارج نهادن بر اهتمام کسانی که مبادرت به تولید کتاب می نمایند و همپنین احترام به نیازهای کسانی که به دنبال کتاب خاصی می باشند. کتابخانه های هر جامعه، منابع ملی در انتقال آگاهی و معرفت بین افراد می باشند و تولید و نشر کتاب اساس عمران ملی و ارتباط با سایر ملل دیگر می باشد.

مفهوم ترویج علم و اهمیت آن در جامعه

ترویج علم به به فعالیت هایی گفته می شود که به منظور آموزش علوم به مردم عادی، تقویت باور و اعتماد عمومی به علم، و همگانی کردن علم انجام می گیرد. به بیان دیگر ترویج علم کوشش است در به تصویر کشیدن تفکرات علمی، به گونه ای که هر کس بتواند مبنای اصلی مفاهیم علمی را فهمیده و جوهر اصلی آن را درک کند (خبرنامه انجمن ترویج علم ایران، ۱۳۸۷). در واقع ترویج علم از یک سو به نقش تغییر دهنده علاقه و نفع عمومی در علم و فناوری و از سوی دیگر به عمق بخشیدن به درک عموم از علم و فناوری توجه دارد؛ یعنی به تعامل سه حوزه جامعه، علم و فناوری می پردازد و برای دستیابی به این مهم از فنون نرم افزاری و سخت افزاری استفاده می کند. از این رو با توجه به تحولات علمی و فناوری های نوین آموزشی روند رو به رشد علم، توجه به نقش ترویج علم، یک ضرورت است. فعالیت های علمی در حوزه های مختلف زمانی می تواند مؤثر و کاربردی باشد که در اختیار افراد دیگر و حوزه های مختلف دانش بشری قرار گیرد تا در صورت امکان به توسعه آن بیانجامد. مسلماً زندگی امروزی بشر حاصل تلاش در یکی از زمینه های دانش بشری نیست. در واقع همکاری حوزه های مختلف و وابسته به یکدیگر است که منجر به بروز دانش های نو می شود. بنابراین ترویج علم ابزار مناسبی برای توسعه دانش بشری و بالاخره آگاهی از دیدگاه صاحب نظران و متخصصان حوزه های مختلف علمی است. حری (۱۳۸۸)، ترویج علم را پایین آوردن سطح بیان علم برای افراد غیر متخصص درباره آن رشته یا تخصص می داند. از این دیدگاه، بدون اینکه علم کاسته شود، به زبان غیر علمی و ساده برای افراد غیر متخصص قابل فهم می شود (حری، ۱۳۸۸، ص ۴).

انتخاب شیوه های علمی در چارچوب یک برنامه ریزی علمی درازمدت می تواند به فهم و درک عامه ی مردم نسبت به تأثیرات ملموس همگانی کردن علم در زندگی روزمره ی آنان کمک کند. ترویج علم، از یک سو

آموزش مداوم و مستمر علم در زندگی افراد را باعث می شود و از سوی دیگر، پیشرفت و ارتقاء علمی جامعه را تضمین می کند.

از جمله اقداماتی که طی سال های اخیر برای گسترش فرهنگ علمی صورت گرفته می توان، تاسیس "انجمن ترویج علم ایران" به عنوان یک موسسه غیرانتفاعی و تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را نام برد. این موسسه در جهت ترویج علم و علاقه مند کردن مردم به مقوله علم تلاش می کند. بر اساس آنچه در وب سایت این انجمن آمده، اهداف آن عبارتند از:

- ایجاد زمینه مناسب برای همگانی کردن علم در جامعه
- اشاعه تفکر علمی
- نهادینه کردن فعالیت های ترویج دهنده ی علم
- بستر سازی برای مشکلات نهادهای مروج علم در کشور
- اطلاع رسانی و شناساندن اهمیت و روش های ترویج علم
- جلب مشارکت و هماهنگی بیشتر میان نهادهای مروج علم و آموزش مروجان علم(منصوریان، ۱۳۸۹).

ترویج علم باعث می شود تا اقشار مختلف جامعه به اطلاعات و دانش مورد نیاز خود دسترسی داشته باشند که نتیجه ی آن رفاه و آسایش بیشتر در زندگی برای تمامی افراد جامعه خواهد بود. توسعه دانش در جامعه مؤثرترین قدم برای ایجاد یک جامعه انش محور است که منجر به پیدایش یک جامعه اطلاعاتی می شود. جامعه ای که کتابخانه ها را ابزار دسترسی به اطلاعات می داند، به این مهم نیز آگاهی دارد که سیر اطلاعات در جامعه به خودی خود صورت نمی گیرد. هر عمل یک عکس العمل خاص خود را دارد. مصرف دانش در

یک مکان مسلماً به تولید دانش در مکان دیگر و بازگشت به چرخه ی تولید دانش می انجامد. فرد دانشی خود را ملزم می داند که در ازای بهره مندی از دانش دیگران، دانش خود را نیز توسعه داده و در اختیار دیگران قرار دهد. ابزار توسعه دانش در جامعه کتابخانه های عمومی هستند، پس مفاهیمی مانند ترویج علم برای اجرایی شدن در سطح جامعه به ابزارهایی نیازدارند که یکی از مهم ترین ابزارهای توسعه علم در جوامع مختلف کتابخانه ها هستند. کتابخانه عمومی با توجه به رسالت خود که همان خدمت به تمام اقشار جامعه در سطوح مختلف اجتماعی و علمی است، جایگاه ارزشمندی در جامعه دانایی محور امروز ایفا می کند. کتابخانه های عمومی باعث می شوند تا علم و دانش علاوه بر فرهنگستان ها و مجامع علمی، در میان مردم عادی نیز جریان یابد و در نتیجه این امکان برای آن ها نیز فراهم می کند تا خالق علم و دانایی باشند. بنابراین این کتابخانه ها علاوه بر آن که نقش مهمی در ترویج علم دارند، می توانند در تولید و ساخت علم نیز مشارکت داشته باشند. ترویج علم زمانی آغاز می شود که علم در جامعه به گردش در آید و جنبه عام و همگانی پیدا کند. تعیین شیوه های انتقال و جذب علم از مقوله های مهم سیاست ترویج علم به شمار می رود. کتابخانه های عمومی با گردآوری و سازماندهی و در دسترس قرار دادن علوم جدید برای کاربران خود زمینه مناسبی را برای فعال یازی اذهان جامعه و تولید و استفاده بیشتر از علم فراهم می کنند(انتظاریان و رهنما، ۱۳۸۸).

اهداف کتابخانه های عمومی در راستای ترویج علم

کتابخانه های عمومی به علت ارتباط مستقیم با اقشار مختلف جامعه، نسبت به سایر انواع کتابخانه ها نقش مهم تری در ترویج و توسعه علم در جامعه دارند. نقش ارتباطی کتابخانه های عمومی در ترویج علم باعث می شود تا دانش در سطوح مختلف جامعه به چرخش درآمده و مسلماً هر گروه با توان درک و فهم خود به تفسیر و تحلیل آن کمک نمایند. مفاهیم علمی بسیار پیچیده پس از گذشت از میان طبقات مختلف علمی جامعه، به دست افراد عادی می رسد و این چرخه ی دانش موجب می شود تا مفاهیم سخت علمی به سادگی قابل درک باشند. اهداف و وظایف کتابخانه های عمومی به گونه ای شکل گرفته است که می توان گفت که نقش و جایگاه آن ها در همگانی کردن علم و ترویج علم در عصر حاضر بیش از هر نهاد دیگری است. در واقع ایجاد بستر مناسب برای همگانی کردن علم و اشاعه تفکر علمی از اهداف و وظایف مهم این کتابخانه ها است (انتظاریان و رهنما، ۱۳۸۸).

کتابخانه های عمومی برای ترویج علم اهداف خاصی را دنبال می کنند:

- کمک به توسعه و اعتلای دانش:

بر اساس این هدف کتابخانه های عمومی گستره ی وسیعی از علم و دانش را پیش روی مراجعان می گذارند. با توجه به نوع مجموعه سازی که در کتابخانه های عمومی صورت می گیرد، تمامی افراد از سطوح مختلف علمی می توانند متناسب با درک و فهم خویش به منابع علمی مورد نیاز خود دست یابی داشته باشند. بر این اساس دانش موجود بر اساس نیاز کاربر و سطح فهم و درک او در اختیار قرار می گیرد. ترویج علم مفهومی جز در دسترس بودن دانش برای تمامی اقشار جامعه نیست و این اولین هدف کتابخانه عمومی در هر جامعه است.

- کمک به توسعه آزادی و دموکراسی:

کتابخانه های عمومی بر پایه دموکراسی و گسترش معلومات عمومی شکل گرفته اند و یکی از مهمترین نهادهای جوامع دموکراتیک محسوب می شوند. کتابخانه های عمومی با دسترس پذیر نمودن منابع اطلاعاتی برای تمام افراد جامعه کمک زیادی به توسعه آزادی و دموکراسی می کنند. در واقع کتابخانه های عمومی از جمله رسانه های عمومی هستند که افراد مختلف به طور یکسان از خدمات آن ها بهره مند می شوند و هیچگونه تبعیض اقتصادی، سیاسی و اجتماعی از نظر دسترسی به اطلاعات علمی در آن ها وجود ندارد.

- کمک به فرایندهای خودآموزی، سواد آموزی و کسب سواد اطلاعاتی:

کتابخانه های عمومی مرکز یادگیری مادام العمر در جامعه هستند. افراد مختلف از نظر سن، میزان تحصیلات و... به کتابخانه های عمومی مراجعه و اطلاعات علمی مورد نیاز خود را کسب می کنند و دانش و آگاهی خود را در زمینه ای مختلف ارتقاء می بخشند و بدین طریق به خودآموزی می پردازند. کتابخانه های عمومی علاوه بر آن که مراجعان را در دست یافتن به اطلاعات مورد نیازشان راهنمایی می کنند به آن ها کمک می کنند تا نیاز اطلاعاتی خود را به طور صحیح تشخیص دهند و سپس -خود و یا با کمک کتابدار- منابعی را برای رفع نیازشان لازم است شناسایی و از آن ها استفاده نمایند. یادگیری تمام این مراحل موجب کسب مهارتهای سواد اطلاعاتی می شود که در جامعه اطلاع مدار و دانایی محور امروز امری ضروری است. کسب مهارت های سواد اطلاعاتی موجب گسترش دانایی و ترویج علم و دانش در جامعه خواهد شد.

- همگامی با آخرین پیشرفت های علوم و فناوری های به وجود آمده:

امروزه وجود فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه های عمومی کمک زیادی به گسترده شدن اشتراک و تبادل اطلاعات علمی در میان افراد جامعه می کند. کتابخانه ای عمومی در تلاش اند تا از طریق منابع اطلاعاتی مختلف چاگی و الکترونیکی افراد جامعه را از آخرین پیشرفت ها و دستاوردهای علمی و فناوری

آگاه سازند. بنابراین آخرین اطلاعات علمی را بدون هیچ محدودیتی برای تمام افراد دسترس پذیر می سازند، و بدین طریق موجب ترویج و انتشار علوم جدید در جامعه می شوند.

- پر کردن اوقات فراغت افراد جامعه:

نیازهای مطالعاتی افراد در هنگام مراجعه به کتابخانه، بهترین فرصت برای انتقال دانش و معرفی کتاب ها و مجلات علمی و متناسب با سطح دانش کاران است. مطالعه منابع علمی مناسب و مفید باعث افزایش علاقه افراد برای مطالعه می شود. افزایش مطالعه در جامعه از عوامل مهم ترویج و گسترش علم در جامعه است که تأثیر بسیار زیادی در بهبود و بهسازی رفتار های فردی و اجتماعی افراد یک جامعه دارد (مزینانی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۱).

کارکردهای کتابخانه های عمومی در راستای ترویج علم

کتابخانه های عمومی علاوه بر وظایفی که بر عهده دارند، فعالیت های مختلفی نیز در جامعه انجام می دهند که به ترویج و توسعه علم کمک می کند:

- همکاری و ارتباط با انجمن ها و موسسات آموزشی مختلف، به منظور در اختیار قرار دادن اطلاعات مورد نیاز این موسسات و گروه های علمی.
- دفاع از دموکراسی و ترویج تعاون و آزادی دسترسی به اطلاعات و آزادی بیان برای ایجاد جامعه ای پویا و کارآمد.

- دسترس پذیر ساختن منابع علمی و اطلاعاتی به زبان عامیانه و قابل فهم برای افراد جامعه.
- ایجاد شبکه های اطلاع رسانی و آموزشی بین کتابخانه های عمومی و موسسات و سازمان های آموزشی
- آموزش شیوه جستجوی اطلاعات به کودکان و بزرگسالان و نیز آموزش استفاده از فناوری های نوین اطلاعاتی
- همکاری با مراکز آموزشی و کارآموزی حرفه ای جهت به روز نمودن دانش و مهارت نیروی کار و آماده سازی آنان در دست یابی به شغل مناسب و زندگی مطلوب (انتظاریان و رهنما، ۱۳۸۸).

نقش اصول بنیادی کتابداری در ترویج علم توسط کتابخانه های عمومی

مصدق واقعی اصول پنجگانه رانگاناتان در جامعه، کتابخانه های عمومی می باشند. تشریح این اصول می تواند نقش کتابخانه های عمومی را در ترویج علم بیشتر روشن سازد:

- کتاب ها برای استفاده اند:

این قانون به صراحت بیان می کند که مواد و منابع اطلاعاتی برای استفاده هستند. در نتیجه هر استفاده کننده ای می تواند به منابع دستیابی داشته باشد. این درست مهم ترین کارکرد کتابخانه عمومی در جامعه است. اصل اول از قوانین پنجگانه رانگاناتان به درستی با همگانی بودن دانش در جامعه همخوانی دارد.

- هر خواننده باید بتواند کتابش را بیابد:

این اصل، امکان فراهم آوری تمامی منابع برای افراد جامعه را بیان می کند. طبق این اصل هر فرد باید بتواند منبع(دانش) مورد نیاز خود را در اختیار داشته باشد. به خوبی می دانیم که تنها محلی که هر نوع منبعی را می تواند در اختیار کاربران خود قرار دهد کتابخانه عمومی است.

- هر کتاب باید خواننده ای داشته باشد:

کتاب های موجود در کتابخانه باید با توجه به علایق مطالعاتی کاربران در دسترس آنان قرار گیرد و در صورتی که کتابی دارای محتوای علمی مناسبی نیست باید وجین شده و منابعی که محتوای مناسبی دارند و مورد نیاز کاربران کتابخانه قرار می گیرند جایگزین آن ها شوند. در واقع کتابخانه های عمومی باید تلاش نمایند با گردآوری منابع علمی جدید اما به زبان ساده و قابل فهم عامه مردم، آنان را با جدیدترین منابع دانش آشنا سازند.

- در وقت خواننده باید صرفه جویی کرد:

صرفه جویی در وقت خواننده(استفاده کننده) زمانی میسر است که از علایق مطالعاتی آن ها آگاهی داشته و منبعی را در اختیار آن ها قرار دهیم که بهترین اطلاعات را در بر داشته باشد. مفید نبودن اطلاعات منبع، منجر به عدم موفقیت انتقال اطلاعات شده و در نتیجه زمان زیادی را تلف می کند. راه کار دوم برای جلوگیری از تلف شدن زمان کاربر کتابخانه، فراهم آوری امکان دسترسی به ابزارهای مناسب برای دستیابی به اطلاعات مورد نیاز می باشد. برای این منظور کتابخانه اهی عمومی با استفاده از فهرست های عمومی

پیوسته و نیز پایگاه های اطلاعاتی روزآمد می توانند این مهم را فراهم نمایند. راهکار سوم برای صرفهجویی در وقت استفاده کننده، اشاعه ی اطلاعات گزیده است.

- کتابخانه یک ارگانسم رو به رشد است:

کتابخانه های عمومی با ارائه اطلاعات جدید و وجین نمودن اطلاعات قدیمی و بلا استفاده سعی در انتقال اطلاعات مناسب به کاربران خود دارند. ترویج علم تنها در اختیار گذاشتن اطلاعات نیست، بلکه روزآمد بودن اطلاعات نیز بسیار مهم است.

نقش کتابداران کتابخانه های عمومی در ترویج علم

کتابداران کتابخانه های عمومی تأثیر بسیار زیادی در ترویج علم دارند. بر خلاف سایر کتابخانه ها، کتابدار در کتابخانه عمومی خود را موظف می داند تا در تمام زمینه های دانش بشری اطلاعات مفیدی و روزآمد داشته باشد تا بتواند پاسخگوی نیاز کاربران کتابخانه باشد. یک کتابدار در کتابخانه عمومی باید علاوه بر دانش کتابداری، روابط عمومی خوبی نیز داشته باشد. توانایی برقراری ارتباط با افرادی که از سطوح مختلف جامعه، با سطوح دانش مختلف، سلیقه های مطالعاتی گوناگون کاری بس مشکل و توان فرسا است. با ورود فناوری های نوین اطلاعاتی نقش کتابدار های کتابخانه های عمومی نه تنها کمتر نشده بلکه بیشتر نیز شده است. نقش های قابل تصور برای یک کتابدار در کتابخانه عمومی عبارت است از:

- دروازه بان دانش:

کتابدار ضمن اینکه مسئول نگهداری و حفظ دانش است، دسترسی کاربران را به بزرگراه های اطلاعاتی و منابع تخصصی و عمومی فراهم می کند.

- مربی و راهنمای دانش:

کتابدار به کاربران کتابخانه می آموزد، چگونه به منابع مورد نظرشان دسترسی داشته باشند، چگونه آن را ارزیابی کنند و چگونه از آن استفاده نمایند.

- سازمان دهنده دانش:

کتابدار ضمن سازماندهی منابع، امکان دسترسی سریع به منابع را فراهم می کند.

- خالق و ناشر دانش:

تهیه و توزیع فهرست های کتابخانه ای برای تسریع در دسترسی به منابع دانش موجود در کتابخانه را صورت می دهد. بدین وسیله این امکان را برای کاربران به وجود می آورد تا در زمان بسیار کم نسبت به منبع مورد نیاز خود اطلاعاتی کسب نمایند.

- شریک و حامی دانش:

کتابدار ضمن برقراری با سایر موسسات و کتابخانه، این امکان را به وجود می آورد تا کاربر بتواند از این طریق به منبع مورد نظر خود دستیابی داشته باشد. (بولت^۵، ۲۰۰۷).

یکی از ویژگی های مهم کتابدار کتابخانه عمومی این است که نشان داده است که علم و دانایی تنها از مجرای آموزش رسمی قابل انتقال نیست. کتابدار با آموزش های متنوع، از جمله آموزش سواد اطلاعاتی به افراد، باعث می شود تا آن ها ضمن دریافت آموزش های کاربردی و روزآمد، روش های مختلف اطلاع

---

⁵ - Bolt

یابی را نیز بیاموزد. در واقع کاربر کتابخانه عمومی را قادر می سازد تا خود معلم خود باشد. توسعه و تقویت عادت ها و مهارت های خواندن و مطالعه نمودن در بین خوانندگان برای استفاده از کتابخانه در تمام زندگی شان، نقش مهمی در همگانی شدن علم در جامعه دارد. کتابدار کتابخانه عمومی می تواند با تامین منابع مفید و روزآمد برای جوانان و افزودن جذابیت های بیشتر به کتابخانه برای خوانندگان بزرگسال بستر مناسبی را برای مراجعه بیشتر کاربران به کتابخانه فراهم نماید. برخی از فعالیت های کتابخانه عمومی به منظور جذب افراد به کتابخانه و ترویج علم صورت می گیرد عبارتند از:

- ایجاد باشگاه های کارآموزی علمی
  - توجه بیشتر به نیازهای اطلاعاتی زنان خانه دار
  - برنامه های علمی- اجتماعی، مانند روش های پیشگیری از بیماری ایدز
  - خدمات علمی سواد آموزی برای بزرگسالان
  - فراهم آوری منابع الکترونیکی مورد نیاز قشر جوان از جمله فیلم های آموزشی، گیم و ...
  - تشکیل گروه های مطالعاتی برای کاربران جوان کتابخانه
  - ایجاد گروه های مباحثه تخصصی در زمینه مشاغل مختلف
  - برگزاری نمایشگاه های کتاب
  - برگزاری نمایش گاه هایی از دستاوردهای علمی جامعه
  - آموزش فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی.
- کتابدار در کتابخانه عمومی با آموزش سواد اطلاعاتی به کاربران، نوعی ارزش افزوده را برای کاربران کتابخانه ایجاد می کند که برای جامعه خود مفیدتر از قبل به فعالیت پردازند و هزینه های صرف شده در این زمینه را از طریق انجام فعالیت های مختلف به جامعه بازپس گردانند.

توسعه فرهنگی

توسعه ی فرهنگی زیربنای توسعه در سایر جنبه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... است، به طوری که صاحب‌نظران اغلب توسعه را تحولی فرهنگی قلمداد می‌کنند و بی‌توجهی به مؤلفه‌های آن را باعث شکست در مسیر توسعه می‌دانند. از طرفی، توسعه کتابخانه‌ها و بویژه کتابخانه‌های عمومی، به عنوان یکی از مراکز اطلاع‌رسانی، یکی از پیش نیازهای اساسی برنامه‌ریزی و توسعه فرهنگی جوامع است. کتابخانه‌ها در فرایند توسعه پایدار کشورها نقش اساسی و حیاتی ایفا می‌کنند. بدون وجود کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی قوی و معتبر، دستیابی به چنین توسعه‌ای امکان‌پذیر نخواهد بود. روشها و مدل‌های گوناگونی از جمله تاکسونومی، تحلیل عاملی، آنالیز اسکالوگرام، مدل موریس و ... برای سنجش میزان توسعه‌یافتگی مناطق وجود دارد که هر کدام دارای محاسن و معایبی است. هدف نهایی از انتخاب هر یک از آن‌ها، شناخت وضع موجود و تعیین تحلیل میزان فاصله آن تا وضع مطلوب برای کمک به مدیریت شهری در توزیع بهینه امکانات و خدمات خواهد بود.

از توسعه در مکاتب مختلف و همچنین دوره‌های زمانی متفاوت، تعریف‌های گوناگونی ارائه شده است. توسعه در لغت به معنای رشد تدریجی در جهت پیشرفته شدن و قدرتمند شدن است. توسعه یک مفهوم کیفی است که در برابر رشد قرار می‌گیرد و می‌توان آن را معادل افزایش کیفیت زندگی دانست (خاکپور و باوان پوری، ۱۳۸۸). توسعه در ابتدا به معنای نرخ رشد اقتصادی قلمداد می‌شد، اما بعدها به مفهوم کاهش یا از میان بردن فقر، بیکاری، نابرابری‌های اجتماعی و تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی گرایش پیدا کرد. در تعریف‌های اخیر از توسعه، بیشتر بر جنبه‌های انسانی زندگی بشر تأکید شده و محتوای اصلی توسعه را بهبود بخشیدن به شرایط زندگی افراد در جامعه می‌دانند. به طور کلی، توسعه در مفهوم عام خود از قوه به فعل

درآوردن توانمندی های افراد جامعه و امری پویا و درون‌زا تعریف شده است. توسعه یک بحث اقتصادی و اجتماعی است که نخست توسط دانشمندان علم اقتصاد و پس از آن از سوی دانشمندان سایر علوم مورد توجه قرار گرفت. از جمله مشکلات همیشگی در بررسی ادبیات توسعه اقتصادی، شناسایی مفهوم توسعه است.

تلقی امروز از توسعه، همه جانبه و فراتر از بُعد اقتصادی است و به بهبود تمام ابعاد زندگی یک جامعه معطوف می‌باشد. تا اواخر دهه ۱۹۵۰، مفهوم اقتصادی بر فرایند توسعه غلبه داشت و تأمین نیازهای اساسی را نتیجه ضمنی رشد اقتصادی می‌دانستند، اما اکنون توجه به مفهوم توسعه و فراتر از آن توسعه پایدار به جای توسعه صرفاً اقتصادی، نگاه را به سوی مفهوم توزیع خدمات و امکانات سوق داده است (خاکپور و باوان پوری، ۱۳۸۸).

با توجه به اینکه هدف اصلی توسعه از میان برداشتن تمام نابرابری های اجتماع است، مناسب‌ترین مفهوم برای توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است. وقتی از نابرابری های اجتماعی سخن گفته می‌شود، نه تنها باید به عدالت محیطی توجه داشت بلکه باید ارتباط آن را با جنبه‌های توسعه فرهنگی و اجتماعی مدنظر قرار داد. توسعه فرهنگی، با توسعه اقتصادی همراه است. بنابراین، بدون توسعه اقتصادی، توسعه فرهنگی اتفاق نمی‌افتد و همچنین بدون توسعه فرهنگی، توسعه اقتصادی به حد کمال خود نمی‌رسد.

امام (ره)، هدف از توسعه فرهنگی را زدودن وابستگی، دستیابی به استقلال، خوشبختی، شرافت و انسانیت و اصلاح جامعه و ساختارهای آن در دیگر ابعاد می‌داند. به دلیل ارتباط توسعه اقتصادی و سیاسی با توسعه فرهنگی و وابسته بودن هر یک به دیگری، توسعه فرهنگی نسبت به آن دو اولویت دارد. امام معتقد بودند که ریشه تمامی وابستگی ها در وابستگی فکری و درونی است. و تا زمانی که این وابستگی مرتفع نشود

استقلال در ابعاد دیگر حاصل نخواهد شد. بر اساس نظریه های توسعه، هدف از توسعه و سیاست های تدوین شده در توسعه متفاوت است. امام هدف از توسعه را در تولید امکانات فرهنگی، توسعه علم، رفاه و بهبود کیفیت زندگی محدود نمی کند، بلکه این همه را زمینه و ابزار هدف واقعی توسعه یعنی الهی شدن انسان، شکوفایی ابعاد معنوی و روحانی در انسان و تهذیب نفس او می داند. از این رو از دیدگاه امام، انسان محور توسعه و هدف نهایی توسعه را در ارتقای معنوی و تهذیب انسان خلاصه کرد (پیام انقلاب، ۱۳۸۹، ص ۵۱).

پیشرفت در تمام ابعاد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی زندگی یک جامعه، متکی به فرهنگ آن جامعه است و تا زمانی که فرهنگ جامعه ای موافق با پیشرفت و توسعه نباشد، پیشرفت آن جامعه میسر نخواهد بود. بر این اساس می توان گفت، برای دستیابی به توسعه در ابعاد گوناگون، باید به اصلاح فرهنگ در جهت توافق آن با توسعه همت گماشت. (پیام انقلاب، ۱۳۸۹، ص ۳۸).

ضرورت توجه به توسعه فرهنگی

فرهنگ هر ملت سعادت یا شقاوت آن ملت را رقم می زند. از این رو رستگاری هر جامعه از راه اصلاح و احیاء فرهنگی اماکن پذیر است. فرهنگ دارای دو بعد اصلی است، نخست بعد فردی فرهنگ که با انسان و سعادت او در ارتباط است و دیگر، بعد اجتماعی آن است که در عرصه حیات اجتماعی انسان ها حضور دارد. بنابراین، فرهنگ موضوعی است ویژه ی انسان که با هدایت و تربیت او، ارتباط گسترده ای دارد.

توسعه در لغت به معنای «گسترش دادن» است و از نظر اندیشمندان علوم اقتصادی و اجتماعی، جریانی چند بعدی است که در راستای ارتقاء مستمر کل جامعه و نظم اجتماعی به سوی زندگی بهتر یا انسانی تر می باشد.

از دیدگاه فناوری اطلاعات، توسعه، تغییر از وضعیت سنتی به روش نوین، با کمک ابزارهای جدید و پیشرفته است.

ضرورت توجه به توسعه فرهنگی، ایجاد می کند تا بستر سازی مناسب برای رسیدن به سطح مطلوبی از توسعه یافتگی صورت گیرد. مطالعه و مقایسه مناطق، سیستمها و زیرسیستمهای مربوط، مانند بررسی های تطبیقی استان های کشور در ابعاد فرهنگی، می تواند برنامه ریزان و سیاستگذاران اقتصادی و اجتماعی را در تصمیم گیریها و اجرای برنامه های مناسب در جهت کاهش نابرابری های منطقه ای، یاری رساند. تحقیقات نشان می دهند که در زمینه شاخص های کتابخانه های، ۲۷٪ استان های کشور توسعه یافته، ۵۰٪ نسبتاً توسعه یافته و ۲۳٪ توسعه نیافته تلقی می شوند. همچنین، نتایج رتبه بندی استان های کشور از نظر میزان برخورداری از شاخصهای کتابخانه های نشان می دهد که استان های تهران، یزد و آذربایجان شرقی بهترین وضعیت را دارند و استان های کردستان، قم و سیستان و بلوچستان دارای بیشترین محرومیت هستند. این تحقیقات می توانند مسئولین را در راه شناخت و توسعه عوامل زیرساختی در جهت رسیدن به سطح مطلوبی از توسعه یافتگی فرهنگی یاری رسانند (میرغفوری، میرجردی و بابایی، ۱۳۸۹).

نقش کتابخانه های عمومی در توسعه فرهنگی

برای رسیدن به حد مطلوبی از توسعه فرهنگی، دولت باید در برنامه ریزی های خود، جایگاه درخور توجهی را برای کتابخانه های عمومی تعریف نماید. زیرا کتابخانه های عمومی یکی از عوامل مهم توسعه فرهنگی در هر جامعه به شمار می روند و این دو عامل رابطه ای دو طرفه دارند، یعنی هر جا که کتابخانه های عمومی

رشد و توسعه یابند، توسعه فرهنگی را نیز به دنبال خواهند داشت. از طرفی نیز لازمه ی توسعه فرهنگی، وجود کتابخانه های عمومی می باشد. بنابراین در دو سوی این رابطه با دو پدیده روبرو هستیم، یکی برنامه ریزی های فرهنگی و دیگری، کتابخانه های عمومی و نقش زیربنایی و مهمی که در رسیدن به اهداف فرهنگی جامعه دارند.

دسترسی به منابع دانشی یکی از حقوق مسلم هر یک از افراد جامعه به شمار می رود. یکی از اصول بنیادی کتابخانه های عمومی این است که خدمات آن برای همگان قابل دسترسی باشد و به یک گروه خاص در جامعه که منجر به محرومیت سایر گروه ها می شود، محدود نباشد (ایفلا، ۵، نقش کتابخانه های عمومی در تحقق..). همین مطلب در قانون برنامه دوم توسعه فرهنگی کشور مورد اشاره قرار گرفت است "ایجاد زمینه دسترسی اقشار مختلف جامعه به فرهنگ مکتوب... (پیوست لایحه برنامه ی دوم توسعه اقتصادی...، ۱۳۷۲). مجموعه کتابخانه عمومی باید شامل انواع مناسب رسانه های و منابع جدید آموزشی باشد تا بتوان به تمامی اقشار جامعه خدمات رسانی کند. کیفیت خوب منابع و توجه به نیازهای محلی اساس کار کتابخانه عمومی را تشکیل می دهد. مجموعه و خدمات کتابخانه عمومی نباید تحت تاثیر هیچ یکی از عوامل عقیدتی، سیاسی، و مذهبی سانسور و یا حذف شوند. به این دیدگاه کتابخانه عمومی می تواند به بهترین شکل ممکن پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی جامعه باشد.

خصوصیات ویژه کتابخانه عمومی این است که موظف است به تمامی افراد جامعه خدمات ارائه دهد. اگرچه در اختیار همگان قرار دارد. به طور کلی، کتابخانه عمومی مورد استفاده اعضا جامعه ای می باشند که باید خود دارای تسهیلات کتابخانه ای باشند که از آن جمله می توان دانش آموزان مدارس، دانشجویان، معلمان ماموران و کارمندان دولت و کارگران سازمان های تجاری و صنعتی نام برد. کتابخانه های عمومی همیشه توجه به خصوصی به نیازهای خوانندگان جدید داشته اند خواه کودکان جوان خواه بزرگسالانی باشند که

برای اولین بار با سواد شده اند. استفاده رایگان صرف نظر از نژاد مذهب یا عقاید سیاسی از اصول مهم کتابخانه های عمومی در اغلب کشورها است که مورد انتخاب کتاب و مقررات استفاده از منابع مصداق پیدا می کند. با عرضه خدمات به همه مردم با سواد، کتابخانه عمومی منابع و خدمات اطلاع رسانی را برای عموم فراهم می آورد و با دسترسی به منابع کتابخانه های ملی از طریق برنامه های امانت بین کتابخانه ها و خدمات ارجاعی نقش خود را کامل می کند.

کتابخانه های عمومی با توجه به اهداف و کارکردهایشان و به دلیل ارتباط بیشتری که با افراد مختلف جامعه دارند، به عنوان یکی از ابزارهای اصلی توسعه فرهنگی و علمی در جوامع نقش عمده ای محسوب می شوند. کتابخانه های عمومی سنگ بنای توسعه علمی، فرهنگی، اجتماعی و شکوفایی استعدادها و افراد یک جامعه هستند. به همین دلیل یکی از معیارهای اصلی برای سنجش پیشرفت جامعه در دنیای امروز میزان هماهنگی کتابخانه های آن جامعه با تغییرات ایجاد شده در سایر بخش های جامعه است.

جامعه انسانی در برگیرنده انسان ها و فرهنگ بشری است. در واقع فرهنگ زاینده ی تعامل بین انسان ها در یک جامعه است. مطالعه تاریخ تکامل فرهنگی در گذشته نشان می دهد که به دنبال انقلاب صنعتی تغییرات عمده ای در کل ساختار نظام اجتماعی - فرهنگی جامعه بشری رخ داده است. جهان در چند قدمی انقلاب بزرگ دیگری به نام انقلاب اطلاع رسانی قرار دارد که تأثیر بنیادین آن بسیار بیشتر از انقلاب صنعتی بوده است.

توسعه فرهنگی عبارت است از رشد آگاهی ها، قابلیت ها و امکانات هر قوم در برآوردن نیازهای مادی و معنوی. بنا بر تعریف دیگر، توسعه فرهنگی عبارت است از نشای بذر فرهنگ بومی در تک تک افراد جامعه و تلاش در رشد و پرورش این بذر تا آنجا که امکانات خدادادی هر فرد میسر می سازد و علاوه بر آن فراهم

آوردن شرایط تعامل مطلوب بین فرهنگ بومی و فرهنگ غیر بومی به منظور دستیابی به فرهنگی غنی تر و پربارتر که کیفیت مادی و معنوی زندگی را با شدت بیشتر، پیش برد.

امروزه نقش زیربنایی فرهنگ در همه تحولات اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی برای دولت ها تعریف شده است. از این رو در برنامه ریزی ها بخش ویژه ی فرهنگ در نظر گرفته می شود.

با توجه به حساسیت های فرهنگی برنامه ریزان نظام، همواره سعی بر این بوده است که نقش و اهمیت فرهنگ در همه قانون گذاری ها و برنامه ریزی ها در نظر گرفته شود.

توسعه فرهنگی جزئی از مفهوم توسعه است، اما این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که دستیابی به توسعه فرهنگی به مراتب دشوارتر از توسعه در دیگر بخش ها، نظیر توسعه اقتصادی و سیاسی است. توسعه فرهنگی از فرایندهایی است که هرگز نمی توان آن را به شکل سطحی و کوتاه مدت در جامعه مطرح کرد، زیرا این مقوله به زیرساخت های محکم و مداوم فکری نیاز دارد. در حقیقت توسعه فرهنگی زمانی در جامعه ای تحقق می یابد که ذهنیت افراد آن جامعه متحول شده و همگان به امکانات فرهنگی موجود در جامعه به شکل یکسان دسترسی داشته باشند.

توسعه فرهنگی را میتوان فراهم آوردن امکانات آفرینندگی فرهنگی و هنری بر پایه مشارکت تمامی افراد جامعه توصیف کرد که به فرد برای جستجوی خلاقیت کمک می کند. اندیشه توسعه فرهنگی و هنری در واقع دارای سه جهت اصلی است: یکی گسترش مفهوم توسعه اقتصادی، که تاکنون مفهوم محدودی بوده است به عبارت دیگر بعد از توسعه اقتصادی زیادی که سراسر دنیا پیدا شد به این نتیجه رسیدند که توسعه اقتصادی به تنهایی نمی تواند توسعه فرهنگی را تعیین کند. جهت دوم این است که در توسعه فرهنگی باید فرهنگ را تعمیم داد و امکان مشارکت خلاق تمام افراد جامعه را در فرهنگ سازی فراهم کرد. جهت سوم

سیاست فرهنگی است. سیاست فرهنگی به این معنا نیست که دولت مستقیماً بر ارزش های فرهنگی اثر بگذارد، یا نقش داور را ایفا کند. بلکه به معنی برنامه ریزی و پیش بینی و فراهم کردن امکانات توسعه فرهنگی است.

پس هدف از رشد و توسعه فرهنگی در یک جامعه باید این باشد که افراد را برای مواجهه با دگرگونی سریع تکنولوژی و نظام اقتصادی آماده سازد، تا آنجا که انسان ها از توسعه مادی بهره مند شوند و نه اینکه از آن رنجور گردند و همچنین مفهوم کلی توسعه فرهنگی این است که افراد را برای بدست آوردن شخصیت و اصالت و فضیلت لازم جهت پذیرش کامل زندگانی یاری دهند.

انقلاب اطلاع رسانی را می توان برای بیان فرهنگ ها و اندیشه ها به کار گرفت. استفاده صحیح و مناسب از این فناوری ها سطح گفتگوی تمدن ها را در میان ملل مختلف ارتقاء می بخشد و از میان برداشتن فواصل فیزیکی میان ملل و اقوام مختلف، امکان بیان و شناخت فرهنگ ها را هموار ساخته است. به کارگیری این فناوری ها در کتابخانه های امروزی شیوه های سنتی اشاعه اطلاعات فرهنگی را دچار تغییر و تحولات اساسی کرده و دستاوردهای نوینی را برای ارتقاء سطح تعاملات فرهنگی در سراسر جهان به ارمغان آورده است. از جمله عوامل زمینه ساز توسعه فرهنگ در هر جامعه، ترویج علم و بالا بردن فرهنگ مطالعه است. در ادامه عوامل زمینه ساز برای ترویج علم و بالا بردن فرهنگ مطالعه در میان اقشار مختلف جامعه مورد بررسی قرار می گیرند:

عناصر اصلی توسعه فرهنگی

- فرهنگ

فرهنگ به عنوان جزء جدایی ناپذیر زندگی انسان، سخن گوی والاترین نیازهای جوامع انسانی و آشیانه سنت ها، تفکرات و تجربیات پویای نسل ها و گنجینه ای از ذخائر معنوی ملت هاست.

فرهنگ به عنوان جزء جدایی ناپذیر زندگی انسان طولانی ترین پیوند را با انسان داشته و پاسخ گوی والاترین نیازهای انسان و مایه قوام و دوام جوامع انسانی است. فرهنگ همه امور زندگی

انسان را پوشش می دهد. فرهنگ روح همبستگی و تداوم حیات معنوی و وجدان عمومی ملل و اقوام است و نقش مؤثر و بنیادی فرهنگ در کلیه عرصه های زیستی و فکری بشر چشم انداز

جدیدی در حوزه های ذهنی و عینی ایجاد کرده است. به تعبیر امام خمینی(ره) بالاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است.

برنامه ریزی برای دست یابی به توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی بدون تمرکز به فرهنگ در دراز مدت اثرات مخربی به بار خواهد نشاند. بُعد فرهنگی مرجع اصلی ارزیابی همه عوامل است و توسعه در جایی که از آن ریشه گرفته است یعنی در فرهنگ و سنت های همان کشور رشد می کند؛ زیرا توسعه فرایند همه جانبه و مرتبط با ارزش های هر جامعه و فراخوان و مشارکت آحاد افراد و گروه هایی است که هم بنیان گذار آن هستند و هم از آن منتفع می شوند و اگر توسعه با توجه به خواست مردم و بر مبنای فرهنگ جوامع باشد موجبات ارتقا و رشد انسانی را فراهم می نماید. بنابراین توسعه فرهنگی زیر بنای توسعه همه جانبه است و نمی توان بدون اعتنا به آن به دنبال ایجاد تغییرات در ابعاد مختلف یک جامعه بود. در واقع توسعه فرهنگی فرایندی است که در طی آن با ایجاد تغییراتی در حوزه های ادراکی،

شناختی و گرایش‌های انسان‌ها، قابلیت‌ها، باورها و شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل رفتارها و کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه است (ازکیا، ۱۳۸۱).

مفهوم فرهنگ نخستین بار توسط مردم‌شناس انگلیسی، ادوارد بارت تایلور^۶ در سال ۱۸۷۱ به کار رفت. وی فرهنگ را مجموعه‌ای پیچیده می‌داند شامل: دانش‌ها، باورها، هنر، قوانین، اخلاق، آداب و رسوم و دیگر قابلیت‌ها و عادت‌هایی که انسان به عنوان عضو جامعه آن‌ها را فرا می‌گیرد. پس از تایلور تعریف‌های فرهنگ گسترش یافت و به بیش از صد تعریف رسید.

فرهنگ به تعبیر گسترده آن عبارت است از نظام مشترکی از باورها، ارزش‌ها، رسم‌ها، رفتارها، و مصنوعات که اعضای یک جامعه در تطبیق با جهانشان و در رابطه با یکدیگر به کار می‌برند و از راه آموزش از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد.

در یک تعریف ساده از فرهنگ به عنوان "میراث ملی" یاد شده است. امروزه فرهنگ بر همه ابزارهایی که در اختیار افراد جامعه است و نیز به تمامی آداب و رسوم، معتقدات، علوم، هنرها و سازمان‌های اجتماعی که در یک جامعه وجود دارد، اطلاق می‌شود.

فرهنگ را می‌توان مظهر همه ارزش‌ها و وسایلی دانست که به کمک آن انسان‌ها به طور انفرادی یا دسته‌جمعی می‌کوشند تا جبر زندگی و محیط را با خواست‌های آزادی و خرد انسانی سازگار کنند و از آن راه زندگی و ارتباط خود را با جهان زیباتر و پویاتر سازند.

الف - عناصر اساسی فرهنگ

^۶ - Edward Barnet Taylor

فرهنگ شامل عناصر مادی و غیرمادی (معنوی) است:

الف) عوامل مادی شامل همه موضوعات و یا چیزهایی می شود که قابل دسترسی برای مردم یک جامعه است؛ مانند نوشتن، اسکناس، رایانه، تلفن، اجاق گاز، اتومبیل، کاغذ و ... . منابع همه اینها (گیاهان، درختان، معادن، یا مواد معدنی)، که می توان آن ها را به شکل های مختلفی برای مقاصد گوناگونی چون: حمل و نقل انسان ها، حیوانات و کالاها، برای پختن غذا، برای محاسبه کردن و نظایر آن تبدیل کرد .

ب) عوامل غیر مادی شامل ابداعات غیر ملموس انسانی است (چیزهایی که نمی توان آن ها را مستقیماً از طریق حواس شناخت). چهار نوع از این ابداعات که به طور قابل توجهی بر رفتارها تأثیر می گذارند عبارتند از: باورها، ارزش ها، هنجارها و نمادها

ب- ویژگی های فرهنگ

۱. فرهنگ مجموعه ای منتظم و کلیتی سازمان یافته است: یعنی بین اجزای فرهنگ ارتباطی مستقیم یا غیر مستقیم وجود دارد و هر جزء در بقای کل نقش ایفا می کند.
۲. فرهنگ افراد یک جامعه را قادر به پیش بینی رفتار یکدیگر می کند: افراد می توانند برحسب رفتار و گفتار خود، واکنش های دیگران را از پیش تشخیص دهند و بدانند که برای دریافت واکنش مطلوب چه رفتار و گفتاری باید داشته باشند.
۳. فرهنگ آموختنی است: فرهنگ غریزی نیست. به عبارت دیگر فرهنگ از عادات و تجربیاتی تشکیل می شود که افراد در طول حیات خویش می آموزند. فلسفه وجود تعلیم و تربیت در جامعه انسانی بر اساس همین ویژگی است.

۴. فرهنگ وسیله ای است برای کنترل اجتماعی: از آنجا که افراد، شیوه های رفتاری و الگوهای فرهنگی جامعه را از طریق آموزش، یاد می گیرند، فرهنگ وسیله ای است که رفتار و تمایلات و کردار آنان را یکنواخت می کند و از طریق مجازات هایی که اعمال می کند، باعث کنترل و ایجاد نظم در جامعه می گردد.

۵. فرهنگ پدیده ای پویا، انتقال پذیر و پایدار است: فرهنگ با انتقال تجربه ها و الگوها قالب های رفتاری را در ذهن افراد جامعه، حک می کند و زمانی که این قالب ها حک شد، آثار تجربه ها، عمیق و مداوم و پایدار می شوند. فرایند حک کردن از طریق «فرهنگ پذیری» انجام می شود. فرهنگ پذیری در مقیاس وسیع وقتی رخ می دهد که جامعه ای مورد تهاجم جامعه دیگر قرار گیرد، فاتحان می کوشند تا شیوه های زندگی شان را بر مغلوبان تحمیل کنند و مغلوبان نیز به نوبه خود، شروع می کنند به سازگاری با برخی اعمال فاتحان.

فرهنگ همچون پدیده ای اجتماعی، یک کلیت تاریخی است که دو جنبه شاخص دارد: اول، توسعه و استمرار آن در طول زمان با حفظ سنن فرهنگی و دوم، رابطه و نسبت تجزیه ناپذیر «تفکر»، «زبان» و «خط» می باشد.

ج- تعادل فرهنگی

جس شرا روابط اجزای فرهنگ و تعادل فرهنگی را به صورت یک مثلث و به شرح زیر بیان می کند. یک ضلع این مثلث اعتقادات یا نظریه ها است. این ضلع مجموع ساخت های نظری است که جامعه آن ها را تکامل بخشیده و زاده تجربیات آن هستند و جامعه آن ها را به اصرار نظام های فلسفی یا نظام های نظری و یا هر چیزی که انسانی را با انسان های دیگر مرتبط می سازد و با تمامیت جهانی که در آن آدمی خود را

باز می یابد و با آن باید توازن روحی و ارضای فکری خود را توسعه بخشد، مویلف ساخته است. اعتقاد که نتیجه آداب و رسوم است، فرم های رفتار را می سازد.

دومین ضلع مثلث تجهیزات مادی فرهنگ است. هر فرهنگی حتی فرهنگ های اولیه ابتدایی ابزاری دارند. در عصر سنگ انسان تبر سنگی داشت. امروزه نیز مکانیزم های پیچیده الکترونیکی داریم.

ضلع سوم مثلث سازمان ها یا نهادهای اجتماعی است. به بیان دیگر فرهنگ نظامی سازمان نیافته نیست. حتی در جوامع ابتدایی این فرهنگ کاملاً اختصاصی شده است.

هر سه جنبه فرهنگ باید در حد عالی و با توازن کم و بیش یکسان توسعه پیدا کند.

هنگامی که یکی از عناصر فرهنگ سریعتر از دیگر عناصر پیشرفت کند، هر نوع عدم تطبیق و ترتیبی می تواند نتیجه آن باشد. بیشتر مردم گمان می کنند که تجهیزات مادی و تکنولوژی، وسایل نظری و سازمانی ما را پشت سر گذاشته است. از نظر اجتماعی، ما به گونه ای سازمان نیافته ایم که استفاده کاملی از نظریه یا تکنولوژی بکنیم. از این رو به تعارض بی دلیل علوم و انسانیت معتقد شده ایم، که در حقیقت نه تنها تعارضی ندارند، بلکه هر دو اجزایی از یک کل هستند. نقص از ماست و عدم تعادل فرهنگی مان. جنبه های سه گانه فرهنگ باید به اتفاق توسعه یابند. البته آن ها هرگز به یک سرعت پیشرفت نمی کنند و همیشه تفاوت چندی در سرعتشان وجود دارد. لیکن نباید بگذاریم این تفاوت فقط در یکی از سه جنبه توسعه یابد.

- توسعه

مفهوم توسعه یکی از پیچیده ترین مفاهیم بشری است. هنگامی که ما از جامعه توسعه یافته یا توسعه نیافته یاد می کنیم منظور واقعی ما از این ویژگی چیست؟ آیا توسعه یک روند است، یا اینکه تکامل و ترقی

است؟ آیا رشد اقتصادی جامعه ای را می توان به مفهوم توسعه آن جامعه پذیرفت؟ آیا مدرنیزه شدن جامعه ای به معنای توسعه یافتگی است یا پذیرفتن فرهنگ غربی نشانه توسعه است؟

اگر چه در ابتدا توسعه را یک پدیده عینی اجتماعی - اقتصادی تعریف می کردند، ولی امری پیچیده، چند بعدی و کل نگرانه ای فراتر از توسعه صرف اقتصادی است و به سادگی نمی توان با شاخص های کمی نظیر درآمد سرانه، ازدیاد پس انداز و سرمایه گذاری، با انتقال تکنولوژی پیشرفته از جوامع مدرن به کشورهای جهان سوم اندازه گیری کرد. چرا که علاوه بر بهبود وضع اقتصادی و ترقی سطح تکنولوژی و ازدیاد ثروت ملی، بایستی تغییرات اساسی کیفی در ساخت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پدید آید. توسعه متوازن فقط با تلفیق و ادغام عوامل فرهنگی در استراتژی های طرح ممکن است. در نتیجه این استراتژی ها همیشه باید با توجه به زمینه های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی هر جامعه تعیین گردند. یعنی هدف توسعه دیگر نمی تواند صرفاً اقتصادی و بالا بردن نرخ تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه باشد، بلکه توسعه فرآیندی از تغییر و دگرگونی است که نه تنها در زمینه اقتصادی بلکه در زمینه سیستم اجتماعی، سازمان سیاسی و بالاخره ضوابطی که رفتارهای انسانی را در جامعه رهبری می کند، نیز اثر می گذارد به عبارتی دیگر "توسعه به معنای ارتقاء مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر و یا انسانی تر است."

اجزای خاص این زندگی بهتر هر چه باشد، توسعه در کلیه جوامع باید حداقل دارای سه هدف زیر باشد:

الف) توسعه اقتصادی: توسعه اقتصادی عبارت است از رشد مداوم اقتصادی یک جامعه و بهبود وضعیت رفاهی افراد جامعه، که ناشی از دگرگونی و تحول در بنیان های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، علمی و فرهنگی جامعه است.

ب) توسعه سیاسی: توسعه سیاسی چنان دامنه دار است که «دموکراسی، هویت، نفوذ، توزیع، همبستگی، برابری، ثبات، مشروعیت، مشارکت، بسیج، نهادی کردن، قابلیت، عقلایی کردن، امنیت، رفاه، عدالت و آزادی» را دربردارد.

ج) توسعه فرهنگی: توسعه فرهنگی به معنای حفظ هویت فرهنگی است و مفهوم حفظ هویت فرهنگی نیز پرهیز از تحول فرهنگی بر اساس درس گرفتن از جوامع پیشرفته تر نمی باشد بلکه بایستی با حفظ هویت فرهنگی به آرمان های نوسازی نیز متمسک شد، چرا که این آرمان ها زمینه های توسعه را در جوامع سنتی فراهم می آورد.

اصول توسعه فرهنگی

- در انجام این مهم آموزش و پرورش (به معنای وسیع آن) نقش بزرگی در سرعت بخشیدن به گردش چرخه فرهنگی و ایجاد تعادل فرهنگی بر عهده دارد.

- توسعه زمانی تحقق می یابد که علم به فرهنگ تبدیل شود. علوم و فنون در درجه نخست دستاورد فرهنگ خاصی هستند. فرهنگ، سرچشمه شناخت های علمی است، و دستاورد های علمی به نوبه خود بر فرهنگ تاثیر می گذارند و آن را متحول می کنند. شناخت علمی باید در خود کشور پدید آید، باید درون زا باشد و از فعالیت پژوهشی افراد بومی و متناسب با ارزش های فرهنگی جامعه ریشه گرفته باشد.

- هر چه سرعت چرخه فرهنگی بیشتر باشد، آن فرهنگ غنی تر می گردد. در این راه وسایل ارتباط جمعی از جمله کتاب و مطبوعات (که جزء لاینفک هر کتابخانه هستند) تقویت گردند.

- همپای تقویت صنعت نشر کتاب و مطبوعات لازم است که کتابخانه ها نیز تقویت گردند. مخصوصاً که کتابخانه های ایران از نظر نگاه های مختلف در مزیقه هستند. از نظر نیروی انسانی متخصص و نیمه متخصص، روزآمد بودن مجموعه ها، وضعیت قوانین، بنیه مالی و علی الخصوص بحث مدیریتی کتابخانه.

کتابخانه و نقش آن در توسعه

در عصر حاضر کتابخانه سهم بسزایی در توسعه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه داشته و نقش مهمی در حفظ و پیشرفت فرهنگ، آموزش رسمی و خود آموزی و غنی کردن اوقات فراغت ایفا کرده است. در سال های اخیر کتابخانه ها مواد خواندنی برای استفاده معلولان تدارک دیده اند و به اعضای محروم و روستاییان کشور یاری کرده اند تا جایگاه شایسته ای در جامعه بدست آورند.

کتابخانه با مبادله دانش سرو کار دارد و با تدارک اطلاعات آماده و بسته بندی شده از طریق ابزاری مشتری پسند به انتقال و مبادله دانش یاری رسانده است. کتابخانه در جامعه ای که دانش و وسایل ارتباطی آن در حال پیچیده شدن است باید نقش وسیعتری ایفا کند. نقش دیگر کتابخانه ارائه خدمات اطلاع رسانی است. کتابخانه های امروزی با بکارگیری تکنولوژی های پیشرفته قادر هستند وظیفه اطلاع رسانی و اشاعه اطلاعات را به بهترین و سریعترین نحو انجام دهند.

خلاصه کلام اینکه در سیاست گذاری و برنامه ریزی ملی ارتباط، توسعه و عمران، کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی را چه در بخش عمومی و چه در بخش خصوصی باید مد نظر داشت. کتابخانه ها از اندام های پیکر برنامه ریزی ملی هستند. رشد فردی اعضای جامعه در گرو آن است که به چه نحو از دستاوردهای جامعه بشری آگاه شوند و به عنوان افرادی آگاه چگونه در کار جامعه شرکت جویند.

نقش کتابخانه در توسعه فرهنگی

جامعه ایران با وجود فرهنگ غنی ایرانی و اسلامی و تمدن چند هزار ساله از قابلیت کافی برای حرکت به سوی توسعه پایدار برخوردار است. در طراحی ایران آینده باید از تمامی امکانات ملی سود جست. فرایند توسعه پایدار عزم ملی و مشارکت تمامی نهادهای اجتماعی را طلب می کند. یکی از نهادهایی که به نظر می رسد نقش قابل ملاحظه ای در ایجاد توسعه پایدار داشته باشد کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی است .

می دانیم که اطلاعات در حال حاضر ابزار اقتدار و یکی از عناصر بنیادی توسعه است. بشر امروزی در تمامی عرصه های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و علمی متکی به اطلاعات است. همه سطوح جامعه نیازمند اطلاعات هستند. هر نظامی که خواستار تحول و پویایی است ناگزیر است از اطلاعات بهره مند باشد به ویژه در حال حاضر که سرعت توسعه فزاینده گشته است، اطلاعات به عنوان نیروی بالقوه توسعه نقش برجسته تری در جامعه به عهده دارد.

بسیاری از کشورها به واسطه درک اهمیت ارزش اطلاعات و تاثیرگذاری آن بر جامعه، سرمایه گذاری قابل ملاحظه ای در امر اطلاع رسانی کرده اند. مثل مالزی. به یقین می توان گفت که همگان بر اصل فایده مندی اطلاعات متفق القولند. همه اذعان دارند اطلاعات نیروی تفکر و ابتکار و اساس توسعه کشورها به شمار می رود. دسترسی به دانش و اطلاعات و ارتباطات پیشرفته به عنوان یکی از مولفه ها و شاخص های رشد جوامع تلقی می شود.

مقوله هایی که در بخش فرهنگ برنامه های توسعه همواره به آن پرداخته شده است، مقوله کتاب و کتابخانه است. گردآوری، ذخیره و اشاعه کتاب یا اطلاعات، در کتابخانه ها انجام می شود. هر کتابخانه بسته به وظایف و اهداف خود سعی در برآوردن نیازهای اطلاعاتی مخاطبان خود دارد. مهم ترین نهادی که در هر

کشور موظف است به نیازهای فرهنگی و اطلاعاتی همه ی اقشار جامعه بدون در نظر گرفتن سن، جنس، مذهب، شغل، میزان تحصیلات، و دیگر خصوصیات و توانایی های فردی پاسخ دهد، کتابخانه است. حضور کتابخانه در جامعه یک مرجع فرهنگی برای انسان ها تلقی می شود. نقش این مرجع فرهنگی این است که با قرار دادن افکار، عقاید، و حاصل اندیشه های خلاق در کنار یکدیگر، وسیله ای برای ایجاد علاقه به مطالعه و تحقیق برای افراد جامعه پدید آورد. نقش کتابخانه ها را به عنوان یک نهاد فرهنگی در توسعه این بخش نمی توان نادیده گرفت. کتابخانه دروازه ای است به سوی دانش که شرایط اساسی را برای یادگیری مداوم، تصمیم گیری مستقل، و توسعه فرهنگی افراد و گروه های اجتماعی فراهم می آورد. علاوه بر این ها منابع موجود در کتابخانه باید انعکاس دهنده ی گونه های مختلف فرهنگ های ارائه شده در جامعه باشد و باید مواد خواندنی را به همان زبان هایی ارائه کند که در جوامع محلی به آن ها تکلم می شود. از دیگر مقوله های مرتبط با فرهنگ هر جامعه آثار مکتوب به جا مانده از ادبیات و به عبارت دیگر فرهنگ مکتوب آن کشور است. در واقع ادبیات هر کشور یکی از ارزشمندترین میراث های فرهنگی آن کشور است که ترویج و اشاعه آن می تواند نقش موثرتری در ترویج فرهنگ کتابخوانی آن جامعه داشته باشد. این آثار و آثار دیگر در موضوعات مختلف در کتابخانه ها حفظ، سازماندهی و اشاعه می شوند. از دیر باز گفته اند که کتابخانه جزء مراکز فرهنگی است و دارای دو وجه فرهنگی و اطلاعاتی است. وظیفه اطلاع رسانی کتابخانه از طریق محلی که کلیه آثار مربوط به کتابخانه در آن وجود دارد، انجام می گیرد.

آسیب شناسی فرهنگی و نقش کتابخانه

رواج فناوری های جدید می تواند اثرات مخربی بر فرهنگ جوامع داشته باشد و کارایی ابزارهای فرهنگی موجود را در معرض تهدید جدی قرار داده است. افزایش تحمیل های فرهنگ در جامعه با استفاده از رسانه های ماهواره ای، اینترنت و از این قبیل جایگزین کردن اخلاقیات و الگوهای خاص مغایر دین و سنن

اجتماعی جامعه ایرانی در ذهن مردم، به ویژه جوانان مانند دین ستیزی و اخلاق مصرفی که موجب پرداخت تاوان های اجتماعی بزرگی چون عدم تعادل، افزایش بزهکاری و جرم و جنایت و مافیا، مواد مخدر و امثال آن می شود .

در آسیب شناسی فرهنگی به پدیده «بحران هویت» برخورد می کنیم؛ و آن هنگامی است که بین اجزای مختلف فرهنگ، ناهماهنگی غیر منطقی رخ دهد و جامعه نسبت به هنجارها، ارزش ها، اعتقادات و بطور کلی میراث فرهنگی خود حساس شود یا دچار تعارض گردد. وقتی به هر دلیل، هماهنگی بین قسمتهای مختلف جامعه از بین رود و مرزها معلوم نباشد، جامعه دچار گسستگی در باورها می گردد و به جای پاس داشتن میراث فرهنگی و حرمت نهادن به آن به جنگ و تعارض به آن ها پردازد، بحران فرهنگی رخ می نمایاند.

مسائلی که باعث بوجود آمدن چنین بحرانی در فرهنگ یک جامعه می گردند به شرح زیر می باشند:

- تعارضات قومی

- سنت و تجدد (تأخر فرهنگی)

- آنومی (بی هنجاری و بی قانونی مخصوصاً در بین نسل جوان جامعه)

- پدیده جهانی شدن

بیهوده نیست که همه آن هایی که خواستند کشوری را استیلا نموده، مردمانش را به غلام حلقه به گوش خود تبدیل کنند، ابتدا شهر های آن ها را از بین می بردند و سپس در راستای انقطاع آنان با فرهنگ گذشته شان معمولاً از آتش زدن کتابخانه ها آغاز می کردند. مثل قصه حزن انگیز سوختن تخت جمشید و کتابخانه استخر به فرمان وحشیانه اسکندر مقدونی.

اطلاعات دیجیتال، توسعه شبکه های اطلاع رسانی و تحول ایجاد شده توسط تکنولوژی در کتابخانه ها، بر جامعه اطلاعاتی تأثیر شگرفی گذاشته است. اینترنت فناوری هایی است که امروزه بسیاری از افراد در سراسر جهان از آن استفاده می کنند، بنابراین می توان آن را برای بیان فرهنگ ها و اندیشه ها به کار گرفت. استفاده صحیح از این فناوری سطح گفتگوی تمدن ها را در میان ملل مختلف ارتقاء می بخشد. شبکه جهانی وب، پست الکترونیک، گروه های مباحثه و خبری، گفتگوهای تخصصی فهرست های پستی از جمله خدمات اینترنت به شمار می آیند که با از میان برداشتن فواصل فیزیکی میان ملل و اقوام مختلف، امکان بیان و شناخت فرهنگ ها را هموار ساخته است.

فن آوری اینترنت، شیوه های سنتی اشاعه اطلاعات فرهنگی را در کتابخانه ها دچار تغییر و تحول اساسی کرده و دستاوردهای نوینی را برای ارتقای سطح تعاملات اجتماعی و فرهنگی در سراسر جهان به ارمغان آورده است.

اگر کتابخانه ها و موزه ها را یکی از مهمترین و حیاتی ترین منابع فرهنگی هر کشور به شمار آوریم که از طریق آن ها می توان به طیف وسیعی از اطلاعات درباره فرهنگ ملل و اقوام مختلف دسترسی پیدا کرد، طرح ایجاد کتابخانه های دیجیتال و موزه های مجازی ارزش واقعی خود را خواهند یافت. بنابراین مسولان کتابخانه ها، آرشیو ها و موزه ها نیز باید نقش فعالی در شناسایی، گردآوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات فرهنگی از طریق اینترنت و فناوری های نوظهور بخصوص کتابخانه های دیجیتال ایجاد کنند.

کلام آخر

در شرایط خاص حال حاضر از یک سو نیاز به صنعتی شدن جامعه و نو سازی کشور از اهمیت خاصی برخوردار است و صنعتی شدن و نو سازی منجر به شکوفایی اقتصادی و توسعه صنعتی - اقتصادی کشور

خواهد گردید. ورود صنعت غربی، نصب و راه اندازی آن، طبیعتاً، فرهنگ آن را نیز به همراه خواهد داشت: فرهنگ انسان سیبرنتیک. فرهنگ وارداتی با فرهنگ سنتی کشورمان رودررو قرار خواهد گرفت و لازم است در حفظ میراث و فرهنگ ملی کوشا باشیم و از به فکر آن باشیم. البته حفظ میراث و ارزشهای فرهنگ ملی به معنی مومیایی کردن آن نیست، بلکه باید در پیشبرد و بازآفرینی آن کوشا بود. دفاع از فرهنگ ملی نباید به معنی کهنه پرستی و نفی فرهنگ جهانی باشد. حفظ فرهنگ در این جا یعنی زنده نگهداشتن و باز آفرینی میراث و ارزشهای اصیل گذشته. در تبادل فرهنگی نباید یک فرهنگ را فدای فرهنگ دیگری کرد، بلکه باید تعادل پویا بین فرهنگ ها ایجاد کرد .

در حفظ و صیانت فرهنگ ملی وسایل ارتباط جمعی نقشی بسیار مهم و ارزنده دارند و نقش کتاب و کتابخانه از اهمیت ویژه ای برخوردار است. اگر چه از نظر وسعت به تلویزیون نمی رسد اما تاثیر تلویزیون نسبت به کتاب و کتابخانه سطحی و ناقص است و بیشتر می تواند فرهنگ توده را بیآفریند، در حالی که کتاب عصاره اندیشه انسان ها و نتیجه پژوهش و تفکر خاصی است که از چندین صافی گذشته است. کتابخانه سازنده و توسعه دهنده فرهنگ نخبگان است و از این رو نقشی اساسی و چشمگیر در پویایی فرهنگی و جاودان شدن اندیشه ها دارد. در تاریخ بشر جامعه ای که به کتاب و کتابخانه اهمیت می داد و در رشد گسترش آن برنامه ریزی و سرمایه گذاری می کرد، به تفکر، پژوهش و تحقیق بها می دهد، فرهنگی پویا و زنده دارد. عکس این قضیه نیز صحت دارد.

پیشنهادها و راهکارهای عملی

کتابخانه های ساده و فاقد فناوری های کارا در دنیای جدید نمی توانند نقش فرهنگی ایفا کنند. نادیده گرفتن تحولات در تکنولوژی ارتباطات و عدم بکارگیری آن ها در انتقال پیامها و محتوای فرهنگی و هنری

مطلوب، ما را در عرصه فرهنگ در حالت انفعالی قرار خواهد داد و شرایط را برای نفوذ پیام ها و محتواهای فرهنگی خارجی آماده می سازد.

از دیگر اقدامات مفید، بسترسازی برای سرمایه گذاری در زمینه فناوری های جدید و ارتقای سطح بهره گیری از سیستم های پیشرفته رسانه ای در امر ساخت، انتقال نصب، بهره برداری، جمع آوری، پردازش و انتشار اخبار، و دیگر فعالیت های مربوط به وسایل ارتباط جمعی به منظور افزایش توانایی و تجهیز بخش می باشد.

ضروری است که در تقویت مالی کتابخانه ملی، گسترش و تقویت دانشکده های کتابداری، آموزش ضمن خدمت و کوتاه مدت کتابداران، اعطای بورس های تحصیلی به کتابداران شاغل، سازماندهی و تقویت کتابخانه های عمومی و مدارس، تقویت کتابخانه های تخصصی و مراکز اسناد اقدامات هماهنگ و اساسی انجام گیرد. همچنین لازم و ضروری است که با تدوین و تصویب قوانین از حقوق مولفان و مترجمان داخلی حمایت گردد. زیرا پدید آورندگان آثار هنری و علمی و فرهنگی و کتابداران در رویارویی فرهنگ وارداتی صنعتی و به کار گرفتن آن همراه با حفظ و حراست فرهنگ سنتی نقشی به سزا خواهند داشت. آینده بدون الهام از فرهنگ گذشته و بدون برخورداری از مبانی فرهنگی، شکوفا و رشد یابنده نخواهد بود.

در ایران توجه به امور فرهنگی چند سالی است که توجه مسئولان را جلب کرده است. یکی از عوامل رشد و توسعه فرهنگی، کتابخانه ها هستند. به نظر می رسد که در برنامه ریزی های دولت، کتابخانه ها باید جایگاه درخوری داشته باشند، زیرا این دو عامل رابطه ای دو طرفه دارند. بدین معنا که از طرف کتابخانه ها به حمایت همه جانبه دولت نیازمندند تا بتوانند به وظایف خود عمل کنند، و از سوی دیگر هر چه این نهاد موفق تر و مستحکم تر در جامعه گام های موثرتری برداشته خواهد شد.

در نهایت باید گفت جمهوری اسلامی ایران، منابع با ارزش فرهنگی و اسلامی دارد که با در دسترس گذاشتن آن ها از طریق اینترنت و کتابخانه های دیجیتال می توان طیف وسیعی از مخاطبان را در داخل و خارج از کشور از محتوای آن ها آگاه ساخت و توسعه فرهنگی را به معنای واقعی تحقق بخشید.

کتابخانه ها در کشورهای در حال توسعه باید به گردآوری و تولید اطلاعات فرهنگی بپردازند و آن ها را در قالب دیجیتال در دسترس قرار دهند و نباید اجازه بدهند که جامعه صرفاً مصرف کننده اطلاعات باشد. یا به عبارت دیگر پیشبرد توسعه فرهنگی قبل از هر چیز به دسترس پذیری مطلوب اطلاعات برای تمام اقشار جامعه بستگی دارد. جامعه بدور از اطلاعات، پتانسیل حرکت و پویایی را در هیچ بخش خود ندارد. فراهم آوری و اشاعه اطلاعات مطابق با نیازهای جامعه تنها با کمک ابزار و روش های نوین اطلاع رسانی در کتابخانه ها میسر است.

آیا می‌دونستید لذت مطالعه و درصد یادگیری با کتاب‌های چاپی بیشتره؟
کارنیل (محبوب‌ترین شبکه موفقیت ایران) بهترین کتاب‌های موفقیت فردی
رو برای همه ایرانیان تهیه کرده

از طریق لینک زیر به کتاب‌ها دسترسی خواهید داشت

www.karnil.com

با کارنیل موفقیت سادست، منتظر شما هستیم

 Karnil Karnil.com

